# SLOVENSKÁ REČ

*časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka*



HLAVNÝ REDAKTOR
*Štefan Peciar*
VÝKONNÝ REDAKTOR
*František Kočiš*
REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička
REDAKCIA
*Bratislava, Nálepkova 26*


## OBSAH


J. Ružička, Charakteristické črty synchrónneho stavu jazyka . . . . . 129
J. Sabol, O frekvencii morfém v slovenčine . 138
M. Ivanová-Šalingová, Jeden typ lexikálnych rozdielov v slovenčine a češtine . . 143
F. Buffa, Formy plurálu typu *húsence/húsatá* v slovenčine . . . . . 151
E. Bajzíková, O daktorých konektoroch v hovorových textoch . . . . . 154
M. Marsinová, Slovesá typu *hodinárit* u A. Bernoláka . . . . . 162
J. Doruľa, Z histórie slovensko-maďarských jazykových vzťahov . . . . . 172
A. Habovštiak, Názvy *kukučky* v slovanských jazykoch . . . . . 190
K. Habovštiaková, O vývine významov zámen *aký, ktorý* v slovenčine . . . . 194

DISKUSIE

Á. Kráľ, Marxistická teória jazykového znaku . 199
P. Ondrus, Klasifikácia a systematický opis zámen v slovenčine . . . . . 209
L. Dvonč, Deriváty typu *Cyperčan* v spisovnej slovenčine . . . . . 219

SPRÁVY A POSUDKY

Akademik Bohuslav Havránek osemdesiatročný. Š. Peciar . . . . . 229
Zasadanie lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodonm komitéte slavistov. Š. Peciar . . . . . 231
Monografické spracúvanie slovenskej antroponymie a toponymie. V. Blanár — M. Majtán 233
Správa o činnosti Slovenskej onomastickej komisie za roky 1967—1972. M. Majtán . . 241
Nová česká práca o výstavbe jazykových prejavov. M. Ivanová-Šalingová . . . 244

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 38 — 1973

Jozef Ružička

# CHARAKTERISTICKÉ ČRTY SYNCHRÓNNEHO STAVU JAZYKA

1. Jazykoveda ako moderná veda (opierajúca sa o pojmy znaku, systému a funkcie) sa vyformovala v 20. storočí najmä zásluhou ženevského profesora Ferdinanda de Saussura (1857—1913). Odvtedy sa zdôrazňuje výskum synchrónneho stavu jazykovej stavby a protiklad synchrónie a diachrónie sa pokladá za základnú metodologickú zásadu. Je to správne, najmä ak máme na mysli metodologický prístup k jazykovým faktom, a to najmä v protiklade k staršej, prevažne pozitivistickej jazykovede 19. storočia, ktorá v zmysle kauzálnej determinovanosti javov uznávala za vedu iba výskum vývinu jazyka. Sám objekt bádania, jazyk, je však nielen systém funkčných prostriedkov, lež je to aj fenomén historickej povahy; systém jazyka je totiž aj výsledkom predchádzajúceho vývinu a je aj východiskom budúceho rozvoja. Z toho, pravda, vychodí, že v samom jazyku vlastne niet ahistorického stavu, ba ani stavu, ktorý by bol statický. Ak sa statickosť vyhlasuje za imanentnú vlastnosť synchrónneho prierezu, je to vlastne zveličená metodologická požiadavka — je to výsledok trocha zjednodušujúceho a umŕtvujúceho prístupu k „živej" jazykovej realite. Takýto pohľad je vnesený, „imputovaný" do jazykovej reality. Vede však musí ísť o to, ako vystihnúť jazykovú realitu v plnej miere — teda napríklad zostrojiť model plne zodpovedajúci objektu skúmania.

Jazykoveda 20. storočia sa od začiatku vyznačovala vyššou metodologickou úrovňou. Každý jav jazyka sa chápal — a potom aj opisoval a vykladal — ako systémový, ako determinovaný systémom. Najmä vo fonológii sa zdôrazňovalo, že každá fonéma je daná svojím miestom v systéme, že fonéma je priesečníkom funkcií v systéme, a preto sa nemá hodnotiť v závislosti od zvukovej realizácie.[1]

[1] Porov. napr. definíciu fonémy v štúdii Ľudovíta Nováka *Projet d'une nouvelle définition du phonème* (Travaux du cercle linguistique de Prague, 8, 1939, s. 66—70): Fonémy sú najmenšie, ďalej nedeliteľné prvky jazyka, ktoré sa vydeľujú priesečníkmi všetkých jazykových funkcií na jazykovej forme.

Výlučná synchronická orientácia modernej jazykovedy bola iba čiastočne spochybnená úspechmi modernej dialektológie, ktorá použitím geografických a kartografických metód opäť zdôraznila mnohotvárnosť jazykovej reality a tým poukázala na neodôvodnenú výlučnosť jednostranného štrukturalizmu. Okrem iného sa ukázalo, že zachytiť systém vo vývine je veľmi ťažké; preto nie div, že sa zavše pochybuje vôbec o možnosti vedecky opísať historický vývin jazyka ako systému. Napríklad aj na ostatných dvoch medzinárodných lingvistických kongresoch sa formulovali aj obhajovali tézy, že v diachrónii nemožno mať na zreteli celý systém: v Bukurešti r. 1967 tak hovoril Bertil Malmberg a v Bologni r. 1972 zasa Tullio de Mauro ako referenti na plenárnych zasadaniach. Hoci je spomenutá úloha iste veľmi náročná, nemožno sa jej vzdať už ani principiálne, pretože agnosticizmus nemá ani v jazykovede nijaké opodstatnenie.

Treba stále hľadať nové metódy, ktorými by sa prekonal doterajší nedostačujúci prístup k jazyku ako systému funkčných prostriedkov a súčasne ako javu historickej povahy. Toto je požiadavka súčasnej jazykovedy, v ktorej sa čoraz viac uplatňuje sociolingvistický aspekt. Vypracúva sa tým na novú, vyššiu metodologickú úroveň, pretože sa jazyk začína chápať ako systém majúci charakter subsystému integrovaného v širších systémoch, čiže v systémoch javov, ktoré súvisia s komunikáciou v ľudskej spoločnosti. Tým sa dostáva do stredobodu dialektická determinácia jazykového systému a vôbec každého jazykového prvku.[2]

1. 1. Dôležitým príspevkom do riešenia tejto problematiky je chápanie synchrónneho stavu jazykového systému (a tiež všetkých subsystémov čiže čiastkových systémov) ako fenoménu dynamickej povahy. Týmto dynamickým chápaním sa kritizuje, ba celkom sa odmieta neadekvátna teória o statickej povahe synchrónneho prierezu, ktorá sa často priam programovo uplatňovala v posaussurovskej jazykovede, napr. aj v klasickej fonológii podľa N. S. Trubeckého. Treba hovoriť o veľkej zásluhe československej jazykovedy, že dôrazne upozorňovala na neadekvátnosť uvedenej teórie a že vyzdvihovala dynamickosť fonologického systému. Napríklad v ostatných rokoch sa dynamickosť súčasného stavu jazyka dáva do súvislostí s členením jazykového systému (ako celku a jeho častí — subsystémov) na centrálnu a periférnu oblasť (s možnosťami prechodu medzi nimi).[3] Inými slovami: dynamickosť systému sa spája sa stupňom integrovanosti jednotlivých jeho prvkov do systému a na miesto vyváženého systému kladie sa pojem tendencie po systémovosti.

---

[2] Používame tu terminológiu z knihy Vojtecha Filkorna *Úvod do metodológie vied. Bratislava 1960.*

[3] Táto problematika sa rieši vo väčšine príspevkov zborníka *Travaux linguistiques de Prague. 2. Praha 1966.*

V podstate ide o to, že sa aj synchrónny stav jazyka chápe časovo a priestorovo, lebo sa v ňom odráža fakt, že každý synchrónny stav systému zodpovedá istému úseku vo vývine jazyka. Napríklad každá vývinová etapa spisovnej reči obsahuje rozpätie aspoň niekoľkých desaťročí: povedzme aj súčasné obdobie spisovnej slovenčiny sa časovo vymedzuje od zásadného prebudovania spoločenského poriadku jej nositeľov (slovenského národa) — od uskutočňovania socialistickej revolúcie podnes.

2. Nový pohľad na fonologický systém češtiny podáva Josef Vachek.[4] Zdôrazňuje, že napr. vokalické fonémy *é, ó* sú menej funkčne zaťažené ako ostatné vokalické fonémy: sú to do istej miery fonologické cudzosti v českom spisovnom jazyku. Ich frekvencia sa zvyšuje iba vnikaním cudzích lexikálnych jednotiek do spisovného úzu, pravda, aj pod vplyvom novších kodifikácií českého pravopisu, kde sa už pripúšťa grafické naznačenie dlhých vokálov v prevzatých slovách, podobne ako je to v kodifikácii slovenského pravopisu od r. 1940, a najmä z r. 1953 a 1968. Napr.: *brom* i *bróm, jod* i *jód, synthesa* i *syntéza, acetylen* i *acetylén* . . .

Ak porovnáme v tomto bode slovenčinu a češtinu, ukáže sa pomerne nápadný rozdiel. V slovenčine je fonéma *é* pevnejšie integrovaná do systému ako fonéma *ó*[5]: súvisí to s existenciou fonémy *é* v koreni slova *dcéra* a v adjektívnych príponách typu *dobrého, dobrému,* ako aj s tendenciou po diftongizácii dlhého *ó* v zdomácnených prevzatých slovách ako *nôta, nôtiť, drôt, drôtovať.*

Osobitným problémom (iného druhu) je fonéma *ä* v spisovnej slovenčine, lebo sa nevyžaduje jednoznačne pre normu spisovnej reči.[6] Pravda, fonologický systém slovenčiny obsahuje dosť argumentov o plnej fonematickej platnosti fonémy *ä,* hoci jej funkčné využitie je minimálne.[7]

---

[4] Porov. jeho knihu *Dynamika fonologického systému současné češtiny. Praha 1968.*

[5] DVONČ, L.: K otázke dlhých samohlások v slovenčine. Jazykovedný časopis, *19,* 1968, s. 102—115.

[6] Porov. § 25 Pravidiel slovenského pravopisu, 9. vydanie, Bratislava 1967: Samohláska *ä* sa vyslovuje ako veľmi otvorené, široké *e* (s nízkou polohou jazyka). Ale za spisovnú sa uznáva aj výslovnosť s obyčajným *e.* Napr.: *peť* (= päť), *meso* (= mäso), *peta* (= päta), *závezok* (= záväzok). V slovách typu *žriebä* je častá výslovnosť s *a (žrieba).* V príd. menách *rybací* (popri *rybí*), *žabací* (popri *žabí*), *holubací* (popri *holubí*), *slepačí* sa píše a vyslovuje samohláska *a.*

[7] Pozri napr. PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, SPN 1968, s. 74—76, najmä však jeho konštatáciu: Teda aj prehľad historického vývinu ukazuje, že fonéma *ä* v spisovnom jazyku jestvuje, že nijako nie je variantom fonémy *e.*

Podobne je to aj s konsonantom *ľ*, ktorý je v konsonantickom subsystéme viazaný slabšie (iba *l* — *ľ*, hoci je *r* — *ŕ*, *l* — *l̂*, *r* — *r̥*, *r̥* — *r*, *l* — *l̥*, *l* — *l̂*), ale v rámci morfológie sa pri ňom zákonitosti spisovnej reči prejavujú pevne:

*d* — *ď*: voda — vode . . .;
*t* — *ť*: blato — blate . . .
*n* — *ň*: blana — blane . . .
*l* — *ľ*: sila — sile . . .; soľ — soli — soliam
pole — poli — polia

3. Dynamickosť gramatického systému sa prejavuje nielen rozčlenením systému na centrálnu a periférnu oblasť, ale najmä variabilitou (existenciou dvojtvarov — dubliet, ktorých vzťah môže byť rozličný). Tu sa žiada zdôrazniť najmä to, že prípady s variabilitou gramatickej formy treba posudzovať rovnako ako prípady s variabilitou gramatického významu, lebo dynamickosť sa týka rovnako paradigmatickej i sémantickej morfológie. Na tieto otázky sme — najmä podľa sovietskej gramatickej teórie — poukázali už v Morfológii slovenského jazyka (Bratislava 1966). Teraz sa s nimi sústavne zaoberá Ladislav Dvonč, ktorý pracuje na knižnej monografii o dynamickosti slovenskej morfológie.[8]

Na bližšie ozrejmenie našej argumentácie uvedieme niekoľko príkladov.

V systéme substantívnych paradigiem stojí na okraji systému nielen paradigma *pani*, lež aj paradigma *mať*, a to preto, lebo sa ich osobitosť zoslabuje prienikom dubliet: pri slove *pani* je to nesklonnosť v atributívnej funkcii, kým pri slove *mať* sú to tvary podľa paradigmy *dlaň: mater-ø, -e, -i, -ø, -i, -ou; -e, -í, -iam, -e, -iach, -ami.*

Veľmi často sa upozorňuje na vytláčanie tvarov typu *dievčence* tvarmi typu *dievčatá*, a to najmä v textoch odborného štýlu. Táto tendencia vychádza z pravidelnosti slovenskej morfológie: modifikácia kmeňa je takmer rovnaká v nepriamych pádoch singuláru (gen. sg.: *dievčať-a . . .*) ako v pádoch plurálu (nom. pl.: *dievčat-á . . .*). Možno tu však počítať aj s kontaktovým vplyvom češtiny.

V systéme slovesných tvarov možno odlíšiť periférnu oblasť od centrálnej z aspektu kategórií. Pretože kategórie času a spôsobu sú pre fungovanie slovies vo vete najdôležitejšie, centrálnu oblasť v paradigme tvoria určité tvary, kým neurčité tvary predstavujú odstupňovanú periférnu celého verbálneho systému.

[8] Okrem L. Dvonča sa zaoberali touto problematikou najmä M. Šalingová, Š. Peciar a J. Ružička.

4. Osobitnú pozornosť si zasluhuje dynamickosť lexikálneho systému jazyka, lebo jej miera je tu evidentná. Ide v prvom rade o stále narastanie slovnej zásoby, vyvolávané novými potrebami rozvíjajúcej sa spoločnosti. Pre súčasnú spisovnú slovenčinu sú dôležité jednak nové lexikálne prostriedky utvorené z domácich prostriedkov ako napr. podstatné mená na *-osť: úrazovosť, poruchovosť, rozvodovosť; rozostavanosť, prepracovanosť,* jednak nové prvky internacionálnej povahy, ktoré migrujú v dôsledku integrácie ľudskej činnosti, ako napr. slová s grécko-latinským základom typu *exkrét, inkrét, petrochémia, superpyrín, astronaut,* alebo slová z angličtiny typu *beat, trend, džús, minigolf* a z ruštiny typu *chozrasčot, režim dňa, sputnik, lunochod* a pod.[9] Najmä prevzaté slová alebo ich kalky (napr. *piatiletka — päťročnica, redundancy — nadbytočnosť)* sú výrazným svedectvom internacionalizácie súčasnej slovenskej lexiky.

5. V doterajšej diskusii o tejto problematike sa však pomerne málo hovorilo o dynamickosti syntaktického (sub)systému jazyka, hoci je nesporné, že na plnšie poznanie živých a funkčne plne rozvitých spisovných jazykov je tento aspekt veľmi dôležitý. V nasledujúcich odsekoch chcem preto na niekoľkých príkladoch aspoň naznačiť, ako možno formulovať otázky aj v tejto oblasti a ako treba postupovať pri ich riešení.

Syntax spisovnej slovenčiny sa v ostatných desaťročiach utvára tak, že sa v istých zložkách približuje k syntaxi iných európskych jazykov: slovenská syntax sa teda europeizuje čiže internacionalizuje. Týka sa to najmä náučnej syntaxe čiže prostriedkov náučného jazykového štýlu, kde sa všetko zameriava na plastické vyjadrenie logickej stavby vyjadrovaného obsahu. Je to tá istá tendencia ako v odbornej lexike. Podobná je situácia aj v publicistickom štýle. Je to vnútorný predpoklad pre konvergentný vývin syntaxe príbuzných i nepríbuzných jazykov. Vonkajším predpokladom tohto vývinu sú výdatné kontakty medzi mnohými národmi pri rozvoji vedy a techniky, ako aj pri výmene informácií v najširšom zmysle slova.

V rozvoji súčasnej slovenskej syntaxe možno takto vysvetliť viaceré tendencie týkajúce sa syntagiem, jednoduchej vety, súvetia aj textu. Ide zväčša o nové, no v každom prípade o charakteristické prostriedky súčasného náučného štýlu spisovnej slovenčiny.[10]

---

[9] Porov. napr. HORECKÝ, J.: Systém slovnej zásoby v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca 1, Bratislava 1972, s. 21—28. MISTRÍK, J.: K procesu internacionalizácie slovenčiny. Jazykovedný časopis, *24,* 1973, s. 40—44.

[10] Stručný prehľad podáva J. Ružička v článku *Syntaktické prostriedky odborného štýlu* (Kultúra slova, *6,* 1972, s. 336—342).

5. 1. Syntagmatické prostriedky sa týkajú verbálnych aj nominálnych syntagiem. Sú to napríklad isté typy verbálnej rekcie ako *vyvinúť niečo, uvažovať niečo, brániť niekoho* (šport.), alebo isté typy nominálnej rekcie, napr. tzv. reťazce genitívov: *možnosť prestavby* (1) *systému* (2) *školstva* (3). Podobnej problematiky sa v ostatnom čase dotýka František Daneš, a to poukazom na menšiu integrovanosť rekcie *záviset od* popri silnejšej integrovanosti rekcie *záviset na* v spisovnej češtine.[11]

5. 2. Iné prostriedky sa týkajú vetných, súvetných a polovetných typov, ktoré nemajú rovnaké funkčné zaťaženie v celej oblasti spisovnej reči a súčasne poukazujú na variabilnosť syntaktických javov. Napríklad v polovetných konštrukciách s príčastím, ktoré slúžia na kondenzáciu vyjadrovania a súčasne aj na zvýraznenie nominálnej časti vety, sa prejavujú isté tendencie paralelné s tendenciami v rozvoji podraďovacieho súvetia. Možno zdôrazniť, že polovetné konštrukcie s príčastím ako pregnantné prostriedky sa rozvíjajú, kým polovetné konštrukcie s prechodníkom ustupujú, lebo jednoznačne nenaznačujú vzťah medzi hlavnou a vedľajšou predikáciou: na ich miesto nastupujú preto vedľajšie vety s pregnantnejšou gramatickou stavbou. Táto vývinová črta sa týka celého spisovného jazyka, no najsilnejšie jeho hovorového a umeleckého štýlu.

5. 3. Osobitne možno poukázať na konkurenciu dvoch typov synonymných vetných konštrukcií so všeobecným agensom deja. Staršia, avšak menej frekventovaná je dvojčlenná konštrukcia s nereflexívnym verbom finítom $S - P = Ø - VF^{i\ p,\ m\ g}_{pers}$: *hovoria* (vyskytuje sa ešte hojne v publicistickom štýle, ale takmer vôbec nie v náučnom štýle), kým oveľa frekventovanejšia v celom spisovnom jazyku je jednočlenná konštrukcia s reflexívnym verbom finítom $F = VF^{sa}_{pers}$ : *hovorí sa*. Tieto jednočlenné vety so zvratným verbom finítom sú aj sémanticky pregnantnejšie (je možný aj modálny význam ako v srbčine), no rozhodne patria k prostriedkom centrálnej oblasti syntaktického systému spisovnej slovenčiny, kým synonymné dvojčlenné vety typu *hovoria* ustupujú na periférium systému (a ako také sa vhodne využívajú v citovo podfarbených prejavoch).[12]

Iný príklad na konkurenciu synonymných prostriedkov možno uviesť z oblasti súvetia. Týka sa problematiky koncesívnych (prípustkových) súvetí. Máme tu tri synonymné vetné typy, ktoré si v istom zmysle konkurujú:

---

[11] Poznámka k vazbě slovesa *záviset*. Naše řeč, *55*, 1972, s. 85—90.

[12] Labilnosť vetného typu *hovoria* sa odráža v istom zmysle aj v labilnosti jeho opisu a hodnotenia v odbornej literatúre, napr. aj vo vynikajúcej učebnici J. Bauera a M. Grepla *Skladba spisovné češtiny. Praha 1972, § 64.*

a) adverzatívne parataktické súvetie s koncesívnym významom v prvej vete (poradie viet je pevné):

Už je neskoro, a (ale, avšak) deti ešte nie sú doma.

b) koncesívne parataktické súvetie s koncesívnym významom v druhej vete (poradie viet je tak isto pevné):

Deti ešte nie sú doma, a už je neskoro.

c) koncesívne hypotaktické súvetie s koncesívnou vedľajšou vetou (poradie viet je voľné, závisí od kontextu):

Hoci je už neskoro, deti ešte nie sú doma.
Deti ešte nie sú doma, hoci je už neskoro.

Pre svoju nepregnantnú stavbu sa koncesívne parataktické súvetie vysúva na periférium, hoci jeho komplementárnosť so synonymným adverzatívnym súvetím by ho mala pevnejšie udržiavať v centre systému, a to práve pre potreby výstavby textu.[13] Tu sa však uplatňuje ako vhodnejší prostriedok hypotaktické koncesívne súvetie, v ktorom poradie súvetných členov je voľné (aj preto, že vzťah medzi súvetnými členmi sa pregnantne vyjadruje spojkou *hoci*).

5. 4. Za dôležitý prostriedok textovej syntaxe možno aj v tejto súvislosti pokladať funkčnú perspektívu konkrétnej vety ako integrovanej súčasti textu: s tým totiž súvisí slovosled v rámci každej vety. A práve z tejto oblasti možno uviesť názorný príklad.

Poradie slov vo vete (čiže slovosled) závisí od viacerých faktorov: okrem rytmického princípu (ktorým sa určuje miesto enklitík vo vetnom úseku) a okrem gramatického princípu (ktorým sa určuje napríklad miesto amorfného atribútu v nominálnej grupe, ako aj synsyntaktických slov v rámci celej vety a súvetia) zaváži najmä princíp aktuálneho členenia vety na východisko (tému) a jadro (rému), čím sa určuje miesto takmer všetkých autosémantických a autosyntaktických slov v rámci celej vety a súvetia.[14] Uvedené slovosledné princípy pôsobia však samostatne: preto sa niekedy dostávajú proti sebe, hoci najčastejšie sa pri stavbe konkrétnej vety dopĺňajú.

Tieto slovosledné princípy umožňujú v spisovnej slovenčine voľný a pružný slovosled. Istou prekážkou sú iba niektoré slovosledné tradicio-

---

[13] Aj v tomto prípade sa ukazuje labilnosť doterajšieho výkladu, najmä keď sa koncesívne priraďovacie súvetie nevyčleňuje ako osobitný typ. Porov. uvedenú *Skladbu spisovnej češtiny, § 225 b*, alebo článok Jána Oravca *Prípustkové priraďovacie súvetie* (Jazykovedné štúdie. 11. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 203—209).

[14] Pozri monografiu Jozefa Mistríka *Slovosled a vetosled v slovenčine. Bratislava 1966.*

nalizmy: tie sa však zväčša zoslabili, resp. vo vývine za ostatné desaťročia celkom odstránili. Napríklad miesto verba finíta vo vete sa dnes určuje výlučne podľa aktuálneho členenia vety (podľa funkčnej perspektívy vety), a to v protiklade k tradičnému úzu, že sa verbum finítum kládlo na isté miesto na svete. Nič nemení na tejto základnej konštatácii ani to, že napr. nereflexívne verbum finítum v samostatnej jednoduchej vete s explicitne vyjadreným subjektom vety stojí až v 80 % na druhom mieste: je to dané tranzitnou povahou slovesa práve aj pri aktuálnom členení vety na východisko a jadro.[15]

V dnešnom úze teda niet nijakej súvislosti s požiadavkou Ľudovíta Štúra, že verbum finítum má stáť na druhom mieste vo vete.[16]

V istých prípadoch je však aj v dnešnej spisovnej slovenčine pevné poradie slov. Nie sú to tradicionalizmy, lež prípady podľa živého gramatického princípu, ktorým sa určuje poradie členov syntagmy. Napríklad výraz, ku ktorému sa prirovnáva, stojí za vyjadrením prirovnávanej vlastnosti: *bledý ako stena, bledší ako (než) stena.* Tieto syntagmatické útvary sa vo vete umiestňujú ako panely: vzájomná poloha ich častí je ustálená, takže sa v nich nemôže uplatniť základný slovosledný princíp vyrastajúci zo sémantiky vety ako súčasti textu.[17]

Príklady:

Medzi končekom jazyka, dolnými zubami a dolným ďasnom sa vytvára dutina objemovo a tvarovo približne rovnaká ako pri spoluhláske [š]. (Atlas slov. hlások 90) — Vzdialenosť pulzov býva menšia ako pri [k] a menšia býva aj ich amplitúda (tamže 98). — U niektorých osôb býva dotyk širší a zdvihnutie jazyka pod podnebím vyššie, než je na našom obraze (tamže 93).

Aj na uvedených príkladoch vidieť, že pre celkový význam konkrétnej vety ako integrovanej súčasti textu má väčšiu dôležitosť pomenovanie prirovnávanej vlastnosti, resp. že túto väčšiu dôležitosť môže pri výstavbe textu dostať práve výraz vyjadrujúci prirovnávanú vlastnosť: adjektívum v pozitíve alebo komparatíve. A taký výraz, ktorý je jadrom (rémou) vety, má stáť na samom konci vety: to by bolo základné (objektívne) poradie slov

[15] Príklad: Slovo odráža predstavy a prenáša myšlienky. Slovo je absolútne voľné, zrozumiteľne prisviedča i tvorí nezrozumiteľnosti. Neraz riadi umelecké názory a prevracia mienky, úsudky podľa sily svojej presvedčivosti. (Ľudovít Fulla, Okamihy. Bratislava 1972, s. 39.)

[16] *Nauka reči slovenskej.* V Prešporku 1846, s. 213.

[17] Rozlíšenie oblasti vety a oblasti textu sa vyžaduje v súčasnej jazykovede z rozličných dôvodov. Píše o tom napr. J. Horecký v článku *Poznámky k metóde analýzy textu* (Slovo a slovesnosť, *34*, 1973, s. 34—38). Mimoriadne zaujímavý je aj pokus H. Isenberga *Texttheorie und Gegenstand der Grammatik. Berlin 1972* (rozmnožené ako rukopis v marci 1972, strán 117), kde sa rozlišuje tzv. satzbezogene Grammatik a textbezogene Grammatik.

vo vete najmä v náučnom štýle, lebo toto poradie je odrazom nocionálneho usporiadania textu a objektívneho radenia jeho autosémantických zložiek. Poukazuje na to aj možnosť použiť zdôrazňovaciu časticu pri jadre vety. Ak aj je táto častica pri adjektíve, princíp objektívneho poradia slov vo vete sa nemôže uplatniť. Vzniká tak konfliktová situácia, ktorá sa v ostatnej vývinovej etape spisovnej slovenčiny rieši tak, že sa spomínaný panelovitý syntagmatický útvar rozbíja.

5. 5. V uvedenom procese sa uplatnila nadradenosť sémantiky vety nad formálnymi prostriedkami jej vyjadrenia. Pri komparatíve ide o vyjadrenie nerovnakého kvanta alebo nerovnakej intenzity porovnávanej vlastnosti u dvoch nositeľov toho istého príznaku (tej istej vlastnosti). Túto skutočnosť možno však lexikálne explicitne vyjadriť nielen spojkami *než, ako,* lež aj výrazmi *v porovnaní s, na rozdiel od,* pričom tieto výrazy treba hodnotiť ako synsyntaktický prostriedok — ako sekundárne predložky. Použitím tohto prostriedku sa získava voľnosť v umiestnení slov vo vete: predložkové pády sú slovosledne voľné a podliehajú základnému slovosledu princípu. Preto môžu stáť ďalej od komparatívu, napr. aj na samom začiatku vety — teda v pozícii východiska vety (témy).

Príklady:

a) Preto je neperiodické šumové spektrum [z], ktoré má v porovnaní so [s] aj menšiu amplitúdu, namodulované na krivku základného tónu. (Atlas slov. hlások 82) — Pevnosť a odolnosť silonu voči opotrebeniu je v porovnaní s bavlnou 10-krát väčšia (tlač).

b) Na rozdiel od [t,] býva lingvo-alveolárny a palatálny dotyk najmä v smere od podnebia užší, záver [d,] je slabší. (Atlas slov. hlások 92) — Na rozdiel od [t] je artikulačné úsilie jazyka menšie (tamže 79).

Uvedené dve možnosti — komparatívna konštrukcia so spojkou *ako, než* a komparatívna konštrukcia s predložkou *v porovnaní s, na rozdiel od* — sú synonymné, pričom konštrukcia so spojkou *ako, než* je vo všeobecnosti základná (hoci už nie je progresívna): pre náučný štýl je naopak charakteristická a progresívna konštrukcia so sekundárnymi predložkami *v porovnaní s, na rozdiel od.* Aj v tejto dynamickej črte sa prejavuje internacionalizácia slovenskej syntaxe, pretože vznik sekundárnych predložiek aj sekundárnych spájacích výrazov, ako aj ich vysoká frekvencia sú známe z mnohých súčasných spisovných jazykov.

6. Záver. Analýzou uvedených príkladov sme chceli upozorniť na dynamickosť celého jazykového systému, najmä však na dynamickosť syntaxe (vety aj textu). Ukázali sme, že vývinové tendencie súvisia najprv s povahou systému, ďalej odrážajú riešenie nových funkčných potrieb v rámci jazyka a napokon realizujú gramatickú integráciu jazykov v kontakte.

Ján Sabol

# O FREKVENCII MORFÉM V SLOVENČINE

1.0. Pri lingvistickej analýze dôležité miesto zaujímajú morfémy, základné významové jednotky jazyka,[1] „segmenty odkazujúce na význam" (Horecký, 1965, s. 313). Tieto jednotky prinášajú totiž základnú sémantickú informáciu o faktoch objektívneho sveta alebo o všeobecných gramatických významoch, prípadne o určitých modifikáciách týchto informácií (podrobnejšie J. Horecký, 1962). Pri morfematickom rozbore slov a tvarov sa však vyčleňujú aj také jednotky, ktoré nesignalizujú sémantickú informáciu v širokom zmysle slova, resp. nejakú jej modifikáciu; ide o tzv. morfy, teda „segmenty majúce rozličnú funkciu v slovnom tvare" (Horecký, 1965, s. 313).

2.0. V našej štúdii predkladáme základné údaje o frekvencii morfém a morf[2] v spisovnej slovenčine. Porovnanie jednotiek odkazujúcich na význam (morfémy) a segmentov, ktoré nemajú sémantický záber (morfy), ukáže na istý stupeň komunikačného ustrojenia a fungovania slovenčiny ako jazykového systému. Výskum frekvencie morfém (Gedeon, 1969; Těšitelová, 1972) môže zároveň naznačovať — aspoň v hrubých kontúrach — isté štylistické parametre textu (Mistrík, 1968; 1969) prípadne jeho nábeh na isté štylistické zafarbenie (statickosť — dynamickosť výrazu, expresívnosť — nocionálnosť výrazu a pod.).

3.0. Najfrekventovanejším druhom morfémy[3] v spisovnej slovenčine sú — podľa očakávania — koreňové morfémy, ktoré predstavujú takmer polovicu všetkých skúmaných morfém (v poézii 49,2 %, v próze 44,6 %, v slovenčine celkove 46,9 %). Na konci slovného tvaru (v zadnom okruhu koreňovej morfémy bezprostredne po koreňovej morféme alebo po nejakých iných morfémach, resp. morfách) sa pri autosémantických slovách vyskytujú relačné submorfémy, preto neprekvapuje ich vysoká frekvencia —

[1] Literatúru k definícii morfém pozri (v pripojenej literatúre) u J. Horeckého (1964, s. 9—20); ďalej porov. Ch. F. Hockett (1960, s. 123), J. Horecký (1962; 1971a) a V. Krupa (1964). O morfematickej analýze porov. napr. J. Horecký (1971b, s. 39—42) a E. Slavíčková (1967).

[2] Výskum sme robili na základe excerpcií z básnickej zbierky M. Rúfusa *Zvony* (1968) a z prózy F. Švantnera *Malka* (1965), preto sa tu zároveň ponúkalo porovnanie frekvencie morfém v diferencovaných textoch (poézia a próza). Celkový počet skúmaných jednotiek je 9775.

[3] Na označenie morfém a morf používame túto symboliku: D — derivačná morféma, F — formová morféma, I — interfigovaná morfa, K — koreňová morféma, Kg — kongruenčná morféma, M — modifikačná morféma, P — predponová morféma, R — relačná morféma, S — spájacia morfa, T — tematická morfa. — K termínom pozri J. Horecký (1964, s. 21—84, 181—184).

nasledujú hneď za koreňovými morfémami (v poézii 28,7 %, v próze 22,9 %, v slovenčine celkove 25,8 %).

3.1. Hodnoty relatívnej entropie a redundancie (Sabol, 1968) morfém v slovenčine signalizujú rovnomernejšie využitie týchto jednotiek v próze (h = 0,8026, R = 0,1974 — tabuľka 4) ako v poézii (h = 0,6935, R = 0,3065 — tabuľka 1). Ukazuje sa, že v poézii sa príznakovo využívajú isté typy morfém, najmä morfémy s najvyššou prediktabilitou (porov. aj naše konštatovanie v 3.0 o frekvencii koreňových a relačných morfém). Hodnoty zistené pre spisovnú slovenčinu (poézia a próza dovedna) takisto naznačujú

Tabuľka 1

Frekvencia morfém v slovenskej poézii

| | p | $-p \log_2 p$ | σ (%) |
|---|---|---|---|
| K | **0,492** | 0,5034 | 0,75 |
| R | **0,287** | 0,5169 | 0,67 |
| P | **0,081** | 0,2937 | 0,41 |
| D | **0,070** | 0,2686 | 0,38 |
| F | **0,039** | 0,1825 | 0,29 |
| M | **0,016** | 0,0955 | 0,19 |
| Kg | **0,014** | 0,0862 | 0,18 |

$H_0 = 2{,}8074$ $H_1 = 1{,}9468$ $h = 0{,}6935$ $R = 0{,}3065$

Tabuľka 2

Frekvencia morf v slovenskej poézii

| | p | $-p \log_2 p$ | σ (%) |
|---|---|---|---|
| T | **0,843** | 0,2077 | 1,96 |
| I | **0,149** | 0,4092 | 1,92 |
| S | **0,009** | 0,0612 | 0,51 |

$H_0 = 1{,}5850$ $H_1 = 0{,}6781$ $h = 0{,}4278$ $R = 0{,}5722$

Tabuľka 3

Frekvencia morfém a morf v slovenskej poézii

| | p | $-p \log_2 p$ | σ (%) |
|---|---|---|---|
| K | 0,458 | 0,5160 | 0,72 |
| R | 0,267 | 0,5087 | 0,64 |
| P | 0,075 | 0,2803 | 0,38 |
| D | 0,065 | 0,2563 | 0,35 |
| T | 0,060 | 0,2435 | 0,34 |
| F | 0,036 | 0,1727 | 0,27 |
| M | 0,015 | 0,0909 | 0,18 |
| Kg | 0,013 | 0,0815 | 0,16 |
| I | **0,011** | 0,0716 | 0,15 |
| S | **0,001** | 0,0100 | 0,05 |

$H_0 = 3{,}3219$ $H_1 = 2{,}2315$ $h = 0{,}6718$ $R = 0{,}3282$

Tabuľka 4

Frekvencia morfém v slovenskej próze

| | p | $-p \log_2 p$ | $\sigma$ (%) |
|---|---|---|---|
| K | 0,446 | 0,5195 | 0,74 |
| R | 0,229 | 0,4870 | 0,62 |
| P | 0,099 | 0,3303 | 0,44 |
| D | 0,073 | 0,2756 | 0,39 |
| F | 0,073 | 0,2756 | 0,39 |
| Kg | 0,053 | 0,2246 | 0,33 |
| M | 0,027 | 0,1407 | 0,24 |

$H_0 = 2{,}8074$ $\quad h = 0{,}8026$

$H_1 = 2{,}2533$ $\quad R = 0{,}1974$

Tabuľka 5

Frekvencia morf v slovenskej próze

| | p | $-p \log_2 p$ | $\sigma$ (%) |
|---|---|---|---|
| T | 0,832 | 0,2208 | 1,98 |
| I | 0,156 | 0,4181 | 1,92 |
| S | 0,011 | 0,0716 | 0,55 |

$H_0 = 1{,}5850$ $\quad h = 0{,}4483$

$H_1 = 0{,}7105$ $\quad R = 0{,}5517$

Tabuľka 6

Frekvencia morfém a morf v slovenskej próze

| | p | $-p \log_2 p$ | $\sigma$ (%) |
|---|---|---|---|
| K | 0,414 | 0,5267 | 0,70 |
| R | 0,212 | 0,4744 | 0,58 |
| P | 0,092 | 0,3167 | 0,41 |
| D | 0,068 | 0,2637 | 0,36 |
| F | 0,068 | 0,2637 | 0,36 |
| T | 0,061 | 0,2461 | 0,34 |
| Kg | 0,049 | 0,2132 | 0,31 |
| M | 0,025 | 0,1330 | 0,22 |
| I | 0,011 | 0,0716 | 0,15 |
| S | 0,001 | 0,0100 | 0,05 |

$H_0 = 3{,}3219$ $\quad h = 0{,}7583$

$H_1 = 2{,}5191$ $\quad R = 0{,}2417$

Tabuľka 7

Frekvencia morfém v slovenčine

| | p | $-p \log_2 p$ | $\sigma$ (%) |
|---|---|---|---|
| K | 0,469 | 0,5123 | 0,52 |
| R | 0,258 | 0,5043 | 0,46 |
| P | 0,090 | 0,3127 | 0,30 |
| D | 0,072 | 0,2733 | 0,27 |
| F | 0,056 | 0,2329 | 0,24 |
| Kg | 0,034 | 0,1659 | 0,19 |
| M | 0,021 | 0,1170 | 0,15 |

$H_0 = 2{,}8074$ $\quad h = 0{,}7546$

$H_1 = 2{,}1184$ $\quad R = 0{,}2454$

Tabuľka 8

Frekvencia morf v slovenčine

| | p | $-p \log_2 p$ | $\sigma$ (%) |
|---|---|---|---|
| T | 0,837 | 0,2149 | 1,40 |
| I | 0,153 | 0,4144 | 1,36 |
| S | 0,010 | 0,0664 | 0,38 |

$H_0 = 1{,}5850$ $\quad h = 0{,}4389$

$H_1 = 0{,}6957$ $\quad R = 0{,}5611$

Tabuľka 9

Frekvencia morfém a morf v slovenčine

| | p | $-p \log_2 p$ | $\sigma$ (%) |
|---|---|---|---|
| K | 0,435 | 0,5224 | 0,50 |
| R | 0,240 | 0,4941 | 0,43 |
| P | 0,084 | 0,3002 | 0,28 |
| D | 0,066 | 0,2588 | 0,25 |
| T | 0,060 | 0,2435 | 0,24 |
| F | 0,052 | 0,2218 | 0,23 |
| Kg | 0,031 | 0,1554 | 0,18 |
| M | 0,020 | 0,1129 | 0,14 |
| I | 0,011 | 0,0716 | 0,11 |
| S | 0,001 | 0,0100 | 0,03 |

$H_0 = 3{,}3219$ $\quad h = 0{,}7197$

$H_1 = 2{,}3907$ $\quad R = 0{,}2803$

značné využitie najfrekventovanejších typov morfém (h = 0,7546, R = 0,2454 — tabuľka 7).

3.2. Dominantné frekvenčné postavenie pri troch druhoch morf (tematické, interfigované, spájacie morfy) majú tematické morfy (v poézii 84,3 %, v próze 83,2 %, celkove v slovenčine 83,7 %), na čo mieria aj veľmi nízke hodnoty relatívnej entropie a vysoká redundancia týchto prvkov (poézia: h = 0,4278, R = 0,5722 — tabuľka 2; próza: h = 0,4483, R = 0,5517 — tabuľka 5; poézia a próza dovedna: h = 0,4389, R = 0,5611 — tabuľka 8). Vysoká prediktabilita tematických morf súvisí s vysokou frekvenciou slovesných a deverbatívnych tvarov v textoch spisovnej slovenčiny, v ktorých tieto morfy ako nesémantické segmenty slova rozširujú slovesný slovotvorný základ o určité samohláskové a dvojhláskové (prípadne v niektorých tvaroch nulové) fonémy (variácie týchto útvarov pozri u Horeckého, 1964, s. 44—46).

3.3. Podobné skutočnosti, ako sme uviedli v 3.1 pri frekvencii morfém v poézii a próze, možno sledovať aj pri interpretácii všetkých segmentov („významových" i „funkčných") zistiteľných pri morfematickej analýze — pri skúmaní morfém a morf spolu. Nižšie hodnoty relatívnej entropie a vyššia redundancia týchto prvkov v poézii (h = 0,6718, R = 0,3282 — tabuľka 3) signalizuje ich nerovnomernejšie využitie na rozdiel od prózy

(h = 0,7583, R = 0,2417 — tabuľka 6). Tento fakt možno hodnotiť ako istý symptóm menšej morfémovej pestrosti (poézia) a menšej morfémovej „jednostrannosti", „bezfarebnosti" (próza). Hodnoty zistené pre slovenčinu stoja približne uprostred (h = 0,7179, R = 0,2803 — tabuľka 9).

3.3.1. Komunikačná ekonomickosť a efektívnosť slovenského jazyka sa prejavuje aj v pomere morf (nesémantických segmentov slova) a morfém (segmentov signalizujúcich význam); v poézii je tento pomer 1 : 13,15, v próze 1 : 12,75 a v slovenčine celkove 1 : 12,94. To znamená, že približne iba každý 13. segment súvislého textu (vyčlenený pri morfematickom „dekódovaní") neodkazuje priamo na význam; v prevažnej väčšine pritom ide o fonémové (alebo aj nulové) útvary, doplňajúce a rozširujúce slovesný slovotvorný základ (tematické morfy), a okrajovo o segmenty spájajúce dve koreňové morfémy alebo derivačnú a koreňovú morfému (spájacie morfy), prípadne o segmenty prejavujúce sa synchronicky často ako relikty starších vývinových štádií, ktoré sa vkladajú medzi morfémy a morfy „z dôvodov spojitosti kódu" (Horecký, 1964, s. 183) a fungujú zavše ako antihiátové prvky (interfigované morfy).

4.0 V štúdii uvádzame niekoľko základných údajov o frekvencii morfém a morf v spisovnej slovenčine. Ide iba o základnú sondu, orientačný prieskum týchto jednotiek v súvislých textoch slovenského jazyka. Tento výskum bude treba doplniť podrobnejším rozborom ďalších štylisticky diferencovaných textov s naznačením vzťahu príslušných druhov morfém a ich príznakového rozloženia v týchto textoch. Cenné poznatky pre fungovanie slovenčiny prinesie výskum zvukového zloženia morfém (Horecký, 1969). Na výskum sa ďalej ponúka zisťovanie informačného napätia v prednom a zadnom okruhu jednotlivých typov morfém. A nakoniec, ale nie v poslednom rade sa údaje o frekvencii morfém budú môcť využiť pri skúmaní štruktúry typologicky blízkych a vzdialených jazykov.

Literatúra

GEDEON, R.: Pokus o štatistickú klasifikáciu derivačných morfém. Jazykovedný časopis, *20*, 1969, s. 16—32.

HOCKETT, Ch. F.: A Course in Modern Linguistics. 3. printing. New York, The MacMillan Company 1960. 622 s.

HORECKÝ, J.: K definícii morfémy. In: Acta Universitatis Carolinae. Slavica Pragensia. 4. Philologica. 3. Red. M. Romportl. Praha 1962, s. 145—150.

HORECKÝ, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 196 s.

HORECKÝ, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny. In: Kybernetika a její využití. 1. vyd. Red. A. Perez. Praha, Nakladatelství ČSAV 1965, s. 313—315.

HORECKÝ, J.: Náčrt fonematickej štruktúry morfém. Slovenská reč, *34*, 1969, s. 137—146.

HORECKÝ, J. (1971a): Morféma a morfematická štruktúra. In: Konferencja naukowa. System morfologiczny i syntaktyczny współczesnego języka polskiego (Zawoja 16 —18 grudnia 1971 r.). Zakład języka polskiego IBL PAN. Pracownia Budowy Gramatycznej Współczesnego Języka Polskiego, s. 7—13.

HORECKÝ, J. (1971b): Slovenská lexikológia. Zv. 1. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 252 s.
KRUPA, V.: Morféma ako lingvistická jednotka. Jazykovedný časopis, *15*, 1964, s. 21—26.
MISTRÍK, J.: Predpony ako parametre štýlov. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 292—296.
MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 210—216.
SABOL, J.: K metodologickému využitiu entropie pri jazykovednom výskume. Jazykovedný časopis, *19*, 1968, s. 76—83.
SLAVÍČKOVÁ, E.: Některé problémy morfémové analýzy češtiny. Slovo a slovesnost, *28*, 1967, s. 7—17.
TĚŠITELOVÁ, M.: K slovotvorné produktivitě z hlediska kvantitativního. Slovo a slovesnost, *33*, 1972, s. 209—215.

Mária Ivanová-Šalingová

# JEDEN TYP LEXIKÁLNYCH ROZDIELOV V SLOVENČINE A V ČEŠTINE

V tomto príspevku si chceme všimnúť jeden typ slov, a to české deverbatíva na *-ná (-ená, -ěná)* (teda od pôvodu ženské zložené tvary trpného príčastia) a ich ekvivalentné výrazy v slovenčine. Súbor spomínaných výrazov je zaujímavý preto, že v slovenčine tento typ substantivizovaných slov nemáme. Jednému českému slovotvornému typu, ako ukážeme ďalej, zodpovedá v slovenčine rad rozličných pomenovacích modelov, čím dochádza k lexikálnej medzijazykovej asymetrii, podmienenej vnútornými, systémovými zákonitosťami obidvoch národných jazykov.

Pri skúmaní sa opierame o podrobný výskum dejových substantív v diele Tvoření slov v češtině (1967, kapitola: Jména dějová, s. 562 n.; podkapitola Zpodstatnělá příčestí na -ná a -tá, s. 587—591).

Pravda, náš cieľ je konfrontačný, to znamená, že nás zaujímajú ekvivalentné rady na slovenskej strane. Hoci potenciálne sa spomínaný slovotvorný model mohol realizovať i v slovenčine, história jazyka i dnešný stav ukazujú a dokazujú, že sa tak nestalo a že v obidvoch jazykoch sú v jednom prípade fixované iné pomenovacie modely a typy.

Dokazuje to aj historický výskum onomaziologickej kategórie dejových substantív J. Furdíka (od štúrovských čias do začiatku 20. storočia). Kým daktoré z českých slovotvorných modelov (napr. dejové substantíva na *-ba,* ako *učba, četba, snažba, sužba, vozba* ap.) mali v istom období tendenciu preniknúť do lexikálneho systému slovenčiny, nebolo to tak pri type substantivizovaných príčastí trpných na *-ná, (-ená, -ěná).* Ak ojedinele prenikajú, ide o náhodný výskyt (Furdík, 1971).

V súčasnej spisovnej češtine sa spodstatnené príčastia trpné (ženského

rodu) od slovies dokonavých i nedokonavých považujú za substantíva a ich pôvodný adjektívny formant má platnosť substantívneho formantu.

Hoci sémanticky sa v podstate kryjú s významom príslušných verbálnych substantív (napr. *zmýlená — zmýlení, rozmyšlená — rozmyšlení*), ich frekvencia a distribúcia v porovnaní s verbálnymi substantívami je oveľa menšia. Viažu sa obyčajne na určité ustálené spojenia v predložkových pádoch: najčastejšie s predložkou *na* so 4. p. *(na usmířenou, na shledanou)*, zriedkavejšie s predložkou *na* so 6. p. *(na čihané)*, s predložkou *s* so 7. p. *(s podivenou, s potěšenou)* a inými predložkami *(z čekané, za vyučenou, pro pokušenou)* ap. Okrem spájania s predložkou sa tieto deverbatíva viažu aj na konštantné (alebo kombinatórne stanovené) slovesá, ktoré vystupujú v daných spojeniach (napr. *míti, býti, jíti, dáti* ap.).

Český slovotvorný model substantív *(honěná, rozmyšlená, pamětná)*, ktorým sa čeština výrazne odlišuje od slovenčiny, zasahuje v češtine do viacerých sémantických oblastí. V slovenčine sa jednotlivé lexikálne jednotky ekvivalentné spomenutému českému modelu realizujú rozličnými lexikálnymi prostriedkami.

V spisovnej češtine patria tieto pomenovania prevažne do hovorového štýlu a do týchto sémantických okruhov:

1. Pomenovania detských hier, pri ktorých dejovosť substantív na *-ná (-ená, -ěná)* ostáva zachovaná a význam sa zužuje na označenie detskej hry, tanca alebo iného spôsobu zábavy (pre ktorú je určitý slovesný dej typický), napr. *honěná (naháňačka), schovávaná (schovávačka), jukaná (schovávačka, vyklopkávačka), čmuchaná (schovávačka, vyklopkávačka, skrývačka).*

Ako ukazujú slovenské ekvivalenty (v zátvorkách), využíva sa v tejto oblasti spisovnej (hovorovej) slovenčiny celkom iný slovotvorný prvok — ide najčastejšie o deverbatívne substantíva utvorené sufixom *-(a)čka (schovávačka, žmúračka, skrývačka, vyklopkávačka, kĺzačka, šúchačka).*

2. Špecifická, terminologizovaná oblasť pomenovaní, ktorú tvoria názvy športových a telovýchovných hier, reprezentované spodstatnenými príčastiami trpnými, napr. *házená, kopaná, chytaná, odbíjená, vybíjená, přetahovaná, zajímaná* atď. Týmto termínom zodpovedajú v spisovnej slovenčine rozličné pomenovania, napr. *futbal, volejbal* atď., teda často cudzie slová (prevzala sa však *hádzaná*).

3. Názvy tancov a českých ľudových zvykov typu *vrtěná, točená, houpaná, zatáčená, nabíraná, volená* (dnes častejšie *volenka); zavíjená* (čepčenie nevesty); *dodraná* (páračková slávnosť), *dožatá* (dožinky).

4. Termíny a výrazy z poľovníctva a rybárstva označujúce rozličné druhy lovu: *čekaná, číhaná, šoulaná, plavaná, třepaná,* ktorým v spisovnej

slovenčine zodpovedajú termíny *postriežka, posliedka*, príp. nepriame opisné ekvivalenty.

5. Dejové mená označujúce spôsob, účel, účinok deja: *odejít s nepořízenou (naprázdno, bez výsledku), dát něco na usmířenou (dať niečo na zmierenie).* V predložkových spojeniach mávajú syntaktickú platnosť príslovkového určenia účelu alebo účinku.

Podobne ako základné slovesá, od ktorých sú tieto deverbatívne substantíva odvodené, zachovávajú si spomínané substantíva vidový význam slovesa *(usmířit — usmířená, honit — honěná, cvičit — cvičená).* Dakedy sa vyskytujú aj vidové dvojice, napr. *na rozmyšlenou — na rozmýšlenou, na rozdanou — na rozdávanou.*

Súčasná slovenčina nemá v spomenutých piatich sémantických okruhoch ekvivalentný slovotvorný typ, ktorý by zodpovedal jednému jedinému českému slovotvornému typu substantivizovaných deverbatív na *-ná* a *-tá.*

Hoci v slovenčine stojí najbližšie tomuto českému lexikálnemu prostriedku slovesné podstatné meno príslušného slovesa, nemožno povedať, že by bolo možné pri transpozícii príslušného výrazu do slovenčiny použiť vždy toto slovesné substantívum. Ukazuje sa, že medzi slovenčinou a češtinou sú tu rozdiely nielen lexikálno-slovotvorné, ale aj lexikálno-systémové, lexikálno-syntaktické a onomaziologické.

V našej odbornej literatúre sa dosiaľ venovala pozornosť iba jednému lexikálnemu rozdielu medzi slovenčinou a češtinou zo spomenutého súboru lexikálnych jednotiek. Ide o lexikálny typ *házená, kopaná, odbíjená* (vyššie zaradené pod bod 2). V slovenčine zodpovedajú českým termínom medzinárodné pomenovania ako názvy príslušných športov, napr. *basketbal, futbal, volejbal.*

Hoci pri českých deverbatívach typu *kopaná* ide o slovanské (české) slová, neprenikli do slovenčiny (okrem ojedinelých pokusov) práve z dôvodov onomaziologických a slovotvorných, teda systémových.

J. Chovan (1963) na bratislavskej konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku (2.—4. 4. 1962) konštatoval, že z českých názvov športových hier typu *házená* sa prevzal do slovenčiny iba názov *hádzaná.* Namiesto českého názvu *zaháněná* sa používa slovenský názov *hra na zaháňanie*, český názov *středová* má slovenský ekvivalent *hra na stredného,* namiesto českého *vybíjená* má slovenčina výraz *hra na národy.*

Športovými termínmi typu *kopaná, házená* sa nebudeme zaoberať, pretože ide o všeobecne známe a vyriešené veci. Rovnako sa nebudeme zaoberať ani typmi deverbatív zachytených v bode 3 a 4. Ide o názvy českých tancov, zvykov, označení slávnostných obradov, príležitostných slávností a názvov z oblasti poľovníctva. Robíme tak preto, že sa slovenské národné

tance, slovenské zvykoslovie i slovenská poľovnícka terminológia výrazne odlišujú od českej (napr. tanec *odzemok, čardáš; omilienci;* slávnostné príležitosti: *páračky, oberačky, dožinky,* atď.). Pokiaľ ide o poľovnícku terminológiu, odkazujeme na zaujímavý príspevok V. Hečku (1970).

Pomenovanie českých hier odvodených od slovesných základov (nedokonavých slovies, zriedkavo od dokonavých) bývajú najčastejšie podstatné mená ženského rodu na *-ačka, -ka, -čka:* typ *naháňačka, skrývačka, schovávačka* (v detskej reči *skovka*), *vyklopkávačka, žmúračka* (v detskej reči aj *žmurka: hra na žmurku*).

Rozdiely sa výraznejšie ukážu pri názornom konfrontovaní českých a slovenských ekvivalentných lexikálnych jednotiek:

| | |
|---|---|
| a) mít na vybranou | mať na výber |
| b) říci na vysvětlenou | povedať na vysvetlenie |
| c) říci na usmířenou | povedať na zmierenie |
| d) dáti čas, lhůtu na rozmyšlenou | dať čas na rozmyslenie |
| e) dáti na srozuměnou | dať na vedomie |

SSJČ I, str. 279 pri slovese ***dáti*** uvádza pri ustálených spojeniach tieto príklady: *„dáti někomu za vyučenou; dáti čas, lhůtu na rozmyšlenou; dáti na srozuměnou, dáti na pamětnou, na vybranou, na rozmyšlenou“.*

| | |
|---|---|
| f) na shledanou | do videnia |
| g) přijít jako na zavolanou | prísť ako na zavolanie |
| h) to stojí za podívanou | oplatí sa to vidieť, stojí za to to vidieť |
| ch) kývat na rozloučenou | kývať na rozlúčku |
| i) dáti na pamětnou | a) dať na pamiatku, b) dať príučku, dať príučné |
| j) čekaná, číhaná<br>být na čekané, číhané<br>jít na čekanou, číhanou<br>(SSJČ I, s. 242 uvádza ako synonymum pri *čekaná* aj *čekání*) | postriežka<br>byť na postriežke<br>ísť na postriežku |

Ž. Gašparíková – A. Kamiš v Slovensko-českom slovníku, s. 431, pri hesle *postriežka* uvádzajú dva české ekvivalenty *čekaná, číhaná.* SSJČ I, s. 254, pri hesle *číhaná* uvádza iba synonymum *čekaná.* Pri hesle *číhačka* (nář.) uvádza ako spisovné ekvivalenty *číhaná, číhání* (s. 254). Slovenský slovník z literatúry aj nárečí (K. Kálal a M. Kálal, B. Bystrica 1923) na s. 568 pri hesle *postriežka* odkazuje na výraz *striežka* (s. 651) a tam uvádza české ekvivalenty *číhaná, čekaná.*

| | |
|---|---|
| k) dát někomu na vyučenou | a) zastar. dať dakomu výučný list<br>b) dať dakomu príučku, príučok, lekciu, príučné |
| dostat za vyučenou | a) dostať výučný list<br>b) dostať príučku, príučok, lekciu, príučné |
| l) hra na schovávanou | hra na schovávačku |
| hra na honěnou (honičku) | hra na naháňačku |
| hra na pikanou | — |

Ž. Gašparíková — A. Kamiš v Slovensko-českom slovníku, s. 242, uvádzajú slovo *naháňačka* (hovor.), ktoré má v češtine dva významy: 1. honička (na zloděje); 2. (detská hra) honička, honěná. Podľa SSJČ I, s. 622, slovo *honěná* označuje detskú hru a ako synonymá sa uvádzajú slová *honění, honička.*

| | |
|---|---|
| m) na zapřenou | |
| být (cestovat) někde na zapřenou (SSJČ II, s. 124: na zapřenou, prísl. — inkognito) | byť (cestovať) tajne, inkognito |
| n) odejít, vrátit se s nepořízenou | odísť, vrátiť sa bez výsledku, bez úspechu; naprázdno, s prázdnymi rukami |
| o) večírek na odchodnou | večierok na rozlúčku |
| p) na viděnou | do videnia (pozdrav) |
| r) dát na dotvrzenou (na dovršenou) | dať ako na potvrdenie (na dovŕšenie) |
| s) udělat foukanou (SSJČ slovo foukaná neuvádza) | urobiť fúkanú (úprava vlasov; účes) |
| t) sekaná (kuchársky termín) | sekaná |

Pretože sa do slovenčiny preberá české podst. meno *sekaná* ako názov mäsiarskeho výrobku, všimneme si postavenie a fungovanie tohto výrazu v slovenčine. V SSJ IV, s. 50, sa podst. meno *sekaná* definuje takto: „mäsiarsky výrobok z posekaného mäsa, sekanina". Zdalo by sa, že SSJ pokladá slová *sekaná* a *sekanina* za synonymá. No nie je to tak. Dokazujú to definície významov spomínaných slov.

Na ďalšej strane v SSJ (IV, s. 51) sa význam slova *sekanina* definuje takto: sekanina, -y ž. kuch. „nadrobno posekané al. zomleté mäso, ktoré sa ďalej rozličným spôsobom upravuje (napr. na rezne, fašírky, šúľky ap.). Výraz *sekanina* sa na uvedenom mieste charakterizuje ako kuchársky termín (kuch.).

Slovník slovenského jazyka teda pomenovania *sekaná* a *sekanina* rozličným spôsobom definuje, ale súčasne pripúšťa určitú zhodu obidvoch slov, keďže pri slove *sekaná* uvádza synonymum *sekanina* (nie naopak). Z porovnania definície však vidieť, že podst. meno *sekanina* má širší význam, že ide o zomleté mäso ďalšou fázou upravované rozličným spôsobom na hotové kuchárske výrobky. Ide o dve lexikálne a sémantické jednotky, ktoré nemožno stotožňovať. Okrem toho české slovo *sekaná* prechádza do slovenčiny iba v zúženom význame: fašírka továrensky pripravená na predaj v mäsiarstvach. Správne preto znie tá časť definície v SSJ, ktorá charakterizuje sekanú ako „mäsiarsky výrobok". To znamená, že slovo *sekaná* má v slovenčine význam „druh mäsiarskej fašírky".

Celkom inú sémantickú náplň i celkom iné použitie má slovo *sekaná* v súčasnej spisovnej češtine. Ukazuje to spracovanie tohto výrazu v SSJČ III, s. 287: „sekaná, -é ž. 1. pečeně ze sekaného (mletého) masa; sekaná s bramborem; přen. ob. expr. *udělat z někoho, z něčeho sekanou* velmi mu nabít nebo ho zničit; udělat z toho směs; 2. kart. jedna z karetních her". V slovenčine najprimeranejším výrazom k českému slovu *sekaná* je podst. meno *fašírka*. Podobne aj ekvivalentom českého frazeologizmu so slovom *sekaná* je slovenská fráza so slovom *fašírka: urobiť z dakoho, z dačoho fašírku.*

Porovnanie českých a slovenských ekvivalentov príslušných slovných spojení názorne ukazuje, že oproti jednému českému typu (so substantivizovaným particípiom pasívnym) máme v slovenčine viac odlišných typov pomenovaní:

I .... „na zavolanou" →
- 1. 1a) na zavolanie
  1b) do videnia
- 2. ... na výber
- 3. ... na rozlúčku (na schovávačku)
- 4. na pamiatku
- 5. tajne, inkognito, nepoznane

1. Prvý slovenský typ lexikalizmov nahrádza české podst. meno typu „zavolaná" príslušným dejovým (slovesným) podst. menom typu „zavolanie, zmierenie".

2. Druhý typ slovenských ekvivalentov dáva prednosť príslušným slovesným podstatným menám typu „výber", „zmier" (zmierenie).

3. Zaujímavý rozdiel máme v treťom type lexikalizmov, keď českému menu na *-ná* odpovedá slovenské deverbatívum na *-čka/-ka* typu *schovávačka, rozlúčka.*

4. Vo štvrtom type vystupujú v spisovnej slovenčine rozličné substantíva. Ide o typ „... na pamiatku". Sem by sme mohli priradiť aj typy pomenovaní z oblasti športovej činnosti „hrát *kopanou, odbíjenou*" (futbal, volejbal).

5. V piatom type vystupujú v slovenčine príslovky *„tajne, inkognito, nepoznane"* (oproti českému príslovkovému výrazu *„nazapřenou,* pís. i *na zapřenou*).

Osobitne uvádzame rozličné ekvivalenty českého slova *podívaná* v slovenčine. Východiskom nám bude heslo *podívaná* z akademického českého slovníka. Tu sa jasne ukazuje, že pri používaní slovenského ekvivalentu k východiskovému českému slovu treba pokračovať veľmi opatrne. Treba pamätať na spájateľnosť slova s ostatnými výrazmi, na vedľajšie významové odtienky slova, na štylistický príznak atď.

SSJČ II, 1964, s. 649 uvádza pri písmene P (heslo podívaná) takéto príklady: podívaná -é ž. (nář. podívánka, -y, Rais) 1. pohled na něco: nevšední, vzácná, vzrušující, nevídaná, žalostná p.; to stojí za p-ou; nešli tančit, šli jen na p-ou; p. na průvod: to je p. pro bohy; 2. věc hodná pohledu, podívání: to vám vezu dnes p-ou (Šmil.)

České podst. meno *podívaná* nemožno do slovenčiny prekladať jediným spôsobom. Pretože slovenčina nemá jediné ekvivalentné pomenovanie, ktoré by bolo možné transponovať do príslušných slovných spojení, treba v každom konkrétnom prípade uvážiť, aký ekvivalent použiť v slovenskom kontexte.

Všimnime si jednotlivé české spojenia a ich pendanty v slovenčine:

| | |
|---|---|
| 1. (nevšední, vzácná, vzrušující, nevídaná, žalostná) *podívaná* | (nevšedný, vzácny, vzrušujúci, nevídaný, žalostný) *obraz, pohľad,* nevšedné ... *divadlo* |
| 2. to stojí za *podívanou* | oplatí sa to *vidieť,* stojí za to to *vidieť,* oplatí sa to *vidieť* |
| 3. nešli tančiť, šli jen na *podívanou* | nešli tancovať, išli sa iba *prizerať (pozerať);* šli iba *na diváky* |
| 4. *podívaná* na průvod | (nádherný) *pohľad* na sprievod |
| 5. to je *podívaná* pro bohy | to je *pohľad (divadlo)* pre bohov; užšie: to je *paša pre oči* |

Oproti českému substantivizovanému príčastiu trpnému *podívaná* máme v slovenčine na vyjadrenie daných skutočností viac spôsobov: a) vyjadrenie pomocou substantív *obraz, pohľad, divadlo, zábava* (tiež deverbatívneho charakteru); b) slovesné vyjadrenie pomocou slovesa prísudkového s ne-

určitkovou väzbou: *šli jen na podívanou — išli sa len prizerať (pozerať).*

Rozdiely v oblasti lexiky dvoch príbuzných národných jazykov môžu mať rozličné príčiny: onomaziologické, historické, štrukturálne (systémové), štylistické, distribučné, kombinatórne. V našom prípade, ako sa ukázalo pri konfrontácii konkrétneho materiálu, ide o súčasné pôsobenie celého komplexu faktorov, ktorý zapríčinil, že jednému českému onomaziologickému typu zodpovedá v slovenčine viac rovnocenných, ale celkom odlišným spôsobom obsadených, distribuovaných a fixovaných domácich slovotvorných typov, príp. prevzatých pomenovaní. Preto aj v nadradenej onomaziologickej kategórii (dejových substantív a ich derivátov) budú štruktúrne vzťahy pomenovacích (i lexikálno-sémantických) prvkov a prostriedkov vyzerať inak ako v češtine. To sa týka aj kvantitatívnych charakteristík slovotvorných typov a ich zložiek (slovotvorných základov i slovotvorných formantov).

Literatúra

FURDÍK, J.: Zo slovotvorného vývoja slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 84.

GAŠPARÍKOVÁ, Ž. — KAMIŠ, A.: Slovensko-český slovník. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1967. 812 s.

HEČKO, V.: Vývoj poľovníckej terminológie. In: 50 rokov nášho poľovníctva. Red. J. Duračinský. Bratislava, Príroda, Vydavateľstvo pôdohospodárskej literatúry 1970, s. 112—123.

CHLOUPEK, J.: Aspekty dialektu. 1. vyd. Brno, Universita J. E. Purkyně 1971, s. 134.

Jazykovedné štúdie. 7. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 67.

KUNIN, A. V.: Anglijskaja frazeologija. 1. vyd. Moskva, Izdateľstvo Vysšaja škola 1970, s. 344.

Slovenské poľovnícke názvoslovie. Red. I. Masár. 1. vyd. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo pôdohospodárskej literatúry 1966, s. 96.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

Slovník spisovného jazyka českého. Red. B. Havránek. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1960—1971. 4 zv.

ŠIMAN, K.: Česká mluva myslivecká. 1. vyd. Praha 1946, s. 136.

Tvoření slov v češtině. 2. Red. B. Havránek. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1967, s. 780.

Ferdinand Buffa

# FORMY PLURÁLU TYPU **HÚSENCE/HÚSATÁ** V SLOVENČINE

1. Názvy mláďat sú v slovenčine zakončené na *-a* (napr. *húsa, prasa*) alebo v rozšírenej podobe na *-ča* (napr. *kurča, srnča*); pritom tu nerozlišujeme, či ide o mená motivované (napr. *húsa*) alebo nemotivované, izolované (napr. *prasa*). Historicky sú to tzv. nt-kmene, čo čiastočne vidieť ešte dodnes z koncoviek nepriamych pádov: gen. *húsaťa, kurčaťa*, dat. *húsaťu, kurčaťu* atď. Podobné formy sú aj v pl.: nom. *húsatá, kurčatá*, gen. *húsat, kurčiat*, dat. *húsatám, kurčatám* atď. Okrem toho však slovenčina má aj iné formy plurálu, a to zakončené na *-ce, -ence* (napr. *prasce, teľce, húsence, kurčence*); svojím pôvodom sú to plurálové tvary pôv. názvov mláďat zakončených na *-ec, -enec* (z pôv. *-ьcь, -enьcь*), ktoré už v slovenčine väčšinou zanikli (alebo sa lexikalizovali, ako v prípadoch *žrebec, štenec*).

V našich poznámkach sa pokúsime o celkovú charakteristiku plurálových foriem uvedeného typu v slovenských nárečiach i v spisovnej slovenčine, pričom budeme prihliadať aj na stav v iných slovanských jazykoch. Nárečový materiál uvádzame tak, ako sme ho zachytili špeciálnym výskumom podľa nášho vlastného dotazníka *(Dotazník pre výskum slovenských nárečí II, 1964)* v súvislosti s prácami na *Atlase slovenského jazyka III (Tvorenie slov)*.

2. Ako z priloženej mapy vidieť, formy plurálu názvov mláďat s príponou *-atá* sú zastúpené vo východoslov. nárečiach (včítane gemerských nárečí, okrem ich juhozáp. časti okolia Rimav. Soboty). Zo strslov. nárečí sú známe formy na *-atá* predovšetkým v ich sev. časti: na Orave, v Liptove

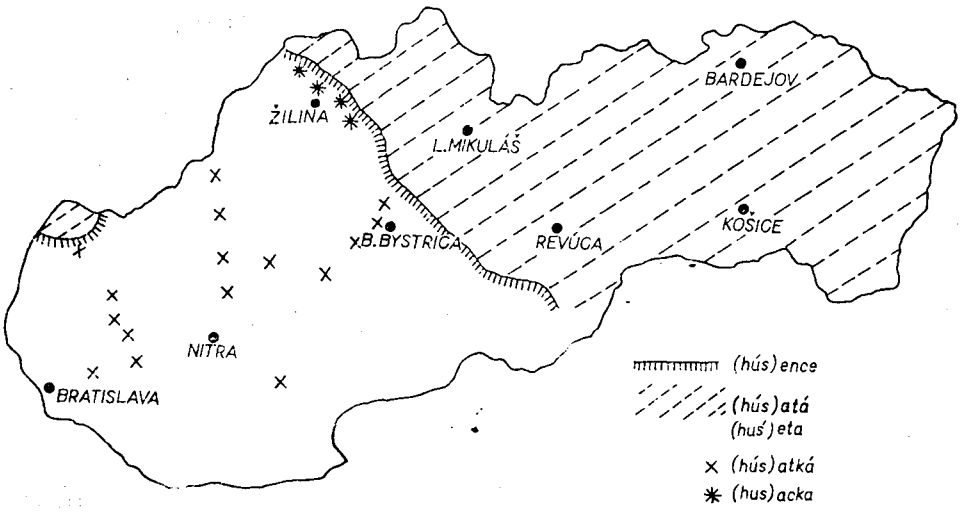

(prevažujú tu síce podoby *húsatá, kurčatá, kačatá, prasatá,* ale v jeho južnej časti sú aj formy *kačence* a *prasce),* k čomu pristupuje severových. časť Zvolenskej župy (okolie Brezna). V zápslov. nárečiach sa uvedené formy na *-atá* vyskytujú iba v sev. okraji Trenčianskej a v sev. cípe Záhoria (okolie Skalice). Pokiaľ ide o hláskoslovnú stránku uvedených názvov, vo výchslov. nárečiach prevládajú formy *hušata,* na Spiši a v Gemeri (a len okrajovo aj inde) *hušeta,* v strslov. jazykovej oblasti sú najčastejšie formy *húsatá,* na Orave formy *husäta,* na pomedzi spišsko-liptovskom formy *husiata,* kým v zápslov. oblasti sú spravidla podoby *húsatá.* Miestami, roztratene po strslov. i zápslov. jazykovej oblasti sa vyskytujú pôvodné formy plurálu na *-atá* s pridaním formantu *-ka,* ktorý je typický pre deminutíva a expresíva (preto pri názvoch mláďat ani neprekvapuje), a tak máme tu formy *húsatká,* pri Žiline aj *husacka.* Uvedené formy však zo synchrónneho hľadiska musíme v tejto oblasti hodnotiť ako podoby pl. slov odvodených sufixom *-atko* (v sev. Trenčianskej sufixom *-acko;* podobné formy sú aj v sev. moravských nárečiach; Bartoš, 1886, s. 150). Prirodzene, podoby *húsatká,* výchslov. *hušatka, hušetka* ap. sú známe aj v oblasti s formami *húsatá,* pričom tu však v porovnaní so základnými tvarmi majú význam expresívnosti a deminutívnosti. Na ostatnom území slovenského jazyka, teda vo väčšine strslov. nárečí a skoro vo všetkých zápslov. nárečiach prevládajú pl. formy so sufixom *-ce,* resp. v rozšírenej forme *-ence,* teda napr. *prasce* (miestami aj *prasťe), ťelce, kurence, húsence* ap. (Obšírnejšie o slovách i tvaroch uvedeného typu v jednotlivých sloven. nárečiach pozri Majtán, 1962.)

Opísané geografické rozloženie foriem pl. na *-atá/-(en)ce* pri názvoch mláďat v slovenských nárečiach navodzuje myšlienku všimnúť si túto otázku aj v ostatných slovanských jazykoch. V sústave českého skloňovania majú uvedené názvy typickú formu plurálu na *-ata;* v moravských nárečiach sa však vyskytujú aj formy so sufixom *-ence* a *-ce* (Bartoš, 1886, s. 42, 150). V poľštine tento druh pomenovaní má v nom. pl. formy so zakončením na *-ęta* (pričom v mnohých poľ. nárečiach tento typ názvov vystriedali pomenovania so sufixom *-ak*). Podobne sa tvoria formy plurálu pri slovách uvedeného typu aj v ruštine, kde majú sufix *-jata (-ata),* ktorý sa strieda so sufixom *-ionok (-onok)* z foriem sg. (napr. *teľonok — teľata* ap.). V spisovnej srbochorvátčine uvedené názvy v pl. majú formy zakončené na *-ići,* v istých prípadoch aj na *-ci* (popri kolekt. formách na *-ad*). Vo východomacedónskych (i východobulharských) nárečiach prevažujú formy na *-enca* (o podobách sg. zakončených na *-ence* pozri Pomianowska, 1966).

Z tohto širšieho, celoslovanského aspektu slovenské formy pl. názvov mláďat so sufixom *-atá* (typ *kurčatá, húsatá*) spájajú slovenčinu s ostat-

nými slovanskými jazykmi, v ktorých sa uvedené formy vyskytujú; slovenské formy plurálu uvedených slov so sufixom *-(en)ce* (typ *prasce, húsence)* sú zasa vzácnym pozostatkom starých foriem, ktoré sa zachovali len okrajovo u južných Slovanov (v niektorých macedónskych a bulharských nárečiach). Slovenčina aj v tomto prípade, ako v mnohých iných, zachovala dodnes pôvodné formy ako kontinuanty starého stavu ešte z čias slovanskej jazykovej jednoty (Machek, 1957). Je veľmi dôležité, že uvedené formy sú dodnes živé aj v slovenských nárečiach, pričom je príznačné, že formy typu *prasce, húsence* sú v tých nárečiach, ktoré zohrali v dejinách slovenčiny dôležitú úlohu (máme tu na mysli zápslov., ale najmä strslov. nárečia a z nich predovšetkým ich južnú časť, v ktorej sa zachovalo hodne archaických prvkov).

4. Vzhľadom na uvedené skutočnosti (že totiž v sloven. nárečiach sú známe a značne rozšírené v názvoch mláďat formy plurálu aj na *-atá,* aj na *-(en)ce,* pričom tu ide o staré podoby a známe aj v iných slovanských jazykoch) je veľmi vhodné, že obe uvedené podoby sa uplatnili aj v spisovnej slovenčine. Je pozoruhodné, že formy na *-atá,* známe na vých. a sev. oblasti sloven. nárečí i skoro vo všetkých slovan. jazykoch, sa v spisov. slovenčine využívajú univerzálne ako bezpríznakové vo všetkých štýlových rovinách; podoby na *-ence,* vyskytujúce sa na záp. a juhostredosloven. oblasti sloven. nárečí a ako okrajové aj v niektorých iných slovan. nárečiach, v spisov. slovenčine sú v zásade rovnocenné formám na *-atá* s tým obmedzením, že do odborného štýlu, do odbornej terminológie neprenikli (porov. Morfológia slovenského jazyka, 1966). Spisovná slovenčina má takto možnosť štylisticky využiť uvedené morfologické prostriedky (Dvonč, 1956) a niet najmenšieho dôvodu, žeby sa niektorej z uvedených, v domácich nárečiach zakotvených foriem zriekala.

Literatúra

BARTOŠ, F.: Dialektologie moravská. Zv. 1. Brno, Nákladem Matice Moravské 1886. 374 s.

Dotazník pre výskum slovenských nárečí. 2. diel. Zostavili F. Buffa a Anton Habovštiak. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1964.

DVONČ, L.: Z problematiky podstatných mien. Slovenská reč, *21,* 1956, s. 25—30.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957, s. 512 (heslo štěně).

MAJTÁN, M.: Tvary na *-ence* v slovenských nárečiach. Jazykovedný časopis, *13,* 1962, s. 104 n.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 121.

POMIANOWSKA, W.: Nazwy młodych zwierząt w gwarach południowosłowiańskich. Sprawozdania z prac naukowych wydziału 1. Zeszyt 2. Warszawa, Wydawnictvo PAN 1966, s. 11 n.

Eugénia Bajzíková

# O DAKTORÝCH KONEKTOROCH V HOVOROVÝCH TEXTOCH

V súčasnej jazykovede a v literárnej vede sa čoraz viac dostávajú do popredia otázky týkajúce sa problematiky výstavby textu.[1] Stretávame sa s nimi v prácach našich aj zahraničných autorov. K otázke výstavby textu sa pristupuje najmä z dvoch aspektov: 1. rieši sa problém jeho zaradenia do systému; 2. zisťujú sa postupy a prostriedky textovej výstavby. Mnohí autori pritom upozorňujú na potrebu výskumu v tejto oblasti, pretože problém výstavby textu (prehovoru, jazykového prejavu) z jednotlivých viet nie je dostatočne prebádaný.

V našej jazykovednej tradícii počiatky skúmania výstavby textu nachádzame v prácach zaoberajúcich sa problematikou aktuálneho členenia výpovede (kontextového členenia, funkčnej perspektívy vety).[2]

V. Mathesius (1947, s. 240) pri sledovaní aktuálneho členenia v nevyjadrenom východisku výpovede v príklade *Rozloučil se s otcem a bratry, vzal si na cestu něco jídla* . . . vidí prostriedok nadväznosti na to, o čom sa už v predchádzajúcej vete hovorilo, v tvarovej stránke slovesa.

V slovenskej jazykovednej literatúre sa aktuálnym členením ako prvý zaoberal E. Pauliny (1950). Aktuálne členenie chápe ako nadväzovanie nasledujúcej vety na predchádzajúcu. Je to jeden z prístupov k výstavbe textu.

Širšie sa k problematike aktuálneho členenia a tým aj k nadväzovaniu vyjadruje J. Horecký (1959). Za výstižnejší považuje termín kontextové členenie a o nadväznosti konštatuje, že veta môže nadväzovať nielen na predchádzajúcu, ale aj na vzdialenejšiu vetu, prípadne vety môžu tvoriť súvislú reťaz rozvíjajúcu tému celého odseku.

Pri skúmaní významovej dynamiky kontextu v umeleckom diele o vete J. Mukařovský (1948) hovorí, že z hľadiska významu často poukazuje na širší, najmä predchádzajúci kontext. O nadväzovaní pri bezprostredne nasledujúcich vetných celkoch hovorí, že sa môže realizovať aj gramatickými prostriedkami, napr. ukazovacími zámenami, adverbiami, spoločným podmetom.

Za podnetné príspevky o výstavbe textu z lingvistického aspektu pokladáme štúdie Z. Klemensiewicza (1949) a V. Skaličku (1960). Ich myšlienky sa stali pre mnohých východiskom pri skúmaní tohto problému.

---

[1] Text sa tu chápe ako jazyková jednotka vyššia, než je veta.

[2] Problém aktuálneho členenia sa čiastočne prekrýva s problematikou výstavby textu. V tomto príspevku si však nevšímame otázku jazykových konektorov z hľadiska aktuálneho členenia.

Z. Klemensiewicz sa vo svojej štúdii zaoberá otázkami nadvetného nadväzovania a podáva systém foriem nadväzovania gramatickými a lexikálnymi prostriedkami, pričom si všíma tematické nadväzovanie. Nadvetné nadväzovanie odlišuje od vzťahov vo vete. Ako základnú jednotku pri skúmaní uvedených vzťahov stanovil odsek.

Vzťahy medzi vetami skúma aj V. Skalička. Okrem vetnej syntaxe (vnútri vety) hovorí o syntaxi prehovoru (o enunciácii). Medzi prostriedky viažúce vety navzájom zaraďuje aj nadväzovanie. Chápe ho ako súvislosť viet naznačenú tým, že „některý prvek jedné věty sa nějak váže na některý prvek druhé věty". Tento postup nazýva rekurenciou.

Z novších výskumov o výstavbe textu chceme upozorniť na niektoré práce, ktoré sa usilujú zaradiť uvedenú problematiku do systému a prípadne naznačiť smer jej vývoja. Mnohé vychádzajú z autorov spomínaných vyššie.

V súčasnom výskume najviac pozornosti tejto oblasti venujú niektorí českí jazykovedci.

K. Hausenblas (1963) sa zaoberá plánom prehovorovej výstavby. Popri náuke o systéme jazyka vyčleňuje náuku o jazykovom prejave (alebo texte), ktorú z istých príčin (teoretická neprepracovanosť) zatiaľ zaraďuje do štylistiky orientovanej jazykovedne. V ďalšom svojom príspevku (Hausenblas, 1966) sa zaoberá výstavbou textu. Všíma si prostriedky zúčastňujúce sa na výstavbe textu a nazýva ich štylistickými. Okrem jazykových prostriedkov upozorňuje aj na tematické výstavbové prostriedky.

J. V. Bečka (1970), nadväzujúc na niektoré staršie príspevky, zaoberá sa nadvetnou problematikou, ktorú zaraďuje do štylistiky. O nadvetnej súvislosti píše, že ju utvára myšlienková súvislosť upevňovaná alebo usmerňovaná jazykovými prostriedkami. Podľa účasti jazykových prostriedkov na výstavbe textu rozlišuje tri typy nadväzovania vetných celkov.

Proti zaradeniu skúmania prehovoru do štylistiky vystúpil M. Grepl (1963, 1967). Vychádza z konštatovania, že pri hĺbkovom skúmaní jazykovej výstavby prehovorov sa zisťujú javy, ktoré nemožno zaradiť do syntaxe ani do štylistiky, a preto požaduje vyčleniť osobitnú teóriu prehovoru. Zo štyroch výstavbových rovín pri citovo neutrálnej výpovedi za najdôležitejšiu pokladá funkčnú výstavbu výpovede. Do teórie prehovoru zaraďuje aj skúmanie postupov, pomocou ktorých sa realizujú vzťahy medzi výpoveďami pri výstavbe zložitejšieho prehovoru.

Zaujímavou prácou z oblasti vetného nadväzovania (sentence cohesion) je dielo B. Paleka (1968). Nadväzovanie realizované odkazovaním zaraďuje do syntaxe ako jeden z hlavných javov tzv. hypersyntaxe. Chápe ho ako jav jazyka (langue), preto sa snaží o jeho systematický opis. Zaoberá sa

zámenami vo funkcii indikátorov alebo alternátorov ako najbežnejším (ale nie jediným) prostriedkom odkazovania.

Zo slovenských jazykovedcov sa venuje problematike výstavby textu J. Mistrík (1968). Textovú výstavbu zaraďuje do mikrokompozície a pri jej opise sa obmedzuje na zisťovanie glutinácie pomocou prostriedkov stojacich na čele samostatnej vety alebo súvetia, pričom určuje päť stupňov glutinácie. Najnovšie výskum rozširuje o pojem junktúra (Mistrík, 1972). Rozumie ním (vo vecnom texte) pripájanie i včleňovanie viet, ale aj sceľovanie a utváranie kontextových celkov. K junkčným prostriedkom zaraďuje konektorové slová, citoslovcia, zámená a i.

S požiadavkou vyčleniť teóriu textu ako osobitnú teóriu, zaoberajúcu sa jazykovým prejavom ako jednotkou svojho druhu, vystupuje F. Miko (1970). Jazykový prejav chápe ako sled elementárnych jazykových jednotiek a sled motívov. Vzájomné súvislosti viet vznikajúce v texte nazýva komunikatívnou perspektívou vety. Nadväzovanie sa realizuje tak, že sa jedno slovo vety rovná alebo synonymicky podobá niektorému slovu z predchádzajúceho kontextu.

O realizovaní vzťahov medzi jednotlivými zložkami prehovoru a medzi viacerými prehovormi v reči postáv v beletrii píše M. Patáková (1971). K prostriedkom nadvetného spájania zaraďuje opakovanie, deiktické zámená, kauzálnu súvislosť a pripájacie častice.

Nadvetnej problematike v súvislosti s charakterizovaním odseku ako formálne ohraničenej nadvetnej kontextovej jednotky, v ktorej sa vyjadruje jeden motív, venuje sa J. Findra (1971, 1972).

Zo sovietskych autorov nadvetnou problematikou sa zaoberá E. V. Padučeva (1965). Formuluje zákonitosti tvorenia viazaného odseku. Vychádza v podstate z aktuálneho členenia vety.

Zákonitosti výstavby zviazaného textu rozoberá I. P. Sevbo (1968). Výstavbu textu nazýva vyššou syntaxou, v ktorej základnou jednotkou je odsek. Vzťahy medzi jednotlivými časťami odseku sa vyjadrujú gramatickými a lexikálnymi prostriedkami. Pri utváraní textu používa termín pripájania (nanizovanije). Je to opakovanie rovnakých alebo sémanticky blízkych významov. Teoretické východiská aplikuje na materiáli z umeleckej literatúry. Podstatnú časť jej práce tvoria schémy nadväzovania na základe významových súvislostí a rozbor textu na zjednodušené štandardizované vety.

Teoreticky rozoberá oblasť výstavby textu N. Leontieva (1971). Za spojený pokladá taký text, v ktorom sa nejaký prvok opakuje.

Vlastné mená, osobné a ukazovacie zámená, príslovky ako konektory pri výstavbe textu hodnotí I. Bellertová (1971). Jej práca je jedným z príspevkov podnetného poľského zborníka venovaného spojenému textu.

Z iných zahraničných autorov uvedieme W. Dresslera (1970). Problematiku textu zaraďuje do textovej syntaxe. Vo svojom príspevku vymedzuje základné pravidlá na utváranie textu a zaoberá sa textovými konektormi.

Z uvedeného krátkeho prehľadu niektorých názorov na problematiku výstavby textu sú nám najbližšie tie práce, ktoré sa usilujú utváranie textu zaradiť do systému ako osobitnú teóriu a opísať ju podľa štruktúrnotypologických aspektov textu.

V tomto príspevku chápeme výstavbu textu ako osobitnú rovinu. Jej predmetom bádania je zistenie a opísanie postupov a prostriedkov zúčastňujúcich sa pri výstavbe textu. Textom tu rozumieme každý jazykový prejav, ústny alebo písomný, spätý jednou témou, realizovanou istými jazykovými prostriedkami. Sémantickú uzavretosť pokladáme za základný znak textu. K nej pristupujú ďalšie znaky textu (písali o nich viacerí autori), ako sú napr. relatívna samostatnosť, jeden pôvodca, konkrétna priestorová a časová situácia ap. Základnými prvkami textovej roviny sú textové jednotky. Tvoria ich samostatné vety (jednoduché vety alebo súvetia), medzi ktorými existuje konektívny vzťah. Ten sa prejavuje v oblasti témy i jazyka. Za primárne pokladáme tematické konektory. Bez nich nie je možná výstavba textu. V tomto príspevku sa však zámerne obmedzujeme na oblasť jazyka. Všimneme si niektoré jazykové prostriedky zúčastňujúce sa na výstavbe textu formou nadväzovania (konexie) medzi základnými (aspoň dvoma) textovými jednotkami. Jazykové prostriedky tým nadobúdajú funkciu medzivetných konektorov.

Ako východiskový materiál, na ktorom zisťujeme medzivetné vzťahy, sme si vybrali text z hovorového štýlu (hovorový text). Napr.: *Sestra je učiteľkou. Vyučuje už desať rokov. Matematiku a fyziku.* — V tomto texte sú konektormi tieto jazykové prostriedky: prísudok v 3. osobe jednotného čísla *(vyučuje),* ktorý sa vzťahuje aj na podmet v predchádzajúcej textovej jednotke, a osamostatnený vetný člen (metafyziku a fyziku). Uvedené konektory nadväzuje smerom dozadu (anaforicky). Anaforické nadväzovanie je základným postupom pri výstavbe textu, preto sme sa naň zacielili pri sledovaní výstavby hovorového textu.

Všetky jazykové konektory zúčastňujúce sa anaforickým nadväzovaním na výstavbe textu rozdeľujeme do dvoch základných skupín: 1. odkazovacie konektory, 2. pripájacie konektory.

Funkciu odkazovacích konektorov majú tie jazykové prostriedky, ktorých použitie je možné len preto, že odkazujú na niektoré pomenovanie z predchádzajúcej (alebo vzdialenejšej) textovej jednotky, na celú predchádzajúcu textovú jednotku alebo na predchádzajúci text. Patria k nim napr. lexikálne prostriedky, z gramatických prostriedkov zámená, príslovky ap.

Pripájacie konektory predchádzajúcu (alebo vzdialenejšiu textovú jednotku alebo text pripájajú na základe významových súvislostí, prípadne gramatických vzťahov. Patria k nim napr. častice, osamostatnené vetné členy ap.

Z jazykových konektorov v hovorovom texte sme si vybrali zámená a častice.

Medzi zámenné konektory zaraďujeme zámená a zámenné príslovky. Zo zámen si všimneme iba ukazovacie zámená (aj iné bývajú konektormi). Na ich odkazovaciu funkciu (ako druhotnú funkciu) upozorňuje Morfológia slovenského jazyka (1966, s. 256). Práve touto funkciou sa zúčastňujú na výstavbe textu a podporujú jeho súdržnosť. V hovorovom texte sa používajú v odkazovacej funkcii najčastejšie ukazovacie zámená *ten, tá, to.* Z nich je najfrekventovanejšie neutrum *to,* pretože má širší odkazovací význam (Morfológia 1966, s. 267). Pri výstavbe textu vystupuje ako univerzálny odkazovací prostriedok.

Druhy nadväzovania ukazovacími zámenami na predchádzajúcu (alebo vzdialenejšiu) textovú jednotku môžu byť takéto:

a) ukazovacie zámeno odkazuje na pomenovanie vyjadrené podstatným menom, napr.:

*Obývačku* sme si kúpili ako výrobok Nábytku Pravenec, *vzor* je to *štyridsaťsedem.* Skladá sa *to* z rohového gauču, z toho konferenčného stolíka, z dvoch kresiel... — Tá najspodnejšia vrstva, to boli *siroty* a naozaj *deti* z veľmi chudobných rodín. Pre *tých* sa zvlášť varilo, mali podradnejšie vychovávateľky, robili podradnejšie práce, podradnejšie bývali a tak ďalej. — Tak napríklad vyvinuli sme nový materiál nazývaný *kruponit* ako náhradku za klasickú kožu. Je *to* materiál zhotovený zo syntetických kaučukov.

b) ukazovacie zámeno odkazuje na prídavné meno; pri tomto odkazovaní ako konektorový prostriedok vystupuje celá determinatívna syntagma: odkazovacie zámeno a pomenovanie zhodné alebo synonymické s predchádzajúcim pomenovaním, napr.:

Tak potom sme odkázaní na rôzne miestnosti, ktoré sú provizórne, a tam potom hosťujeme rôzne *divadelné skupiny*... Ale vždycky sú tieto podujatia navštevované v hojnom počte a ten celkový výkon *tých spoločností* je celkom obstojný. — Okrem toho existuje úspešný *divadelný súbor* tak slovenský, ako maďarský pri Okresnom dome osvety. *Tento súbor* aj toho času nacvičuje dokonca, myslím, že až dve hry, ktoré chce v nastávajúcom čase, blízkom čase, predviesť... — V Leviciach máme aj pekne a moderne vybavené *kino so širokým plátnom. Toto kino* miestni občania pomerne dosť využívajú... — Mali možnosť vidieť mnoho *úspešných filmov,* ktoré boli reprezentantom ostatných štátov na karlovarskom festivale filmovom alebo na filmových festivaloch pracujúcich v Bratislave. Občania o tieto filmy mali veľký záujem...

c) ukazovacie zámeno môže zahŕňať celú tému predchádzajúcej alebo vzdialenejšej textovej jednotky, napr.:

*Tak ľudia dosť málo chodia do kina. To* sa odzrkadľovalo aj pred dvoma týždňami na návšteve československého filmu, ktorého názov mi neprichádza na rozum, ale ktorý opisuje tematiku narušovania štátnych hraníc . . . — *Máme záhradu, v ktorej sa urodí hodne aj pre hydinu, kukurica, jačmeň, . . . neboli sme odkázaní ani na verejné zásobovanie, a teda ani na verejné stravovanie. Okrem toho* pochádzame obidvaja z roľníckych rodín, takže nám je veľmi blízka práca v záhrade, teší nás. — *Chceli by sme časom získať väčší byt. To* už závisí od toho, ako sa naša rodina rozrastie . . . — *Zohnať alebo dostať dobrý byt, to je iste snom každých mladomanželov, no a teda aj mojím.* Podarilo sa mi *to* dosť šťastne . . . bol mi pridelený byt zo štátnej výstavby, no a teda tá moja túžba sa splnila.

Typy nadväzovania ukazovacími zámenami môžu mať aj ďalšie varianty, lebo zámená ako medzivetné konektory majú veľkú možnosť využitia. V hovorových textoch sú zvlášť frekventovaným slovným druhom, najmä v spontánnych prejavoch (Mistrík, 1970, s. 263).

Od zámenných konektorov pri výstavbe hovorového textu odlišujeme tzv. nadbytočné používanie zámen. Ich konektívna sila je nulová. Napr.:

Celkové *to* vybavenie dopĺňa ešte hudobná skrinka a *ten* rozťahovací stôl pre dvanásť osôb. — No *to* je dosť ťažko takto z pľacu hovoriť o *tom* všetkom, čo človek zažil. — No tak zmenila sa v skutočnosti celá *táto* štvrť, ale v strede mesta najviac *tie* bloky veľké pri cintoríne, však áno, potom ďalej na *tej* ulici Partizánskej, tam sú teraz *tie* veľké bloky, áno.

O zámenných príslovkách Morfológia slovenského jazyka (1966, s. 572) hovorí, že „nevyjadrujú určité miesto, čas, príčinu alebo spôsob, ale ich iba všeobecne naznačujú alebo na ne odkazujú". Zámenná príslovka práve touto odkazovacou funkciou sa stáva prostriedkom výstavby textu, lebo ako textové synonymum nadväzuje na predchádzajúcu textovú jednotku.

V hovorovom texte je najčastejšie odkazovanie na miesto, využíva sa však odkazovanie aj na iné okolnosti deja, napr.:

*Na Čermáni* sa dobre býva. Je *tam* veľmi dobrý vzduch. — Bývam *na treťom poschodí v dvaapolizbovom byte.* — Bývame *tam* spolu s manželkou, zatiaľ sme sami. — Pracuje ona tiež *v nitrianskom cukrovare v tej baliarni,* kilové balenie cukru. Sa jej *tam* páči a má túto robotu rada. — *A tak sme sa rozprávali so súdružkou učiteľkou* aj za asistencie detí tak, kto by asi čím chcel byť. No a *vtedy* taký malý chlapčisko vyletí z prvej lavice a povedal, že by chcel byť lekárom. — Potom *sa tancovalo* aj dva-tri dni. A *takto* sa skončili fašiangové sviatky, alebo ako by som povedal.

Častice patria k pripájacím konektorom. Morfológia slovenského jazyka (1966, s. 748 n.) ich hodnotí ako slovný druh, ktorý „výrazne nadväzuje na kontext a situáciu". O úlohe častíc pri tvorení textu uvažuje aj F. Miko (1962), keď konštatuje, že sa nimi „vo vete vyjadrí vzťah, ktorý presahuje hranice vety". Na túto funkciu niektorých slov upozornil aj V. Mathesius (1947, s. 269). O spojke *tak* (ktorá vystupuje v polohe a funkcii častice) hovorí, že „pripína to, co následuje". Najnovšie o veľmi frekventovanom slove *tak* v hovorených prejavoch (vo funkcii častice) konštatuje V. Hladiš (1968), že je prípravným elementom slúžiacim vo funkcii nadväzovacieho prostriedku.

Pri časticiach rozlišujeme dve skupiny pripájacích častíc:

1. vlastné častice, ktoré majú veľký rozsah, ale malý obsah (porov. Morfológia 1966, s. 748 n.)

2. časticové výrazy, pri ktorých ide o prechod z iného slovného druhu do funkcie častice.

Medzi najčastejšie používané častice v hovorovom texte patria dve: *tak* a *no*. Používajú sa samostatne alebo sa spájajú s inými časticami, napr.:

Čo sa týka kníh, *tak tie* vyplývajú z mojej funkcie, eventuálne z môjho zamestnania. *Tak* čítam odborné a, žiaľ, v poslednom čase to čítanie odbornej literatúry je na úkor čítania beletrie a cestopisov ... — *Tak* naši zlepšovatelia vychádzajú na zlepšovacích návrhoch dosť dobre. *Tak* ročne mávame vyplatené pre zlepšovateľov okolo stoosemdesiattisíc korún. — Vychodil som päť ľudových škôl v Bratislave a tri meštianky v Bratislave. *Takisto* tri odborné školy tiež v Bratislave. — Bola to izba pomerne malá, cirka štyri krát päť metrov, s jedným oblokom. *No* dnes v byte, v ktorom bývam, sú skutočne veľké, krásne, moderné izby ... — I keď sme vypadli, možno povedať, z tej prvej ligy, máme všetku snahu ... *No* žiaľ, nemôžeme sa pochváliť s našimi fanúškami tak, ako sa môžu pochváliť niektoré iné mestá. — Jeho hodnota je až stodvadsať tisíc. *No* a je to trošku veľa na bežný zárobok.

Častá frekvencia týchto častíc súvisí aj s technikou hovoreného prejavu a je jedným zo znakov hovorovosti napr. aj pri funkčnom využívaní častíc v umeleckej literatúre. V 4. zväzku Slovníka slovenského jazyka (s. 486) sa pri jednom z významov častice *tak* konštatuje, že uvádza vety rozličného obsahu, obyčajne rozkazovacie. V hovorovom texte sa uvádzacia funkcia tejto častice rozširuje na využívanie v oznamovacích vetách ako typický prostriedok nadväzovania vo voľnom rozprávaní, najmä v tzv. začiatočných textových jednotkách. V porovnaní s uvedenými dvoma časticami je frekvencia ostatných častíc menšia.

Zo slovných druhov vystupujúcich v úlohe časticových výrazov stoja na prvom mieste priraďovacie spojky. J. Mistrík (1968, s. 20) o priraďovacej spojke na čele vety konštatuje, že sa pričiňuje o silnú glutináciu

s predchádzajúcim textom. Takúto úlohu majú spojky na čele textových jednotiek aj v hovorovom texte, napr.:

Je to stredná priemyselná škola, ekonomická škola, zdravotnícka, stredná poľnohospodárska technická a podobne. *Ba* Nitra sa stala už aj vysokoškolským mestom a nie práve teraz... — No vzhľadom na situáciu bývania v minulosti mi to neprekáža. *Veď* sa pamätám na svoje detské roky. — Moje pracovné zadelenie je ako referent pre vynálezy a zlepšovacie návrhy. *A* robím na technickom rozvoji.

Za konektory pokladáme aj podraďovacie spojky, ak nadväzujú na predchádzajúcu textovú jednotku, teda anaforicky, napr.:

Tak čo sa týka kultúry v našom meste, tak tá by celkom na takých päťdesiat percent šla. *Lebo* už taký siedmy alebo ôsmy rok staviame kultúrny dom a nevieme ho stále dostavať. — Potrebujeme každý mať kus súkromia pre štúdium a to nejde. *Pretože* štvorročná dcéra, tá má tiež svoje záujmy a v tom malom počte miestností nemôžeme uplatniť každý svoje požiadavky. — ... pravda tá cena, najviac rozhoduje tá cena. *Keď* to zdvihli.

Podraďovacie spojky vo funkcii medzivetných konektorov sú zriedkavejšie ako priraďovacie.

Všetky spojky vo funkcii medzivetných konektorov sú „silnejším" prostriedkom nadväzovania ako vlastné častice, lebo naznačujú vždy aj isté významové odtienky vo vzťahu k predchádzajúcej textovej jednotke; naproti tomu uvádzacie častice iba modifikujú, dopĺňajú textovú jednotku vo forme dajakého postoja. Často sa hodnotia ako kontaktové slová s veľmi všeobecným významom.

Záverom možno konštatovať, že pri skúmaní výstavby textu z jazykového hľadiska sa treba zacieliť na zistenie a opísanie všetkých jazykových prostriedkov v úlohe konektorov. Tento výskum je čiastkovou úlohou v komplexnom výskume výstavby textu.

Literatúra

BEČKA, J. V.: Stylistická syntax a kompozice jazykového projevu. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970, s. 128.

BELLERTOVÁ, I.: O pewnym warunku spójnosci tekstu. In: O spójności tekstu. Red. M. R. Mayenowa. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1971, s. 45—75.

FINDRA, J.: Rozbor štýlu prózy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 131—150.

FINDRA, J.: Odsek ako prvok epickej štruktúry. (V tlači.)

GREPL, M.: K předmětu tzv. teorie promluvy. In: Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university. Řada A 11. Brno 1963, s. 43—52.

GREPL, M.: Emocionálně motivované aktualizace v syntaktické struktuře výpovědi. Red. D. Jeřábek. Brno, Universita J. E. Purkyně 1967, s. 151.

HAUSENBLAS, K.: Základní okruhy stylistické problematiky. In. Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii. Red. B. Havránek. Praha, Nakladatelství ČSAV 1963, s. 287—288.

HAUSENBLAS, K.: Über die Bedeutung sprachlicher Einheiten und Texte. In: Travaux linguistigues de Prague. 2. Praha, Nakladatelství ČSAV 1966, s. 59—69.
HLADIŠ, F.: K slovnedruhovému a stylovému uplatnění výrazu *tak* v mluvených projevech. Naše řeč, *51*, 1968, č. 2, s. 210—218.
HORECKÝ, J.: Gramatickí činitelia poriadku slov. In: Jazykovedné štúdie. 4. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 55—62.
KLEMENSIEWICZ, Z.: O syntaktycznym stosunku naviazanija. Slavia, *19*, 1949, s. 13—27.
LEONTIEWA, N.: O pewnych właściwościach spójnego tekstu. In: O spójności tekstu. Red. M. R. Mayenowa. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1971, s. 13—19.
MATHESIUS, V.: Čestina a obecný jazykozpyt. 1. vyd. Praha, Melantrich 1947, s. 463.
MATHESIUS, V.: Řeč a sloh. Praha, Československý spisovatel 1966, s. 101.
MIKO, F.: Nadväzovacie vzťahy v hovorovej skladbe. In: Otázky slovanské syntaxe. Red. J. Bauer, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962, s. 347.
MIKO, F.: Text a štýl. 1. vyd. Bratislava, vydavateľstvo Smena 1970, s. 189.
MISTRÍK, J.: Kompozícia jazykového prejavu. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 172.
MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka, 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 415.
MISTRÍK, J.: Junktúra vo vecnom a umeleckom texte. (Referát na sympóziu o štylistike vo Varšave 1972.)
Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 895.
MUKAŘOVSKÝ, J.: Kapitoly z české poetiky. 1. Praha, Nakladatelství Svoboda 1948, s. 350.
PADUČEVA, E. V.: O strukture abzaca. In: Trudy po znakovym sistemam. 2. Tartu 1965, s. 287 n.
PALEK, B.: Cross-reference. A Study from Hyper-syntax. Acta Universitatis Carolinae. Philologica, Monographia XXI, 1968.
PATÁKOVÁ, M.: K otázke prehovoru. In: Universitas Comeniana Facultas paedagogica Tyrnaviensis. Spoločenské vedy. 2. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 187—201.
PAULINY, E.: Slovosled a aktuálne členenie vetné. Slovenská reč, *16*, 1950/51, s. 171—179.
SEVBO, I. P.: Struktura sviaznogo teksta i avtomatizacija referirovanija. Moskva, Izdateľstvo Nauka 1969, s. 133.
Skalička, V.: Syntax promluvy (enunciace). Slovo a slovesnost, *21*, 1960, č. 3, s. 241—249.

Marta Marsinová

## SLOVESÁ TYPU **HODINÁRIŤ** U A. BERNOLÁKA

Ak hľadáme v Bernolákovej *Etymológii* (1791) zmienku o tvorení slovies so základným významom „byť tým, koho označuje základové substantívum“,[1] nájdeme v § 4 v kapitole o odvodzovaní slovies, a to v prvej časti

[1] Z pracovných dôvodov používame výklad „byť tým, koho označuje základové substantívum“, lebo nám teraz ide najmä o formálne spôsoby tvorenia denominatívnych slovies. Patrí sem však aj malá skupinka slovies s významom „byť ako ten, koho



(Slovesá odvodené
ako príklady na
o význame týchto
vodzovacích prosti
vies nachodíme v I
nom slovese, ktoré
akademickej Morf
metové sloveso —,
tívnych slovesách.
čuje vykonávanie
preto, že sa odvod
mieňavých písmen
ako: *hoďinár, hoď*

Táto kratučká pc
bol slovesný typ *-i*
ným významom.

Ak si však do pc
Bernolákov *Slowá*
sa tvorí až troma s
vesá zakončené su
ponu *-ovať* (skupi
*-čiť (chrenár-čiť)*, a
uvádza A. Bernolá
*kachlárovať*[2]).

Ak si všímneme
zisťujeme, že absol
nia, napr. *klampár
apatekár-iť, ihlár -*
ného významového
ností, napr. *huncfu
-iť/-ovať;* alebo od

označuje základové su
za čias Bernolákovýcl
len spôsob odvodzova
[2] Všímame si niele
dol ako synonymá. Pc
Niekedy ide o sloveso
synonymá uvádzajú a
slovesá z prvej dvojic
abecedne zaradená p
*doktorovať* nie je ako
označuje A. Bernolák
nymum v hesle *lekári*
ktoré netvoria heslo,

(Slovesá odvodené od podstatných mien), iba slovesá *kraľovať* a *prorokovať* ako príklady na deriváty utvorené príponou *-ovať*. Nič sa tu nehovorí o význame týchto ani ostatných odvodených slovies, ani o použitých odvodzovacích prostriedkoch. Podrobnejšiu zmienku o skúmanom type slovies nachodíme v Bernolákovej *Gramatike* (1790). Vo výklade o tzv. strednom slovese, ktoré „označuje dej viazaný na podmet" — podľa chápania akademickej Morfológie slovenského jazyka (1966, s. 407) ide o bezpredmetové sloveso —, píše A. Bernolák okrem iného o počínacích a denominatívnych slovesách. Ako príklad uvádza denominatívne sloveso, ktoré „označuje vykonávanie nejakého remesla alebo zamestnania; je tak nazvané preto, že sa odvodzuje od podstatného mena pridaním *-iť*, premenou premieňavých písmen a odtrhnutím koncovej samohlásky, ak sa vyskytuje, ako: *hoďinár, hoďináriť, masár, masáriť, kramárka, kramárčiť*" (s. 203).

Táto kratučká poznámka ukazuje, že v Bernolákovom jazykovom vedomí bol slovesný typ *-iť/-ím* produktívnym typom na tvorenie slovies s uvedeným významom.

Ak si však do podrobností preštudujeme materiál, ktorý nám poskytuje Bernolákov *Slowár* (1825), zisťujeme, že skúmaný významový typ slovies sa tvorí až troma spôsobmi: na prvý pohľad majú absolútnu prevahu slovesá zakončené sufixom *-iť* (skupina *hoďináriť*); niekoľko slovies má príponu *-ovať* (skupina *komorňík-ovať*), jedno sloveso je utvorené príponou *-čiť (chrenár-čiť)*, a to ako variant slovesa *chrenár-iť*. Ale istý počet slovies uvádza A. Bernolák aj ako dublety s príponami *-iť/-ovať* (napr. *kachláriť/kachlárovať*[2]).

Ak si všímneme význam základového substantíva pri týchto slovesách, zisťujeme, že absolútnu prevahu majú pomenovania osôb podľa zamestnania, napr. *klampár — klampár-iť/-ovať; kočiš — kočiš-iť/-ovať, apatekár — apatekár-iť, ihlár — ihlár-iť*. Iba v malom počte sa tvoria slovesá uvedeného významového typu od názvov osôb podľa ich vlastností alebo schopností, napr. *huncfut — huncfut-ovať, fičúr — fičúr-iť/-ovať, fušer — fušer-iť/-ovať;* alebo od názvov osôb podľa ich spoločenských funkcií, napr.

označuje základové substantívum", napr. *fičúriť, deckovať*", ba i tie slovesá, ktoré už za čias Bernolákových mali s uvedenými dvoma významovými skupinami spoločný len spôsob odvodzovania, napr. *katovať*.

[2] Všímame si nielen slovesá zaradené abecedne, ale aj tie, ktoré A. Bernolák uviedol ako synonymá. Pokladáme ich za rovnocenné so slovesami zaradenými abecedne. Niekedy ide o sloveso alebo slovesá od iného základu, napr. v hesle *horáriť* sa ako synonymá uvádzajú aj dublety *hájňičiť/hájňikovať* a *polesňíčiť/polesňíkovať*, pričom slovesá z prvej dvojice vôbec nie sú zachytené abecedne, kým z druhej dvojice je abecedne zaradená podoba *polesňíkovať* a vypadla podoba *polesňíčiť*. — Podoba *doktorovať* nie je ako heslo, hoci sa uvádza ako heslo sloveso **doktoriť* (hviezdičkou označuje A. Bernolák ľudové slová), ale podobu *doktorovať* nachádzame ako synonymum v hesle *lekáriť*. Podobných prípadov je viac. V našej štúdii budeme slovesá, ktoré netvoria heslo, dávať do zátvorky.

*cisar — cisarovať*,[3] *kardinál — kardinál-iť/-ovať, kmotor — kmotriť.* Osihotené je sloveso *ďeckovať* (od *ďecko*).

Čo sa týka formy základového substantíva, pri pomenovaniach osôb podľa zamestnania ide vo väčšine prípadov o odvodené pomenovania a tu má prevahu sufix *-ár (bednár, bravčár, farbár, horár, ribár, zvonár* a iné). Ako kompaktná skupina odvodzovacích základov pre slovesá skúmaného typu sa ukazujú aj pomenovania so sufixom *-ík/-ik,* resp. *-ňík/-ňik, -čík/-čik* (napr. *kuchťík, komorňík, pivovarčík*) a prevzaté pomenovania na *-er* (napr. *kelner, hofer, kajkler).* Všetky ostatné základové substantíva sú viac-menej osihotené pomenovania, a to alebo primárne *(bača — bačovať, pastír — pastír-iť),* alebo odvodené *(mudrák — mudráčiť).*

Ako sme už uviedli, v menšine sú slovesá so sufixom *-ovať.* Treba uviesť aj to, že v tejto skupine majú v Slowári prevahu slovotvorné základy zakončené na *-ík/-ik: komorňík-ovať, kostelňík-ovať, kuchťik-ovať, papírňik-ovať, pechotňik-ovať, pivovárčik-ovať, pláťeňík-ovať, pltňik-ovať, povrazňík-ovať, prostredňik-ovať, pústevňík-ovať, šafraňik-ovať, stajenňik-ovať, úradňík-ovať, zahradňík-ovať* a mimo abecedy (v hesle *šlosáriť*) *zámečňik-ovať.* Od názvov zakončených na *-a* má A. Bernolák *bačovať, gazdovať* a *šerhovať.* Od iných názvov, zväčša neodvodených, sú tieto slovesá: *cisár-ovať, drab-ovať, hajduk-ovať, huncfut-ovať, juhas-ovať, kat-ovať, kovač-ovať, kral-ovať, majstr-ovať, pan-ovať, prorok-ovať, sládk-ovať, štalmajster-ovať, tkadlec-ovať;* a od neutra *ďecko* sloveso *ďeckovať.*

Ako vidíme, pri slovesách so sufixom *-ovať* nejde iba o niekoľko jednotlivých prípadov, ale o kompaktnú skupinu, v ktorej je odvodzovacím základom substantívum zakončené sufixom *-ík* (alebo jeho variantmi), a potom o malú skupinu mužských pomenovaní zakončených na *-a.* Nakoľko sa dá hovoriť o produktívnosti sufixu *-ovať* pri odvodzovacích základoch zakončených na *-ík,* ukáže nám rozbor ďalšieho materiálu.

Dubletných slovies je v Bernolákovom materiáli asi toľko ako slovies so sufixom *-ovať.* Vzhľadom na to, čo sme konštatovali pri predchádzajúcej skupine, začneme dubletami od základov zakončených na *-ík* (aj s variantmi): *(hájňik-ovať/hájňič-iť), kolomazňik-ovať/kolomazňič-iť, lodňik-ovať/lodňič-iť, mosadzňík-ovať/mosadznič-iť, polesňík-ovať/polesňíč-iť), stajňík-ovať/stajňič-iť, úkolňík-ovať/(úkolňič-iť).*

Ak si všímame Bernolákove dublety z tohto okruhu ďalej, nachádzame ešte aj ďalšie kompaktné skupiny. Predovšetkým ide o dublety od základov zakončených na *-ár: farár-ovať/-iť, frajerkár-ovať/-iť, kachlár-ovať/-iť, kartár-ovať/-iť, kepeňár-ovať/-iť, klampár-ovať/-iť, murár-ovať/-iť, pant-*

[3] Tu i ďalej doklady aj s pravopisnými a inými nedôslednosťami uvádzame presne podľa Slowára. O pravopisnej stránke pozri v texte na s. 167 n.

*likár-ovať/-iť, šafarovať/šafáriť, sukňár-ovať/-iť;* v tejto súvislosti možno uviesť aj predponové sloveso *vi-richtár-ovať/vi-richtár-iť;* ďalej dublety od nedomácich základov na *-er* (so stálym aj pohyblivým *-e-*): *felčer-ovať/-iť, frajer-ovať/-iť, fušer-ovať/-iť, hofer-ovať/-iť, hofmajstr-ovať/(hofmajsteriť), kajkler-ovať/-iť, kelner-ovať/-iť, kmotr-ovať/-iť.* Podobne *doktor-ovať/(doktor-iť)* a *fičúr-ovať/-iť.*

Okrem uvedených skupín sme zistili tieto jednotlivé dublety: *sedlák-ovať/sedláčiť, kaprál-ovať/-iť, kardinál-ovať/-iť, knap-ovať/-iť, kočiš-ovať/-iť, korhel-ovať/-iť, kucht-ovať/-iť, (po)lenochovať/lenošiť.*

Po tomto výpočte dvojtvarov vzniká otázka, či sú obidve podoby rovnocenné, alebo či jednej z nich dáva A. Bernolák prednosť. Pri hľadaní odpovede nám môže byť závažnou pomôckou fakt, že cudzojazyčné ekvivalenty, prípadne slovenské synonymá sa uvádzajú len pri jednej podobe. Pri druhej podobe je odkaz na túto základnú podobu. Nebudeme sa zaoberať jednotlivosťami, ale pokúsime sa o hodnotenie z hľadiska uvedených skupín. Tak sa nám ukazuje, že z dubliet typu *hájňikovať/hájňičiť* dáva A. Bernolák podobe na *-ovať* prednosť iba pri slovesách *kolomazňikovať* (pri tejto podobe sú cudzojazyčné ekvivalenty) a *úkolňíkovať* (variant *úkolňíčiť* je nie abecedne zaradený, lež je iba v hesle *vináriť*). Inak sa uvádzajú významy a cudzojazyčné ekvivalenty pri slovesách zakončených sufixom *-iť*, čo je svedectvo, že A. Bernolák tieto podoby pokladal za základné.

Pokiaľ ide o ďalšie skupiny, pri všetkých slovesách utvorených od základov na *-ár* dáva A. Bernolák prednosť slovesám so sufixom *-iť*, z ostatných slovies majú odvodeniny na *-ovať* prednosť len pri slovesách *kočišovať, korhelovať, hoferovať, hofmajstrovať* (variant *hofmajsteriť* nie je zaradený abecedne, ale iba ako synonymum slovesa *dvorňičiť*).

Aj tieto zistenia sú svedectvom, že počet skúmaných slovies utvorených od pomenovaní osôb podľa zamestnania, funkcie alebo vlastností príponou *-ovať* je viac-menej uzavretý a obmedzený.

Všetky ďalšie slovesá tohto typu uvedené v Bernolákovom Slovári sa tvoria príponou *-iť*. Všimnime si, pri ktorých základoch je tento sufix v prevahe. V absolútnej prevahe sú slovesá od substantívnych základov zakončených na *-ár*. Uvedieme ich všetky:

apatekár-iť, baglár-iť, bednár-iť, blanár-iť, bludár-iť, bravčár-iť, brdár-iť, brindzár-iť, čabrinkár-iť, *caletkár-iť, cibulár-iť, čepčár-iť, chrenár-iť, citronár-iť, čižmár-iť, črevičkár-iť, cukrár-iť, cvernár-iť, domkár-iť, drumblár-iť, fajčár-iť, fajkár-iť, farbár-iť, faťinkár-iť, figlár-iť, flár-iť, flašár-iť, flintár-iť, jablčkár-iť, *galibár-iť, galonkár-iť, halaburdár-iť, garbár-iť, gombár-iť, *grznár-iť, gular-iť, halenár-iť, hamrár-iť, handrár-iť, harinkár-iť, havár-iť, hoďinár-iť, holár-iť, horár-iť, hospodár-iť, hoštakár-iť, hrnčár-iť, hrobár-iť, hvezdár-eňí[4], cha-

lupkár-iť, ihlár-iť, irchár-iť, kamenár-iť, kasnár-iť, kazar-iť, klobaskár-iť, klučár-iť, kňihar-iť, koberčár-iť, kobil(k)ár-iť, kolač(k)ar-iť, kolár-iť, kominár-iť, koňár-iť, koreňár-iť, koritár-iť, košikár-iť, košinár-iť, kotlár-iť, kožkár-iť, kožuchár-iť, kramár-iť, kravar-iť, krčmár-iť, krhlár-iť, krpčár-iť, kuchar-iť, kumštár-iť, kurenčár-iť, kurvár-iť, kvantlikár-iť, kveštár-iť, lafňár-iť, lahodkár-iť, lekár-iť, madovňikár-iť, madracár-iť, ma(n)glár-iť, malár-iť, malatkár-iť, maškrtkár-iť, masár-iť, midlár-iť, miskár-iť, miškár-iť, mlekár-iť, malinár-iť, mordár-iť, mrndár-iť, múčar-iť, nožár-iť, pálenkár-iť, pančuchár-iť, panščár-iť, *pantlikár--iť, panvič(k)ár-iť, paprikár-iť, pargamenár-iť, parochár-iť, *partičkár-iť, pasomanár-iť, paštekár-iť, patričkár-iť, pecár-iť, pečenkár-iť, pekar-iť, perlár-iť, perňikár-iť, *pjeskár-iť, pílar-iť, pilkár-iť, písar-iť, pískár-iť, pitlár-iť, pivňičár--iť, plachetkár-iť, plachtičkár-iť, pláťenkár-iť, plechár-iť, pletkár-iť, počtár-iť, prachár-iť, praclikár-iť, rezbár-iť, ribár-iť, šafraňikár-iť, *ščelár-iť, sečkár-iť, *sekretár-iť, šenkár-iť, šindlár-iť, širákár-iť, sirár-iť, sislár-iť, škatulár-iť, škodár-iť, škrobár-iť, *šlosár-iť, smolár-iť, solár-iť, špehár-iť, špendlikár-iť, spevár-iť, špidlár-iť i špitlár-iť, srnár-iť, stadár-iť, stajňár-iť, sťehlikár-iť, štiblár-iť, stolár-iť, *strevičkár-iť, struhár-iť, strunár-iť, stužkár-iť, šudár-iť, sviňár-iť, štvrtkár-iť, tabakár-iť, ťehlár-iť, ťesár-iť, tokár-iť, tovarichár-iť, uhlár-iť, včelár-iť, vinar-iť, vladar-iť, vodkár-iť, vozár-iť, zbankár-iť, zelinár-iť, žemlár-iť, životkár-iť, zverinár-iť, zvonár-iť.

Slovesá na *-iť* od iných základov sú v Slowári celkom malou skupinkou. Od základov vychodiacich na *-r* sú to iba slovesá *pastír-iť, kušňér-iť* a *štolmajstr-iť;* od základov zakončených na iné sonóry sú to: *furmaň-iť, *hajtmaň-iť, kapitáň-iť, kaplaň-iť, kmíň-iť, šibal-iť.* Kompaktnejšiu, ale malú skupinu tvoria slovesá od základov zakončených na *-k, -č, -c: (mudrák) — mudrač-iť, pitlač-iť, štverač-iť, žebrač-iť, (dvorňík) — dvorňič-iť, hajovňič--iť, nádenňič-iť, širačňič-iť, tajemňíč-iť, vinohradňíč-iť; holič-iť, tkáč-iť, (kadlec) — kadleč-iť, kupč-iť;* osihotené sú: *papež-iť, lenoš-iť, družb-iť, blázň-iť.*

Skupinka slovies utvorených od základov na *-ík* (typ *náďenňík-náďenňíčiť*) sa svojím počtom šiestich členov takmer stráca medzi ostatnými slovesami. V tomto počte je podstatný rozdiel medzi stavom u Bernoláka a v súčasnej spisovnej slovenčine.

Všetky dosiaľ uvedené slovesá sú odvodené od názvov osôb mužského rodu. Feminína v základe majú slovesá *babiť* (od *baba*), *kucharčiť* (od *kucharka*) a *frajerčiť* (od *frajerka*); ostatné dve sú rozdielne od slovies *kuchariť* (od *kuchar*) a *frajeriť* (od *frajer*). Od neutra *ďevča* je sloveso *ďevčiť.* Aj tieto slovesá sa zaraďujú k produktívnej skupine so zakončením na *-iť.*

Tretí spôsob odvodzovania skúmaných slovies predstavuje celkom osihotená dubleta k slovesu na *-iť*, a to podoba *chrenárčiť*, v ktorej je odvodzovací sufix *-iť* rozšírený o etymologicky nepodložený formant *-č-*. Že nejde

[4] A. Bernolák nemá sloveso *hvezdáriť*, ale slovesné podstatné meno *hvezdáreňi* je dosť priezračné.



o omyl alebo chybu
ako osobitné heslo

Z tohto prehľadu
padoch (poukazujú
sinová, 1971) má A
teoretických prácach
lákova poučka o sp
tým, koho označuje
úplná. Podľa roztrie
nolák v Gramatike s
produktívna až dodn
základom skúmanýc
platí nielen pre mat
slovenčinu. Ďalším č
varianty). Tu zas ná
skupine má početnú
a z dubliet ďalších
vesa sufixom *-iť*. Ke
dvoch z nich sa upr
19 (= 17 + 2) : 11 (=
použiť sufix *-iť* aj pr
sa takmer úplne pre
doby typu *hájničiť*.

Pokiaľ ide o ďalš
z nich sú staré petre
*vať, katovať, majstr*
základov na *-a* (napr
neukazujú slovesá in
nastala zmena alebo

Dubletná podoba
svojom čase jediným
fix *-iť* je rozšírený
i z nárečí a je typick

Z hľadiska súčasn
niet ani jedného slov

Čo sa týka pravop
ličné nedôslednosti
(Etymologia, 1791, s.

[5] J. Horecký (1971) u
lovho slovníka). A Ber
uvádza.

o omyl alebo chybu, dokazuje slovesné substantívum *chrenárčeňí,* uvedené ako osobitné heslo — synonymum podoby *chrenáreňí.*

Z tohto prehľadu prichodí nám urobiť záver. Práve tak ako v iných prípadoch (poukazujú na to napr. Považan, 1958, Habovštiaková, 1968, Marsinová, 1971) má A. Bernolák k istým javom iné stanovisko vo svojich teoretických prácach ako v Slowári. Aj v našom prípade vidíme, že Bernolákova poučka o spôsobe tvorenia slovies so základným významom „byť tým, koho označuje základové substantívum", bola v Etymológii (1791) neúplná. Podľa roztriedeného materiálu zo Slowára je však isté, že A. Bernolák v Gramatike správne vystihol živú tendenciu, lebo prípona *-iť* sa javí produktívna až dodnes. Z materiálu sa nám ďalej ukazuje, že najčastejším základom skúmaných slovies sú názvy osôb so sufixom *-ár.* Toto zistenie platí nielen pre materiál z čias Bernolákových, ale aj pre súčasnú spisovnú slovenčinu. Ďalším častým základom sú mená osôb zakončené na *-ík* (a jeho varianty). Tu zas nám prichodí konštatovať, že hoci u A. Bernoláka v tejto skupine má početnú prevahu typ slovies so sufixom *-ovať* (17 príkladov a z dubliet ďalších 7 príkladov), máme tu aj 6 príkladov na tvorenie slovesa sufixom *-iť.* Keďže sme pri 7 dubletových dokladoch zistili, že iba pri dvoch z nich sa uprednostňuje podoba na *-ovať,* vzniká tento pomer: 19 (= 17 + 2) : 11 (= 6 + 5 [= 7 — 2]). To ukazuje, že narastá tendencia použiť sufix *-iť* aj pri substantívnych základoch na *-ík.* V súčasnom jazyku sa takmer úplne prestali tvoriť podoby typu *hájnikovať* a používajú sa podoby typu *hájničiť.*

Pokiaľ ide o ďalšie slovesá na *-ovať,* môžeme konštatovať, že mnohé z nich sú staré petrefakty v jazyku *(kraľovať, panovať, cisarovať, prorokovať, katovať, majstrovať).* Pri nich sa neočakáva nijaký pohyb. Iné sú od základov na *-a* (napr. *bačovať, gazdovať*), kde sa tiež vôbec neukázali ani neukazujú slovesá inak tvorené ako sufixom *-ovať.*[5] Pri ostatných postupne nastala zmena alebo ostali dvojtvary aj v súčasnom jazyku.

Dubletná podoba *chrenárčiť* si zaslúži pozornosť najmä preto, že je vo svojom čase jediným reprezentantom slovies, pri ktorých produktívny sufix *-iť* je rozšírený o neetymologický formant *-č-* na *-čiť,* čo je známe i z nárečí a je typické pre hovorový štýl a slangy súčasnej slovenčiny.

Z hľadiska súčasného jazyka nám prichodí konštatovať, že v Slowári niet ani jedného slovesa odvodeného od substantíva na *-teľ.*

Čo sa týka pravopisnej a zvukovej stránky, doklady nám ukazujú rozličné nedôslednosti najmä v kvantite, či už ide o prípady typu *královať* (Etymologia, 1791, s. 477) a *kralovať* (Slowár, 1825—1827, II, s. 1066) alebo

[5] J. Horecký (1971) uvádza aj podobu *gazdiť,* ale tá je nárečového pôvodu (z Kálalovho slovníka). A Bernolákovu podobu *družbiť* už Slovník slovenského jazyka neuvádza.

*cisar*, ale *cisarovať*, *mosadzník*, ale *mosadzničiť*, no zas *mosadzníkovať*; alebo *stajňík*, ale *stajňičiť*, *drab*, ale *drabovať*, *klampár*, ale *klamparovať* ap. Neprichodí nám zaoberať sa nimi do podrobností. Podľa dokladov je isté, že Bernolák sa pri tvorení slovies usiloval zachovať hláskový stav základu, a že teda nedôslednosti uvedeného druhu treba pokladať skôr za tlačové chyby ako za skutočné odchýlky v jazyku. A pri slovesách *kralovať* a *panovať*, kde sa kvantita odvodzovacieho základu nezachováva, ide o staré krátenie, ktoré sa rešpektuje dodnes. (Porov. Peciar, 1970.)

Z dubliet, pri ktorých sa vyskytuje nejaké striedanie v základe, uvádzame vždy len jedného reprezentanta. Také sú napr. *felčeriť* a *felčjeriť*, *galunkáriť* a *galonkáriť*, *mosaďňičiť* a *mosadzničiť*, *cebuláriť*, *cebulkáriť*, a *cibuláriť* a pod., ale tieto fakty nie sú pre našu problematiku rozhodujúce.

Teraz si všimneme ešte aj inú vec pri slovesách skúmaného typu v Bernolákovom Slowári. K veľmi mnohým z uvedených slovies na *-iť* Slowár uvádza aj sloveso na *-ovať*, ale nie ako synonymum, lež označené skratkou *freq.*, teda ako opakovacie sloveso. Pokladáme za vhodné uviesť ich všetky podľa abecedy:

apatekáriť — apatekárovať, blanáriť — blanárovať, *buglárit — buglárovať, cukráriť — cukrárovať, čižmáriť — čižmárovať, črevičkáriť — črevičkárovať, flašáriť — flašárovať, frčkáriť — frčkárovať, hrnčáriť — hrnčárovať, ircháriť — irchárovať, kasnáriť — kasnarovať, kazariť — kazarovať, klučáriť — klučárovať, kňihariť — kňiharovať, koláriť — kolárovať, koňáriť — koňárovať, koritáriť — koritárovať, kamenáriť — kamenárovať, kotláriť — kotlárovať, krajčíriť — krajčírovať, kravariť — kravarovať, krčmáriť — krčmarovať, kucharit — kucharovať, kumštáriť — kumštárovať, kurenčáriť — kurenčarovať, kurváriť — kurvárovať, kušňériť — kušňerovať, maláriť — malárovať, masáriť — masárovať, miškáriť — miškárovať, mlináriť — mlinárovať, muráriť — murárovať, panščáriť — panščárovať, panvič(k)áriť — panvič(k)árovať, parochárit — parochárovať, pasomanáriť — pasomanárovať, pastíriť — pastírovať, paštekáriť — paštekárovať, pecáriť — pecarovať, pekariť — pekarovať, perňikariť — perňikárovať, pílariť — pilarovať, písariť — písarovať, pivňičáriť — pivňičarovať, plecháriť — plechárovať; pletkáriť — pletkarovať, počtáriť — počtárovať; praclikáriť — praclikárovať, rezbáriť — rezbárovať, smoláriť — smolárovať, stoláriť — stolárovať, strunáriť — strunárovať, sviňáriť — sviňárovať, šindláriť — šindlárovať, ťehláriť — ťehlárovať.

Hoci je týchto slovies dosť, predsa z materiálu vychodí, že sú v prevahe tie, ku ktorým sa frekventatívum neuvádza (193 : 56). To, že A. Bernolákovi ide skutočne o frekventatívum, dosvedčujú aj uvedené synonymá. Napr. pri slovese *panščárovať* je synonymum *robotovávať*. V tomto prípade ide z hľadiska významu, t. j. *chodievať, pravidelne chodiť na panské, na roboty*, o frekventatívum, ale v prípadoch, ako sú napr. *perňikárovať, plechárovať, ťehlárovať*, ba môžeme povedať vo väčšine uvedených prípadov sa nám označenie *freq.* nezdá byť náležité.

Ak máme isté pochybnosti o existencii tohto typu frekventatív v takom rozsahu, ako ich nachodíme v Slowári, môže vzniknúť ďalšia pochybnosť aj z ich podoby. Sám A. Bernolák v Gramatike (1790) píše: „Opakovacie sloveso prvé vzniká bezprostredne od neurčitku jednorazového slovesa zmenou zakončenia *-ať* na *-ávať*, *-ieť* a *-iť* na *-ívať*, ako *trhávať* od *trhať*, *slaďívať* od *slaďiť* . . ." (s. 203). V Slowári naozaj máme takéto doklady aj pri skúmaných denominatívnych slovesách, napr. *kočišovávať* od *kočišovať*, *cisarovávať* od *cisarovať*, *frajerčívať* od *frajerčiť*, *solárivať* od *soláriť*, *tkačívať* od *tkáčiť*, *knapívať* od *knapiť* a pod. Ak teda A. Bernolák v Gramatike neuvádza poučku o tvorení frekventatív od slovies na *-iť* príponou *-ovať* — a ani v súčasnej spisovnej slovenčine tento typ frekventatív nie je známy —, môžeme predpokladať, že Bernolákov typ frekventatív na *-ovať* v Slowári je asi umelý.

Po týchto zisteniach môže vzniknúť ešte otázka, či tu nejde o derivačné dvojtvary typu *kachláriť/kachlárovať*. Ak by sme túto eventualitu aj pripustili, čím by sa nám počet dubliet v Slowári rozrástol, v podstate by sa nič nezmenilo na fakte, že denominatíva tvorené sufixom *-iť* sú v prevahe; zmenil by sa iba pomer: prevaha slovies utvorených sufixom *-iť* by sa trochu znížila a zvýšil by sa počet dubliet v pomere 127 (= 193 — 56) : 93 (= 37 + 56). O takejto interpretácii môžeme uvažovať preto, že v Slowári sme zistili nedôslednosti takéhoto druhu: od základu *kelner* je dubleta *kelneriť/kelnerovať*, ktorá sa uvádza aj pri synonyme *pivňičáriť*. Naproti tomu frekventatívum *pivňičárovať* má ako synonymum iba podobu *kelnerovať*. Z toho vzniká otázka, či je podoba *kelnerovať* naozaj frekventatívum. Podobne v hesle *kmotriť* sa podoba *kmotrovať* uvádza ako synonymum, ale hneď ďalej je aj osobitné heslo *kmotrovať* s výkladom *freq. ex kmotriť*.

Možno sa, pravda, spytovať, nakoľko je Bernolákov slovníkový materiál hodnoverný, keďže je známe, že A. Bernolák postupoval pri tvorení odvodených slov často mechanicky. Tu si však treba uvedomiť, že ide o slovesá z hovorovej vrstvy slovnej zásoby. Aj dnes sa ich v bežnej reči používa oveľa viac, ako ich zaznamenal Slovník slovenského jazyka. Preto hoci sa u A. Bernoláka pozastavíme napr. pri slovese *citronáriť*, spôsob jeho tvorenia je v súhlase so živými tendenciami v jazyku.

V tejto súvislosti je zaujímavá aj otázka vzťahu slovenčiny a maďarčiny. Je známe, že maďarčina priam oplýva slovesami z neslovesných základov. Na rozdiel od latinčiny, kde máme iba zriedka sloveso tohto typu, napr. *dominare*, ale najmä na rozdiel od nemčiny uvádza A. Bernolák hojnosť paralelných maďarských slovies, napr. k *bačovať juhászkodni*, k *bedniť pintérkedni*, k *blaníriť szütsöskodni*, k *bravčáriť henteskedni* a pod. Neuvádza však jednoslovný ekvivalent k slovesu *brindzáriť*, lež spojenie

*túróval kereskedni;* podobne proti *havárií* („ein Berghauer seyn") má *bányásznak lenni* (v súčasnej maďarčine *bányász-ni*), proti *handrárií* má *rongyásznak, rongy-szedők lenni* a pod. Doklady ukazujú, že medzi slovenčinou a maďarčinou tu nie je úplný paralelizmus.

Teraz si všimneme aj predponové odvodeniny od slovies skúmaného typu. Keďže slovesá tohto typu sú jednovidové, predponové deriváty od nich môžu byť alebo intenzitné, alebo s modifikovaným lexikálnym významom.

V Slowári uvádza A. Bernolák v bohatom výbere intenzitné zvratné slovesá s predponou *na-*, ktoré vyjadrujú veľkú mieru deja, napr. *nababiť sa, nabednáriť sa, nafaráriť sa, nafelčeriť sa, nakajkleriť sa, nakralovať sa, namudráčiť sa, naribáriť sa.* Ani v jednom z cudzích jazykov, v ktorých A. Bernolák uvádza k týmto slovesám ekvivalenty, niet jednoslovných ekvivalentov, ale intenzita sa vyjadruje príslovkami: v latinčine, ako to ukazuje heslo *nabednáriť sa: multum, diu, saepe vietorem agere (esse);* v nemčine *viel, lange, oft ein Binder seyn;* v maďarčine *sokat, sokáig, gyakran pintérkedni* (zv. 2, s. 1494).

Kým slovies tohto typu nájdeme v Slowári 27, intenzitných slovies vyjadrujúcich malú mieru deja, utvorených predponou *po-*, a to iba v nezvratnej podobe, je v Slowári len 11. Ide o slovesá ako *pokajkleriť, pokramáriť, pokrčmáriť, pokupčiť, popanovať, posedláčiť* a i. Na rozdiel od predchádzajúcej skupiny nemajú tu tieto slovesá jednaký význam. Iba pri slovesách *pokramáriť, pokrčmáriť, pokupčiť, popacholčiť, popanovať, posedláčiť, poštveračiť* sú cudzojazyčné ekvivalenty vyjadrujúce malú mieru deja (a to alebo pri slovese vcelku, alebo pri jednom z významov): v latinčine *paululum,* v nemčine *ein wenig,* v maďarčine *egy kevessé.* Iba tieto slovesá majú podobný charakter ako zodpovedajúce slovesá v súčasnej slovenčine. Iné, ako napr. *pošafáriť, pokajkleriť,* a v druhom význame aj *pokramáriť, pokrčmáriť,* sa charakterizujú ako fázové s významom terminatívnej fázy (Morfológia slovenského jazyka, 1967, s. 364), teda ako synonymá slovies s predponou *do-*. Pri slovesách *pokramáriť* a *pokrčmáriť* sa aj skutočne uvádzajú synonymá *dokramáriť, dokrčmáriť;* inde vidíme tento význam z cudzojazyčných ekvivalentov, napr. *pošafáriť:* finire (absolvere) administrationem rei familiaris — aufhören zu wirtschaften, die Wirtschaften zu führen — el-végezni a' safárkodást.

Intenzitné slovesá s predponou *za-* a s formantom *si* (napr. *zakočišovať si*) A. Bernolák vôbec neuvádza.

Z fázových slovies vyjadrujúcich terminatívnu fázu predponou *do-* sú v Slowári len 4: *dokramáriť, dokrčmáriť, dokupčiť* a *dosedláčiť.* Všetky sa charakterizujú fázovým slovesom: v latinčine *desinere,* v nemčine *aufhören,* v maďarčine *megszünni.*

Hojne zastúpená je aj skupina slovies s predponou *vi-*, napr. *vifarárit', vikmotrit', vikňihárit', vikorhelovat', vipočtárit', viremenárit', virezbárit', virichtárit'/-rovat'*. Takmer všetky charakterizuje Bernolák ako terminatívne fázové slovesá, teda ako synonymá slovies s predponou *do-*, o čom svedčia aj výrazy *desinere, aufhören, megszünni* uvádzané v cudzojazyčných ekvivalentoch. Súčasná spisovná slovenčina tento typ nemá. Iba slovesu *vikupčit'* pripisuje Bernolák aj význam „získať kupčením", čo vidíme z cudzojazyčných ekvivalentov (ide teda o význam bežný aj v súčasnej slovenčine). Ale tu už nejde o fázové sloveso, lež o sloveso s novým lexikálnym prvkom. Patrí do skupiny slovies so všeobecným významom „získať nejakým zamestnaním", teda *vikupčit'* znamená „získať kupčením". Priraďuje sa k predponovým slovesám typu *prigazdovat', prihospodárit', prikupčit'* s významom „privyrobiť gazdovaním, hospodárením, kupčením" (A. Bernolák ich v Slowári uvádza len v malom výbere). O niečo viac príkladov nájdeme na slovesá s predponou *pre-: prefrajerčit', pregazdovat', prehospodárit', prekorhelit', prekrajčírit', prekramárit', prekupčit', prekurvit'* (s významom „premárniť frajerčením, [zlým] gazdovaním, hospodárením, korheľstvom, [zlým, nešikovným] krajčírovaním atď.). Týmito skupinami sa repertoár predponových slovies od skúmaného typu denominatívnych slovies u A. Bernoláka vyčerpáva.

Materiál z Bernolákovho Slowára sa ukazuje závažný pre štúdium vývinu slovotvornej sústavy slovenského jazyka.

Literatúra


BERNOLÁK, A.: Etymologia Vocum Slavicarum. 1. vyd. Tyrnaviae, Typis Wenceslai Jelinek 1791. 160 s. — Citujeme podľa reedície *Gramatické dielo A. Bernoláka.* Na vydanie pripravil a preložil J. Pavelek. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 425—530.

BERNOLÁK, A.: Grammatica Slavica. 1. vyd. Posonii, impensis Joannis Michaelis Landerer 1790. 312 s. — Citujeme podľa reedície *Gramatické dielo A. Bernoláka.* Na vydanie pripravil a preložil J. Pavelek. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 113—424.

BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenskí, Česko-Latinsko-Ňemecko-Uherskí. 1. vyd. Budae, Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae 1825—1827. 4446 s.

HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Bernolákovo jazykovedné dielo. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, napr. s. 212.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. 1. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 211.

MARSINOVÁ, M.: Adjektíva a adverbiá typu *milučký, milučko* v slovenčine. Slovenská reč, *36*, 1971, s. 344—349.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, 896 s.

PECIAR, Š.: Kvantita slovies na *-ovat'*. Slovenská reč, *35*, 1970, s. 142—152, najmä s. 114.

POVAŽAN, J.: Slowár Antona Bernoláka. In: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 10. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1958, s. 120—133, najmä s. 123.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6. zv.

Ján Doruľa

# Z HISTÓRIE SLOVENSKO-MAĎARSKÝCH JAZYKOVÝCH VZŤAHOV

História slovensko-maďarských jazykových vzťahov (myslíme tu na obdobie pred vznikom ČSR) je bohatá a tieto vzťahy sú mnohostranné. Maďarské slová prenikali do slovenčiny pri priamom styku aj spolužití slovenského a maďarského etnika, ďalej sa do slovenčiny dostávali z maďarčiny mnohé slová súvisiace s uhorským štátnym (administratívnym, vojenským) a právnym usporiadaním; maďarčina sa pomerne skoro uplatnila v Uhorsku ako živý dorozumievací prostriedok najvyšších feudálnych a cirkevných vrstiev, čo vidieť v spôsobe zapisovania slovenských osobných, miestnych a pomiestnych mien v uhorských latinských listinách napr. už v 13. storočí.[1] Možno si to vysvetliť iba tak, že tam mala prevahu zložka etnicky maďarská.[2] V ďalších storočiach existencie uhorského štátu sa maďarčina stáva postupne svojho druhu štátnym jazykom Uhorska, jazykom, ktorý sa začína pokladať za znak príslušnosti k feudálnemu uhorskému národu. Tento národ (natio hungarica) tvorili privilegované vrstvy rozličného etnického pôvodu. Hoci predovšetkým táto etnická rôznorodosť privilegovaných (ale aj neprivilegovaných) spoločenských vrstiev spôsobovala, že si latinčina veľmi dlho ponechávala v Uhorsku významné vedúce postavenie, začína sa slovenské zemianstvo badateľne už od 16. storočia prikláňať k maďarčine ako k uhorskému štátnemu jazyku svojho druhu.[3] A tak sa popri latinčine začínajú maďarčinu učiť a začínajú ju používať nielen slovenskí zemania, ale aj vzdelanci nezemianskeho pôvodu. Omnoho menej preniká maďarčina k slovenskému meštianstvu,[4] ktoré nemalo také dôvody prikloniť sa k maďarčine, aké malo zemianstvo. (Pravda, trocha iná je situácia v tých mestách, kde bola aj etnicky maďarská zložka obyvateľstva, či už na slovensko-maďarskom pomedzí [napr. Štítnik] alebo inde.[5])

Okrem toho pri organizácii mestského, hospodárskeho a remeselníckeho

---

[1] Pozri aj PAULINY, E.: Začiatky kultúrneho jazyka slovenskej národnosti. In: Jazykovedné štúdie. 6. Red. E. Pauliny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961, s. 12.

[2] O tradícii, aká sa v uhorských pomeroch utvorila pri zapisovaní miestnych mien v latinskom kontexte, pozri bližšie v mojom príspevku *O miestnych menách v zápisoch zo 16. a 17. storočia z oblasti východného Slovenska.* Jazykovedný časopis, *15,* 1964, s. 154—176.

[3] Pozri k tomu aj DORUĽA, J.: O maďarčine na Slovensku a o preberaní slov maďarského pôvodu do slovenčiny v období predbernolákovskom. Studia Slavica Academiae Scientiarium Hungaricae, *17,* 1971, s. 91—93.

[4] Pozri aj HAUPTOVÁ, Z.: Významové skupiny maďarských slov přejatých do slovenštiny. Slavia, *28,* 1959, s. 254.

[5] O pomeroch v Prešove z tohto hľadiska pozri DORUĽA, J.: O maďarčine na Slovensku . . ., s. 94—95.

života zohralo v slovenských mestách významnú úlohu nemecké meštianstvo, a tak nemčina mala dôležitý význam aj pre jazyk slovenského meštianstva. Pravda, slová maďarského pôvodu sa v 16.—18. storočí uplatňovali aj v tejto vrstve. Prenikali aj tu z uvedených dvoch dôvodov (priame styky a spolužitie Slovákov a Maďarov a uhorské štátne a administratívnoprávne usporiadanie). Rapídne pomaďarčovanie slovenského meštianstva sa začína a stupňuje až neskoršie, keď sa začína programovo vedená a potom v 19. storočí do obludných rozmerov vystupňovaná maďarizácia,[6] ktorá feudálnemu pojmu „natio hungarica" dáva novodobú buržoáznu náplň a využíva ho na svoje maďarizátorské ciele.[7] Ale tu sa už vlastne končí prirodzený vývin slovensko-maďarských jazykových vzťahov.

Intenzita slovensko-maďarských jazykových stykov nebola, prirodzene, všade rovnaká, preto aj obraz slovensko-maďarských jazykových vzťahov nemôže byť všade rovnaký.

Všimneme si tu rozličné prípady prenikania maďarských slov do slovenčiny, resp. do slovenských písomností v 16.—18. storočí. Nebudeme sa bližšie zaoberať všeobecne známymi slovami maďarského pôvodu, z ktorých väčšina je v slovenčine podnes (*chýr, ťarcha, banovať, sihoť, kelčik, bečeľovať, belčov, hintov, išpán, šarga, šargavý* atď.), ani slovami, ktorým sme už venovali pozornosť na inom mieste (*alčí, jalč*,[8] *ileš, ilešný, varmeďa, varmedský, lovás, orsacký*,[9], *nemešný, namešný*,[10] *barnavý*,[11] *biršag, biršago-*

---

[6] Pozri k tomu najnovšie zborník *K slovenskému národnému vývinu na východnom Slovensku (1848—1918)*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Literárnovedný zborník. 2. Red. Ľ. Holotík. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1970. 185 s.

[7] Pozri aj DORUĽA, J.: O češtine na Slovensku v 16. a 17. storočí a o vývine slovenskej slovnej zásoby. Slavica Slovaca, 2, 1967, s. 376.

[8] DORUĽA, J.: Z histórie mien povolaní. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 80—81.

[9] O týchto slovách pozri DORUĽA, J.: O maďarčine na Slovensku..., s. 99—104. V tomto príspevku sa hovorí aj o súvislostiach medzi slovenskými slovami *berecin, berecińska, bereciňec* a maďarskými *börtön, börtönház* (s. 95—99; pozri k tomu aj DORUĽA, J.: Berecin, šarha, šarhovňa a ďalšie príbuzné slová. Kultúra slova, *6*, 1972, s. 18—23). O slovensko-maďarských súvislostiach pri slove *rab* pozri DORUĽA, J.: Z histórie slova *rab* v slovenčine. Slovenská reč, *36*, 1971, s. 299—305.

Známe je zo slovenských textov aj slovo *ország* (= krajina; pozri aj Z. Hauptová: op. cit., s. 521); napr. v texte (ide o preklad z maďarčiny, ktorý napísal istý kňaz) zo Spišského Hrhova z roku 1604: *že chcze se gyž nadaleg polepssity, a Vherskemu O r s a g u werne služity* (Mestský archív Banská Bystrica, F 108 N 5). Prenesene sa mohlo slovo *ország* použiť aj na označenie snemu, t. j. zhromaždenia zástupcov krajiny (orságu), ako to vyplýva aj z tohto dokladu: *...yako y teprowá njcz giného pjsatj nemůžem, než že bud pánu bohu chwála gesstie až do tohoto czasu o weczech W. M[ilos]tj žadney zmjnky pred O r s a g o m nebylo,... Nowjn w. m[ilos]tj giných pjsati nemůžem... gesstie newiem anj yako skoro koniecz tohoto rákosse budie* (Bratislava 1599; Tharnowzky Myklos Susannae Zjraky; Magyar Országos Levéltár Budapest, Magyar Kamara Archivuma, Litterae ad Cameram, Sectio E 14, č. 38. Prepísané z fotokópií v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV v Bratislave.).

[10] DORUĽA, J.: O češtine na Slovensku..., s. 374.

[11] DORUĽA, J.: O jazyku výpovedí svedkov z roku 1653 zo súdneho protokolu

*vať*,[12] *urek [orek, irek, jirek, erek, jerek]*,[13] rozličné nadávky maďarského pôvodu [*lilek, lilecký, lilekovať* ako súčasť nadávok[14], *erdegať*[15]] a pod.). Stranou nechávame aj slová z oblasti cechovej terminológie.

Pomerne zriedka sa v slovenských kontextoch 16.—18. storočia stretáme s citátovými maďarskými slovami[16], ktoré sa niekedy do nemaďarského kontextu zaraďujú aj pomocou príslušných slovenských ohýbacích koncoviek. Ide tu zväčša o špeciálne termíny, použité takým pisateľom, ktorý ovládal aj maďarčinu a zrejme nepoznal príslušné slovenské ekvivalenty, alebo jednoducho použil preňho lepšie známe a bežné maďarské termíny, hoci azda aj poznal príslušné slovenské ekvivalenty. Niekoľko príkladov:

*O/tu wecz pak czo gmate W. M. czynyth o/ten mlyn a o/tu emenda lingue zeby/ ste yak nagskoreg muozete geden p a r a n c h o l a t na Isspana prnesly aby wam cum tota serie do dwora pustyl wsseczku wassu pru kteru o/mlyn gmate czynyty aby gescze do stloczycze (!) ten p a r a n c z o l a t tu byl ... nez W. M. S/ty[m] nemesskagte czo nagskoreg muozete zeby/ste ten p a r a n c z o l a t prnesly, azda/by gescze na tuto stolyczv dospel* (Madočany [okr. Lipt. Mikuláš] 1568 // maď. *parancsolat* — príkaz, rozkaz, predpis; návod, inštrukcia)[17]; *K stolu panskemu kdy se bere wyno z poharnokem, rowass bude myti, kolik se minye panskeho wyna, a na p[re]bend[u] F ü e m b e r o w na obed a na weczeru singillatim ma polozyty.* (Lipt. Ján 1677, Instructio pro Martino Institore frumentario Sz[ent] Janosiensi)[18]; *Panskym sluzebnikom totizto F ő e m b e r o m, a neboze I t e k f o g o m ktery/by ta w panskeg pracy prissly tolyko prebendu ustawenu, totizto f ü e m b e r o w y na den dwe holby a I t e k f o g o w y holbu gednu bude powinen dat.* (s. l. et s. d. [17. stor.], Instructio pro Joanne Vietoris Bellusensi Clavigero Castelli Ludan[19] per me Georgium Ottlik data).[20]

---

v Bardejove. In: Nové obzory. 8. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1966, s. 351—352.

[12] DORULA, J.: O češtine na Slovensku..., s. 375; tenže: Pokuta, štrof, biršag a ďalšie príbuzné slová. Kultúra slova *6*, 1972, s. 82—83; O ďalších osudoch slov pokuta, štrof, biršag... v slovenčine. Kultúra slova, *6*, 1972, s. 118.

[13] DORULA, J.: Zo slovensko-maďarských jazykových vzťahov. In: Nové obzory 14. Red. Š. Pažur, Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1972, s. 291—303.

[14] DORULA, J.: O češtine na Slovensku..., s. 374; tenže: O maďarčine na Slovensku..., s. 93 (tam i niektoré ďalšie maď. nadávky v slovenskom kontexte). Pozri aj GREGOR, F.: Slowakische Schimpfworte und Flüchte ungarischer Herkunft. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, *17*, 1971, s. 107—118.

[15] DORULA, J.: O používaní poľštiny v písomnostiach zo 16. storočia na východnom Slovensku. In: Jazykovedné štúdie. 9. Red. E. Pauliny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 70, pozn. 37 a.

[16] Porov. napr. z neskorších čias (19. stor.) reč hrdinov Chalupkových hier. Ide tam už o obdobie nastupujúcej a pokračujúcej maďarizácie.

[17] M. N. Muzeum, 7. cs. (117). Prepísané z fotokópií v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave (ďalej len JÚ).

[18] Magyar Országos Levéltár Budapest (ďalej len MOL), Nádasdy cs. Nádasladányi Lt. Okiratok I. Nr. 618. Text v JÚ, prepísal B. Bottló.

[19] Ludanice, okr. Topoľčany.

[20] Údaje o tomto texte pozri v poznámke 18.



*Itekfogo*, maď. *é*
a jedálňou (stolovar
panský stôl jedlá p
muela Hrušku z rol
*Dapifer* (teda nosič
mieste). Ako slovens
*magster*.[20a] Je to ted
*élés*) v slovenčine p
viny".[20b] A. Bernolá
ekvivalent *Truchseß*
*Nosič* a z úzu ešte ne
*dalomban, násznagy*

Ďalšie doklady:

*Kassy pohančzene*
*wenich No. 21. Kale*
*Postel Taborska, Stu*
*ficatus fatens fatetur*
kácia majetku[24] // m
*wyntlych biely*... (
používaná pri hre v
slovo *Kockárňa*, ner
*s z ű d e l ő stryeberni*

---

[20a] Rukopis tohto slo
Országos Széchényi Kö
chádzajú v JÚ — mik
pešti. Najnovšie uverej
*lateinisch-slowakisches*
demiae Scientiarum Hu
vaný. Avšak v originál
uvedený. Tento názov
*sensvalio exceptorum,*
*Anno Dni. qvo* **Ies V De**
*tico digestorum.* Neúpl
uverejňuje i F. Gregor
„aber die Jahreszahl fe
hneď ďalej v texte, kto
o čase napísania slovn

[20b] Pozri o tom DOR
ďarského pôvodu do sl
demiae Scientiarum Hu

[21] BERNOLÁK, A.:
1. vyd. Budín, Typis et

[22] Bližšie o nem. slov
Wörterbuch der hochde
s. 705.

[23] Kékkő (maď.) — M

[24] Mestský archív (
č. 86.

[25] Slowár, zv. 2., s. 9

*Itekfogo*, maď. *étekfogó* — panský dvorný úradník, dozorca nad kuchyňou a jedálňou (stolovaním). Označoval sa tak však aj služobník, ktorý prinášal na panský stôl jedlá pri slávnostných príležitostiach. V rukopisnom slovníku Samuela Hrušku z roku 1704, napísanom v Krupine, sa tento služobník nazýva *Dapifer* (teda nosič jedál; latinské výrazy sú v tomto slovníku na prvom mieste). Ako slovenský ekvivalent sa tam pri lat. *Dapifer* uvádza slovo *Illiessmagster*.[20a] Je to teda vtedajší slovenský termín. Vieme, že sa slovo *ileš* (z maď. *élés*) v slovenčine používalo vo význame „naturálna daň" i „naturálie, potraviny".[20b] A. Bernolák uvádza v *Slowári* pri výklade slova *Truksas* nemecký ekvivalent *Truchseß* a maď. *étek fogó*. Uvádza aj slovenské synonymum *gedelní Nosič* a z úzu ešte nem. ekvivalent *Saalmeister* a maď. spojenie *főgazda a lakodalomban, násznagy*[21] (porovnaj v našom doklade *főember*).[22]

Ďalšie doklady:

*Kassy pohanczeneg za try Mitowniky, Sőnek stary geden. Tanyerou drewenich No. 21. Kalemar geden. ssyatre Taborske Try. — Fűsztőlő gedno. Postel Taborska, Stuol Taborskj geden Slaninu gednu Has res ut p[rae]specificatus fatens fatetur asportatae sunt ad Arcem Kékeő*[23]. (Krupina 1689 konfiškácia majetku[24] // maď. *szőnyeg* — koberec, *füstölő* — kadidlo); ... *Ostabla, wyntlych biely* ... (Krupina 1689, z toho istého textu // maď. *ostábla* — doska používaná pri hre v kocky. A. Bernolák má na to ako ekvivalent slovenské slovo *Kockárňa*, nem. *Spielbret zum Würfeln, Bret zum Bretspiele*[25]); *Item szűdelő stryebernuo, a pozlatiste, zo 37. Ružamy menssimy, a gednou waczou*

---

[20a] Rukopis tohto slovníka je uložený v Budapešti, v rukopisnom oddelení knižnice Országos Széchényi Könyvtár, sign.: Oct. Lat. 142, f. 85—112. Jeho fotokópie sa nachádzajú v JÚ — mikrofilm tam dodal M. Laciok po návrate z výskumu v Budapešti. Najnovšie uverejnil bližšie informácie o tomto slovníku F. Gregor v štúdii *Ein lateinisch-slowakisches Vokabular vom Anfang des 18. Jh.s.* (Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, *18*, 1972, s. 147—153.) Udáva, že slovník nie je datovaný. Avšak v originálnom názve slovníka je rok jeho napísania — 1704 — až dvakrát uvedený. Tento názov znie: *Diarivm qvorvndam vocabvlorvm et verborvm ex orbe sensvalio exceptorum, Scriptvm in schola Carponensi per me Samuele[m] Hrusska Anno Dni. qvo* **IesV DepeLLe BeLLonaM** *et* **PreCantIbVs Da** *Pa***CeM** *Ordine Alphabetico digestorum.* Neúplný nadpis z tejto strany originálu (neuvádza koniec názvu) uverejňuje i F. Gregor na strane 148 — končí pri ... *Anno D[omi]NI* ... a ďalej píše: „aber die Jahreszahl fehlt." Ako sme už uviedli, letopočet nechýba, ale nachádza sa hneď ďalej v texte, ktorý F. Gregor už neuviedol. Preto nie sú potrebné jeho úvahy o čase napísania slovníkovej časti rukopisu.

[20b] Pozri o tom DORULA, J.: O maďarčine na Slovensku a o preberaní slov maďarského pôvodu do slovenčiny v období predbernolákovskom. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, 17, 1971, s. 99—101.

[21] BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenskí, Česko-Latinsko-Německo-Uherskí. Zv. 4. 1. vyd. Budín, Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae 1825—27, s. 3359.

[22] Bližšie o nem. slove *Truchseß* pozri ADELUNG, J. CH.: Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart. Zv. 4. Wien, verlegt bey B. Ph. Bauer 1811, s. 705.

[23] Kékkő (maď.) — Modrý Kameň.

[24] Mestský archív (ďalej len MA) Krupina. Prepísané z fotokópií v JÚ: 7. 24, č. 86.

[25] Slowár, zv. 2., s. 987—988.

*pozlatistou* (Krupina 1692, Súpis vecí Judity Ebeckej[26] // *szügyelő* — časť konského postroja, remeň pripevnený na konskej hrudi[27]); *Ja Samuel Heckell prisaham . . . ze ga Ujlaczky Andrasowy pana Sepsy Janosa preceptorowy 42. Rafy Snury Srebrem a belawim hadbabem kogkaste, faldy a M e n t e k e t t ő, tez taky pasz czerweny harassowy z/sribrem . . . dal sem z/dowolenim a ohlassenim pana Sepssiho* (Prešov, Protocollum actorum publicorum 1711—1727, zápis k roku 1716, str. 1386)[28]; *Ljžjce strjeborne osem, gombykou strjebornjch parou 48 a m e n t e k ö t ö gedno* (Dvorec [okr. Martin] 1772[29] // v obidvoch posledných dokladoch ide o slovo *mentekötö;* porov. maď. *mente* — krátky kožušinový šnúrovaný prešívaný vrchný kabát[30] [porov. slov. *mentieka*] a *kötni* — spájať, zväzovať); *Krom toho prstenka y par f ö l b ö v a l o do/kterich sstiry wedssich ssmaragdu wsadene bily, predgmenowana pany wdowa z/tich kamenku skrz swedka udelat dala . . .; . . . z/tich wiss gmenowanich kamenku, čzo lepssy, peknegssy a drachssy wibiral, mezy kterima ten h e g y e s diamantek, poniewacs k/druhim kamenom, do toho n y a k r a v a l o, končzity sucze se nessikowal z/inssima tofl diamantky a rubintki, nawratil gest. Ktery h e g y e s diamant y wčzil, gak k/rukam od pana služneho zaloch dostal, widel gest a neomilne poznal.* (Čachtice [okr. Trenčín] 1736[31] // maď. *fülbevaló* — náušnica; *hegyes* — ostrý, končitý; *nyakravaló* — náhrdelník).

V niektorých písomnostiach zo 17. storočia sa používa z maďarčiny prevzaté slovo *tarhaz* (= sklad alebo aj miesto uloženia cenností). Nachádzame ho napr. v listoch, ktoré píše Alžbeta Czoborová (Czobor Erzebet) kastelánom a provizorovi na zámok Lietavu:

*Klucze od T a r h a z u wam pane Belopotoczky nechawame, podle prwsseg zwyklosty, gestly/by Hrom do Tarhazu wnutr uderil čeho pan Buch racž zachowat, aby se hnedky T a r h a z otewrely a potem oppatrily, wssakze gestly/by se takowa wecz nestala T a r h a z u neotwaragte, w/cemz znagicz wuly Nassy tak se zachowat hledte* (Bytča 1622)[32]; *. . . protož wam poručzugeme, aby ste ho do zamku pustili, a T a r h a z gemu otewrely, kde su Nasseg mileg dczeri weczy, Protoz y samy budte pritomny kdy tie weczy bude oppatrowat, a potem oppatrywsse T a r h a z krasne zawrite* (Bytča 1623)[33].

Ba z textov zo 17. stor. poznáme aj príd. meno *tárny (tárny voz* — nákladný voz).

Niektoré z maďarských slov uvedeného typu sa používajú popri slovenských slovách a mohli byť miestami aj viac rozšírené. Napr. popri slove

[26] MA Krupina. Prepísané z fotokópií v JÚ: 7. 24, č. 153.
[27] Pozri BALASSA, J.: A magyar nyelv szótára. 1. vyd. Budapest, Grill Károly könyvkiadóvállalata 1940, s. 264.
[28] MA Prešov, fond Magistrát, č. 2382.
[29] Štátny archív (ďalej len ŠA) Bytča, TŽ, Zemianske písomnosti, rod. Konček — Divisionales. Vypísané z kartotéky historického slovníka slovenského jazyka v JÚ (ďalej len KHSSJ).
[30] Pozri BALLASA, J.: op. cit., s. 55.
[31] ŠA Nitra, ŽN I., Civilné spory, 23/B no. 268. Vypísané z KHSSJ.
[32] MOL, Fejérpataky cs. lt. Prepísané z fotokópií v JÚ: 8. 23, č. 35.
[33] Ako v poznámke 32; fotokópia č. 105.

*majer* (z nem.) stretáme občas aj maď. *majorság*[34]: *kdy totizto pan Madács Pál, že swu milu manželku, ku opatreny sweho hospodarstwy, a majorsághu swogem statku byl by se messkal, w/tenže čas...* (Krupina 1693)[35]; popri slove *pohárnik* aj maď. podobu *pohárnok: K stolu panskemu kdy se bere wyno, z poharnokem rowass bude myti, kolik se minye panskeho wyna,...* (Liptovský Ján 1677)[36], ale: *Ite[m] Na poharnika pana palatinusowho d. 50* (Štítnik 1658)[37]; popri slove *žiak, žák* aj maď. *deák: Ite[m] Déakom na Cantaciu d. 48 // Ite[m] na S[wateh]o Ondreya na Cantaciu žakom d. 48* (Štítnik 1658). V spomínanej štítnickej knihe výdavkov zo 17. storočia sa ďalej často používa maď. podoba *bodnár* (v maď. slovanského pôvodu) popri *bednár* a proti slov. *trubač* maď. podoba *trombitáš* (aj *trumbitáš*). Veľmi zriedka sa objaví napr. popri slovenskom slove *pálenka* aj maď. podoba *pálinka*. Porov. tu príd. meno *pálinkový: Yako/sem palinkowiho wina sudek tahore poslal w. m., nicz newim, yakim spusobem oddali, bilo li bez sskody a gako se libi.* (Dolná Strehová [okr. Lučenec] 1689)[38]. Rozšírenejšia a častejšia je už východoslovenská podoba *harenčar* (= hrnčiar, východoslov. nárečové *harčar*), upravená podľa maď. podoby *gerencsér: Ja Lukacs Biacowsky Harenčzar wiznawa[m]...* (Spišské Podhradie 1687)[39]. Inokedy sa spočiatku citátová maďarská podoba v slovenčine ujala a po príslušnej hláskovej adaptácii sa neskoršie stala aj spisovnou, ako to vidíme pri slove *káva: ... kanwyczku co kawe turecku warya, truhlu z/portekou w/ktereg kawe bilo y listy 6...* (Krupina 1689[40]; je tu ešte kolísanie v gramatickom rode).

V istom rozsahu sa šírilo v slovenčine aj používanie niektorých maďarských slov z vojenského okruhu (obyčajne sa tieto slová v slovenčine hláskovo alebo aj slovotvorne adaptovali). Ide predovšetkým o názvy niektorých zbraní a vojenských hodností, funkcií alebo druhu vojska. Napr. v liste Martina Fraštackého richtárovi a rade mesta Trnavy, ktorý píše 19. júla

---

[34] Pozri aj HAUPTOVÁ, Z.: op. cit., s. 522.
[35] MA Krupina. Prepísané z fotokópií v JÚ: 8. 26, č. 36.
[36] Údaje o tomto texte pozri v poznámke 18.
[37] Kniha výdavkov mesta Štítnika z rokov 1635—1741. Originál v Okresnom archíve Rožňava so sídlom v Brzotíne, fond MNV Štítnik. Doklady sme prepísali z fotokópií v JÚ (7. 73 a-c). Pretože všetky doklady zo Štítnika, ktoré v tomto príspevku citujeme, pochádzajú z tejto knihy, nebudeme už tu ďalej uvádzať ich signatúru. Platí pre všetky signatúra uvedená v tejto poznámke. O osobitostiach jazyka tejto knihy pozri ešte tu ďalej.
[38] MA Banská Bystrica (ďalej len MA BB), F 106 N 88.
[39] MOL, Lymbus I. B 2137. raksz. csomó 38—39, fasc. Slovaca de anno 1687—1688. Prepísané z fotokópií v JÚ.
[40] Údaje o tomto texte pozri v poznámke 24.

1541 z tábora pri Budíne[41], sa používa slovo *fedveress*[42], ktorým sa označuje príslušník druhu vojska — ozbrojenec (maď. f e g y v e r — zbraň). Ďalšie doklady:

*Poručžym gemu konia tysaweho, ktomu zbrogy iakšto f e g i w e r d e r e k, šišak, panczyr[o]wy, rukawicze zelezne, a ručžnjczi gednu ...* (Zamarovce [okr. Trenčín] 1600, testament J. Somarovského)[43]; *Ittem dalo se Panu Sakmary Yanossowy dar gedon h e d e s s t e r — f. 1 d. 80; Itt. Osem Czakanow a geden H e g y e s t e r — f. 3,, 72 d.; Cjsar Marcikowy za ssablu y za H e d e s s t e r Harss. — f. 5 d. 84* (Štítnik 1664, 1665, 1678 // maď. *hegyestőr* — kord[44]); *Ite[m] Na Palatinusowho U d v a r i k a p i t a n a se strawilo f. 1; Ite[m] panu palatinusowmu U d w a r b i j o w y se dalo na končyer f. 1 d. 24* (Štítnik 1655).

Slovo *udvar* je v maďarčine zo slovanského *dvor*. Spätne sme z maďarčiny prevzali aj slovo *nadršpán*, resp. *nandršpán* (= palatinus, kráľov zástupca), ktoré vzniklo zo slovenského *nádvorný špán* — z príslušnej staršej podoby (Kniezsov výklad vzniku maď. *nádorispán* je neprijateľný[45]; najmä keď sa jasne ukázalo, že slovo *špán* je staré slovenské slovo, z ktorého vzniklo aj maď. *ispán*[46]): *Thomass z Nadazdu Kralowstwy Vherskeho N a d r s s p a n, a Sudcze Kumansky ...; ... ze sme list Welkomozneho pana Thomasse z Nadasse*[47] *kralowstwy vherskeho N a d r s s p a n a ... przigalj ...* (Bratislava 1559 a 1560)[48]; *... gestlyz/by/ste yssly k/panu N a n d r s s p a n o w y .../... nez y to prawy ze y potom muozete po postawowany confirmowath N a n d r s p a n s k u donatiu u Cyesare geho Jasnosty* (Madočany 1568)[49]; *... a/zeby/se take byla geho Ciesarska a/kralowska welebnost, do predmenowaneho gyss zamku w: m: skrze czloweka N a n d r I s s p a n o w e h o, pri/pritomnostj czloweka kapitule ostryhomskeg, zwyklym spuosobom mela postawowaty; To tak gest ze prepowedeny gyz lydie Pana N a n d r i s s p a n o w a/kapitule ostrihomskey, byly su gest pod orawuow, kterymssto sem take y frusstuk w/zamku wassiey panskey milosti*

---

[41] Text uverejnil B. Varsik v knihe ***Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia*** (1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 228).

[42] Pozri aj HAUPTOVÁ, Z.: op. cit., s. 523.

[43] ŠA Nitra, fond Zamaróczy, č. inv. 2. Text v JÚ, prepísal J. Fojtík. Písanie š je v tomto prepise zrejme upravené podľa dnešného pravopisu.

[44] Pozri JOH. AMOS COMENII Orbis Sensualium pictus quadrilinguis. Leutschoviae, Typis Samuelis Brewer 1685, s. 287: *framea, der Degen, a hegyestőr (koszperd), kord (hedësster).* Slovo *Hedešter* sa uvádza i v rukopisnom slovníku Adama Latsného z 18. storočia; porov. KIRÁLY, P.: Latsny Adamus, Dictionarium saec. XVIII. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. 3, 1957, s. 87. V slovenčine sa používalo v tomto význame aj slovo *končier* (pozri tu ďalej doklad z roku 1655).

[45] Pozri KNIEZSA, I.: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I/1. 1. vyd. Budapest, Akadémiai kiadó 1955, s. 351 (výklady o slove *ispán* na str. 224—226); PAULINY, E.: op. cit., s. 7—8.

[46] Pozri DORUĽA, J.: O niektorých starých slovenských slovách a právnych termínoch. Československý terminologický časopis, 5, 1966, s. 302—304.

[47] Nádaš, dnes Trstín v okr. Trnava.

[48] ŠA Nitra, fond Szilvay, škat. 5, fasc. 16, no. 1. Sú to súčasné odpisy.

[49] Údaje o tomto texte pozri v poznámke 17.

[50] MOL, Acta ling. slov., 3. cim., Lymbus III., B 2260, csomó 1—2, fasc. slovaca, XVI. saec.

*dal* ... (zámok Orava 1580; píše *Jan Abaffy* z Oravy svojmu pánovi do Bytče)[50]; *... nebo y prwniejssy jsme powrub panu v i c z e n a d r s s p a [n] u tak poslali a von przyal.* (Skalica 1528)[51]

Omnoho viac sa v slovenčine rozšírilo slovo *hadnaď* (maď. *hadnagy* — poručík, nem. Leutnant): *Do Kragecz Andrasse Diwjnskemu*[52] *h a d n a g y o w i f. 2 d. 38* (Štítnik 1679); *Žaluge D[omi]nus Nicola[us] Prjehradnj na wssecko mestecko stranj ssgestj Tollarow niekdj danich Regalimu kuruckemu H a d n a d o w j.* (Liptovský Mikuláš 1692; zo sporu, ktorý sa rieši pred richtárom L. Mikuláša)[53]; *... skris gedneho bozenika slawneg stolicy aneb armeczkeho*[54] *h a n n a g y a, neb meskeho ...* (Párovce [dnes už súčasť mesta Nitry] 1746)[55].

V podobe *harnaď, harnadz* (= náčelník zbojníkov) pozná toto slovo S. Czambel z východoslovenských a zo susedných poľských nárečí. Bolo tam podľa neho rozšírené na celom území.[56] Bolo známe aj neskoršie v gemerských nárečiach.[57]

V slovenčine je dobre známe aj z maďarčiny prevzaté slovo *husár* (príslušník jazdeckého vojska).[58] Popri ňom však existovalo aj samostatne na slovenskej pôde vzniknuté a v tom istom význame používané odvodené slovo *konník* (= jazdec; príslušník jazdeckého vojska, husár). Peší bojovníci a vojaci sa zas označovali slovenskými slovami *peší, pechotník* (známe je aj staré slovo *pechota*) a iba zriedkavejšie aj slovom maďarského pôvodu *talpaš* (maď. *talpas* — pešiak, príslušník pešieho vojska; *gyalogos katona*).

Niekoľko dokladov:

*Nuz my po/nych*[59] *za/sslakem az do Nemecz*[60], *alle twerdo p i e s s y m k o n y k o w honyti a tez zdola Antola* [61] *miely zaloch, czekagycz na nass ...* (Antol 1571)[62]; *Item na Sendroskych*[63] *h u s a r o w a na p e s s y c h se skeltowalo*

[51] VARSIK, B.: op. cit., s. 132.
[52] *Divín,* dedina a zámok v okr. Lučenec.
[53] Prepísané z fotokópií v JÚ: Protokol Liptovského Trnovca 4. 4b, č. 105.
[54] Pozri k tomu MAJTÁN, M.: Poznáte slovo *armecký?* Kultúra slova, *4,* 1970, s. 249—250.
[55] ŠA Nitra, ŽN I, Civilné spory, 26/B, no. 396. Vypísané z KHSSJ.
[56] CZAMBEL, S.: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. 1. vyd. Turčiansky Svätý Martin, Nákladom vlastným 1906, s. 513. pozri i HAUPTOVÁ, Z.: op. cit., s. 523. Zo slovníka A. Latsného uvádza toto slovo aj P. Király (s. 86).
[57] Pozri SZABÓ, J.: Maďarské elementy v slovenských nárečiach v Gemeri. Linguistica Slovaca, *1/2,* 1939/1940, 3. 185.
[58] Pozri aj HAUPTOVÁ, Z.: op. cit., s. 523.
[59] T. j. po Turkoch, prenasledujúc Turkov.
[60] Hontianske Nemce, okr. Žiar nad Hronom.
[61] Antol, okr. Žiar nad Hronom.
[62] Z mestského archívu Banskej Štiavnice. O slove *konník* pozri aj NOVÁK, Ľ.: Závažnosť turčianskeho slovníka prof. Vážneho pre slovenskú historickú lexikológiu. Jazykovedný časopis, *13,* 1962, s. 136—137.
[63] Szendrő, mestečko v severovýchodnom Maďarsku, v Boršódskej župe.

*f. 1 d. 36* (Štítnik 1636); *... to take w/znamost uwosugem W. M. tych k o n y k o w čo mayu držaty, mayu/se wssytckny Na/pryssly pondelok do Zwolena zobraty ...* (píše slúžnodvorský *Johannes Gywrkj* ľubietovskému richtárovi z Hornej Peťovej[64] 6. januára 1650).[65] V ďalšom liste (z 11. januára 1650) píše ten istý slúžnodvorský z Hornej Peťovej ľubietovskému richtárovi medziiným toto: *... wete dobre ze pretjm Slowutny wydek dokonal strany tyh h u s s a r o w terass dokonaly pokutow Stoma zlaty kteryh Nebudu h u s s a r o w statuwatj a/tak terass pany od zamkow mlowyly ze/terass ktery ne Comparuwaly aby na/kessdom žaly/ssme jako gest uloßeno Ness ja/ßom ža/wass dal k o n y k a a/tak wassho k o n y k a deputuwaly do Ponyk*[66] *neß ja ž/nedele pogdem Na/ wydek a/tak wass pohledam*[67]*; Ite[m] Na gedneho ffilekowskeho*[68] *h u s a r a ... se strawilo d. 18* (Štítnik 1654); *Itt. ffilekowskimu gednemu p e c h o t n i k o w i na krpce d. 24* (Štítnik 1672); *Ite[m] Na p e c h o t n i c h hagdukow Wesseleniho d. 36* (Štítnik 1656); *Itt. Na Fedelemowu p e c h o t u se skeltowalo d. 60* (Štítnik 1660).

Doklady na slovo *talpaš: Itt. Kdy T a l p a s s e tu bily Turkowy dalo se wina —— d. 96* (Štítnik 1672); *Item na T a l p a s s o skeltowalo se f. 05 d. 77* (Štítnik 1674); *... bo szlisim uz za pewnie ze mecsi t a l p a s o w se hotuie* (Sabinov 1678).[69]

V minulosti bolo na Slovensku dosť rozšírené (najviac dokladov je z východného Slovenska a z Gemera) aj slovo *katona,* známe aj v podobe *katonák* (porov. maď. *katona* — vojak). Podoba *katonák* svedčí o hlbšom stupni udomácnenia sa, keď sa toto slovo aj formálne, svojím zakončením, jednoznačnejšie zaraďuje do kategórie slovenských mužských životných podstatných mien. Je možné, že na vznik práve takéhoto zakončenia v slovenčine mala vplyv aj podoba slova *vojak.*[70] Slovom *katona, katonák* sa označovali príslušníci maďarského (a vôbec uhorského) vojska, nie nemeckého. Zdá sa, že sa tak označovali aj ozbrojení služobníci uhorských feudálov.[71] Niekoľko dokladov:

*Senderowskjm k a t o n o m Cor. 1* (Sabinov, kniha príjmov a výdavkov.[72] Udáva sa tam, že dňa 2. januára 1678 sa senderovským katonom vydal jeden

---

[64] Horná Peťová je už dnes (spolu s dedinou Iliaš) súčasťou mesta Banskej Bystrice.
[65] MA BB, fond Ľubietová, fasc. 1648—1655, č. 1938.
[66] Poniky, dedina v okr. Banská Bystrica.
[67] Signatúra textu ako v poznámke 65, č. 1939.
[68] Fiľakovo (maď. Fülek), mestečko a hrad v okr. Lučenec.
[69] Celý text pozri v príspevku J. Doruľu *O používaní poľštiny v písomnostiach zo 17. storočia na východnom Slovensku.* (Slavistické štúdie jazykovedné. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, s. 250.)
[70] P. Kiraly (op. cit., s. 89) vysvetľuje vznik slov. *katonák* z maď. tvaru nom. pl. *katonák.*
[71] Porov. napr. takéto spojenia so slovom *katonák* v slovníku A. Latsného: *Katonacky sluha* (Katona inas), *Dworansky Katonak* (Udvari Katona); pozri KIRÁLY, P.: op. cit., s. 89.
[72] Okresný archív Prešov, fond MAG Sabinov, balík spisov č. 26, 1675—1748.

korec ovsa. Ovos bol určený pre kone, takže zrejme to neboli pešiaci[73].); *Slawna a wznessena Saaryska Stolicza byla zordinowala, a nam do Brezovicze*[74] *na qvartile K a t o n u w 26. poslala ...* (Brezovica nad Torysou, 17. stor.)[75]; *... nech my possle 12. Tolarow, wssak to ne mnoho, gestli nepossle, tak my pan Buch pomaheg, ze pugdem z k a t o n a k y na neho, wezmem ya mogu častku* (Prešov 1666, testament *Leonharda Hieronymiadisa*)[76]; *Ite[m] strawyl pan Richtar na putnockich*[77] *k a t o n a k o w d. 30* (Štítnik 1654); *Ite[m] Yak na N e m c o w tak y K a t o n a k o w se strawilo po mnohikrat f. 6. d. 50* (Štítnik 1656); *... techda na mernie musel potom tomuže k a t o n a k o w j p. Richtar daty f. 4 d. 74* (Štítnik 1672).

Z maďarčiny je prevzaté i slovo *kuruc*, v slovenčine podnes dobre známe ako historizmus[78]. Jeho etymológiu podáva V. Machek tak, že je to prevzatie z maďarčiny, kde znamenalo „križiacky vojak" a vzniklo tam pravdepodobne zo stredolat. *crucius* (= križiacky vojak), ktorého základom je lat. *crux* (= kríž)[79]. V spomínanej štítnickej knihe výdavkov sa popri slove *kuruc* používajú v tom istom význame i slová *kruc* a *križiar:*

*Item Kozak Andrassowy za Cissmy czo k r u c z j wzaly f. 03. d. 43; Item Czo k r u c z j pobralj sseble P. Rich zaplatil f. 4; Item. Po swetom Gale na k r u c z o. f. 2 d. 46* (Štítnik 1674); *Na gedneho počtu do k r i ž i a r o w dalo se f. 1 d. 8* (Štítnik 1679)[80]; porov. ešte na tej istej strane: *p. Staremu Richtarowy y ginjm za krpce k u r u c o m fl. 3 d. 19;* slovo k u r u c sa používa ešte vo viacerých ďalších položkách na tejto strane; *K r i ž i a r o m za podkowy ktere Na Mestkau potrebu dali — f. 3* (Štítnik 1680); *Ite[m] Nemcom d o / k r i z i a r o g ktery prissly stranj wozog na Executiu od Gagre skeltowalo se f. 1 d. 36* (Štítnik 1687).

Najmä slovenské slovo *križiar* jednoznačne ukazuje na motiváciu svojho vzniku. Je samostatným slovenským výtvorom, ktorý vznikol nezávisle od maďarskej podoby *kuruc,* v ktorej sa takáto motivácia, najmä pre Slováka (ba ani pre Maďara; kríž je po maďarsky *kereszt),* nijako nenaznačuje. Ba

---

[73] Pozri aj v rukopisnom slovníku A. Latsného: *Na koni katonak* (Lovas katona, Caballarius) — KIRÁLY, P.: op. cit., s. 89. O významovom členení slova *katona* v historickom vývine maďarčiny pozri *A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* Zv. 2. Red. Benkő L. 1. vyd. Budapest, Akadémiai kiadó 1970, s. 409—410. (Ďalej iba MTESz.)

[74] Brezovica nad Torysou, okr. Prešov.

[75] ŠA Prešov, N. 55. perc. 1686.

[76] MA Prešov, Kniha testamentov a prevodov majetku medzi manželmi z roku 1661—1759.

[77] Putnok, mestečko v Gemeri, dnes v Maďarsku, neďaleko od slovensko-maďarských hraníc.

[78] Pozri Slovník slovenského jazyka. 1. Red. Š. Peciar. 1 vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 795.

[79] MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968, s. 308—309. Pozri aj MTESz, s. 681.

[80] Pozri na tej istej strane takýto záznam, ktorý nám historicky bližšie uzemňuje aj slová *križiar — kuruc: Item do p. Dobocyho na počtow p. Tőköliho dalo se fl. 2 d. 60* (slovo *počta* sa tu používa vo význame „posol").

ani slovenská podoba *kruc* nevychádza z maďarskej *kuruc;* nevedeli by sme vysvetliť zánik hlásky *u* v prvej slabike slova *kuruc,* ktoré, ako aj z tých istých písomností hneď vidíme, sa i v slovenskom kontexte bežne používalo (polylexia je pre písomnosti predspisovného obdobia príznačná[81]). A tak je jasné, že slovenská podoba *kruc* vychádza bezprostredne z lat. *crux* — kríž, resp. *crucius* (= križiacky vojak), zachovávajúc v podstate túto prispôsobenú latinskú podobu aj v slovenčine. Slovenské *kruc* môže byť základom maďarského *kuruc;* pri takomto výklade nevznikajú nijaké formálne ani sémantické ťažkosti. Pravda, maď. *kuruc* možno vysvetľovať aj bezprostredne z lat. *crux — crucius.*

V písomnostiach zo 17. storočia sa zriedka vyskytuje slovo maďarského pôvodu *puškáš* (= vojak ozbrojený puškou): *Ite[m] na Wesseleniho P u s s k a s s o w na Chleb a na brincu a na wino — d. 91* (Štítnik 1657).

Z oblasti stredného a východného Slovenska je zo 17.—18. storočia doložené zo slovenských písomností aj slovo *fejedelem, fedelem* (maď. *fejedelem* — knieža, vládca):

*Item Na dyarmotskych*[82] *Husarov czuo od f f e y e d e l e m a yssly won skeltowalo se wyno —— f. 1 d. 48* (Štítnik 1636); *Item do Makoviczj*[83] *Posel chodil k / f f e d e l m o w y a/dar Ptaczkj —— d. 36* (Štítnik 1675); *Itt. Na F e d e l e m o w u pechotu se skeltowalo d. 60* (Štítnik 1660); *Die 26. [octo]bris Poslowy pana F e j e d e l m o u m u masa —— d. 6* (Krupina 1704, hospodársky denník).[84]

V súdnom protokole z Bardejova nachádzame v jednom zápise z roku 1675 slovo *fejedelem* použité ako nadávku: *R. I.*[85] *klagend, daß ihm A. bißher manche Spitznahmen geben vor den Leüten, als F e j e d e l e m, Bohač,* ... (Protocolum Amplissimi Senatus Liberae ac Regiae Urbis Bartpha 1675—1681 v Okresnom archíve v Bardejove). Slovo *fejedelemka* (= predstavená kláštora; tiež podľa maďarčiny) sa nachádza aj v jednej piesni, ktorú uverejnil J. Kollár vo svojej zbierke Národnie spievanky: *Nebudem v kláštore za f e j e d e l e m k u, rádnej pri materi ostanem vo vienku.*[86]

---

[81] Pozri DORUĽA, J.: O jazyku administratívno-právnych písomností obdobia predbernolákovského. Slavica Slovaca, *3,* 1968, s. 333—352. Bližšie o slove *kuruc* v slovenčine pozri DORUĽA, J.: O slovách *četerňa* a *kuruc.* Kultúra slova, *6,* 1972, s. 246—249. (Údaje v poznámke 12 tohto príspevku v Kultúre slova sa musia, žiaľ, opraviť. Príspevok *Z histórie slovensko-maďarských jazykových vzťahov* nemohol byť uverejnený v zborníku Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Uverejňuje sa teraz tu, v časopise Slovenská reč.)

[82] Pravdepodobne Balassagyarmat (Balašské Ďarmoty) v Novohrade, teraz v Maďarsku pri slovenských hraniciach, na rieke Ipli.

[83] Makovica — zborovský zámok a panstvo na východnom Slovensku. Patrilo v 17. storočí Rákócziovcom.

[84] Prepísané z fotokópií v JÚ: 7. 13, č. 69.

[85] R. I. — reponit in causam attractus = odpovedá („odpor dáva") obžalovaný; A. = actor (žalobca).

[86] KOLLÁR, J.: Národnie spievanky, zv. 1. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1953, s. 208. — Stručný slovníček je v druhom zväzku. Texty pripravil a poznámkami opatril E. Pauliny. Pozri aj Bernolákov Slowár, zv. 6., s. 74 (Fejedelem aszszony, Opatka).

Na celom Slovensku bolo rozšírené slovo *solgabiro*[87] (= iudex nobilium, stoličný úradník s výkonnou a v obmedzenom rozsahu aj súdnou mocou; bol členom stoličného súdu), maď. *szolgabíró*, popri ktorom je v tom istom význame doložené z oblasti východného Slovenska ďalšie slovo maďarského pôvodu — *orsacký*[88] a z celého slovenského územia slovo *slúžnodvorský, slúžny dvorský*. Zriedkavejšie sa v tomto význame používali ešte aj iné slovenské výrazy (stoličný dvorský, stoličný richtár):

*My Joannes Soos de Polthar*[89] *Wicevsspan, a Georgius Zalathnay, a Blasius Rakoncay d w o r s s t y S t o l i č ž n y, ktomu giny prisažny, a spolu sedicy zemane zwolenskey Stolicy aneb widieku, znamo činime ...* (Zvolen 1567)[90]; *W tegto weczy pak, kdibi ktera častka violowala, bude Executor P. S t o l i c z n i R i c h t a r ... polowicza bude ... P. Szolgabirojowy z E s s k u t e m wgedno, a druha častka toho kteri budge stati až do koncze.* (Štítnik 1689).

Ako vidieť z tohto dokladu zo Štítnika, používa sa tu v rovnakom význame výraz *stoličný richtár* i slovo *solgabiro*. Slovo *ešku*t (= prísažný), ktoré tiež nachádzame v tomto doklade, je takisto maďarského pôvodu (z maď. *esküdni* — prisahať). Slovo *ešku*t *(ešküt)* sa nájde v slovenských písomnostiach zo 17. storočia len zriedkakedy.

V slovenčine 17.—18. storočia bolo dosť rozšírené slovo maď. pôvodu *vašárbiro* (= dozorca trhu, vyberač trhových poplatkov, lat. inspector fori, iudex fori, nem. Marktrichter), popri ktorom sa však bežne používali výrazy slovenského pôvodu *trhový pán, trhový, výberčí trhového* a niekedy aj z nemčiny prevzaté slovo *markšauer* (nem. *Marktschauer*, dozorca trhu). Tak napr. v tzv. menšom protokole mesta Ružomberka[91] máme takéto zápisy:

*Wassarbiary Matthias Kutny, Yakub ssrott (1651), Wassarbirowe Georgi[us] Nowasky, Johannes Petrik* (1653) ..., *wiberčj Trhoweho Johannes Kotrman a Matthias Hiross* (1687), *pripaterčj Trhoweho aneb Wassarbirj Joh: Stano y Andreas Strnjsko* (1697), *Wjbercj Trhoweho Johannes Stano a Matthias Strnisko (1701), Fori judices Johannes et Georgius Sliaczki (1706).* V spomínanej knihe výdavkov zo Štítnika sú napr. takéto zápisy: Itt. *W a s s a r B i r o j o m* d. 14 (1660), *Kdy halby meraly T r h o w y m p a n o m holba w. d. 12* (1668), *Itt. Czu* (!) *holby meraly W a s a r - b i r o j o m hol. w. d. 12* (1669).

Ako vidieť, v štítnickej knihe výdavkov sa zamieňavo používajú v tom istom význame výrazy *vašárbiro* a *trhový pán*. Ešte väčšia pestrosť je

[87] Pozri aj HAUPTOVÁ, Z.: op. cit., s. 521—522.
[88] Pozri DORUĽA, J.: O češtine na Slovensku ..., 374—375.
[89] Poltár, mestečko v okr. Lučenec.
[90] MA BB, F 171 N 26.
[91] Doklady z tohto protokolu sme prepísali z fotokópií v JÚ: 4. 22 b-c.

v spomínanom ružomberskom protokole. Spojenie *páni trhoví (panom trhowim)* nachádzame i v texte z Liptovského Mikuláša z roku 1960 (ftk. v JÚ: 4.4b, 84v). A. Bernolák má vo svojom Slowári heslo *Tržní (Marktmeister, Marktrichter, Marktvogt, vásár-bíró),* v ktorom uvádza slovenské synonymum *trhowí Richtár* a slov. nárečové *Wašárbír* (*Slowár*, 4, 3363). Slovo *markschauer* (popri *trhový*) nachádzame viac ráz v slovenskom kontexte v účtovnej knihe z Banskej Bystrice z roku 1651: *Oddaly M a r k s c h a u e r o w e od pondeločnich trhou d. 66* (paralelný nemecký text v nemeckej účtovnej knihe z toho istého roku: *Haben die M a r c k h s c h a u e r am Wochenmarckh eingebracht d. 66); Oddali M a r k s c h a u r o w e d. 42 (haben die M a r c k h s c h a u e r wid[er]umb entricht d. 42); oddal T r h o w y d. 75 (die M a r c k h s c h a u e r entricht d. 75).*[92]

Trhový alebo jarmočný poplatok, ktorý sa vyberal v čase jarmokov a trhov najmä od cudzích („prespolných"), ale aj domácich remeselníkov a kupcov za miesto na trhu (v čase jarmokov bol poplatok nižší), sa niekedy nazýval aj v slovenskom kontexte maď. slovom *helypénz, helypinz,* ktoré sa používalo popri príslušných slovenských výrazoch *jarmočný peniaz, trhový peniaz, trhovô,* ako to vidíme z tohto kontextu z Krupiny z roku 1693:

*Acžprawe zwolensky krayczíry o to se hadaly, aby T r h o w u o len toliko geden polturak dawalj . . .*

*J a r m a č n y p e n i z genž slowe H e l y p é n z, od prespolnych mystruw cžižmarskjch ma se odbirat ssestnaczt penezy drobnych, na trhy pak, totiž t r h o w y p e n i z czechowny in duplo, . . . W/cžas Jarmačny H e l y p i n z od ginich prespolnych mystruw Ssewczouskich magi slobodu osem penezy drobnych odbirat, a ne wycz, w cžas pak trhowy, t r h o w n y p e n i z czechowny in duplo . . .*

*J a r m o c ž n i h o p e n i z e žadneho neplatia nikomu, než w/cžas trhowy platia od desky h e l l y p é n z po cžtirom turakom czechu poctywemu klobucžniczkemu krupinskemu . . . Secundo H e l y p é n z yako y predtim tak y zatim geden každj z prespolnych Remeselnykuw na Iarmarky magi dawati dwanaczt penezy, na trhy pak in duplo magi platiti.*[93]

Zloženinu s maď. *pénz* nachádzame v štítnickej knihe výdavkov aj v slove *portapénz, portapinz,* ktoré sa tam používa popri slove *porta* (z lat. *porta* = brána, vráta) a zodpovedajúcom slove domáceho pôvodu *vráta.* Všetky tieto slová *(portapénz, porta, vráta)* sa tu používajú v terminologickom význame „poddanská daň, daň z vrát, t. j. z hospodárskej usadlosti". Slovo *vráta* sa tam, pravda, používa popri slove *brána* aj vo svojom

[92] Spomínané účtovné knihy sú uložené v mestskom archíve v Banskej Bystrici, č. 248 a 249.

[93] Prepísané z fotokópií v JÚ: 7. 29, č. 17—21.

bežnom neterminologickom význame (ale slovo *brána* sa nepoužíva v takom terminologickom význame ako slovo *vráta*). Niektoré doklady:

*Ittem na p o r t a p i n s z dalo se Szolgabiroyom f. 2 (1650); Ite[m] Na P o r t a p é n z dal pan Richtar f. 12* (1655); *Ite[m] Na P o r t u dal pan Richtar Solgabirojom f. 2* (1656); *Itt. kdy pan Rychtar lonsku p o r t u zgednal Szolgabiroj skel. f. 1 d. 8* (1661); *Item Solgabyroyom dalo se czuo stolycza narazyla na w r a t a wsseho a razom f. 12* (1636); *Ittem Na Szolgabirojov kdj od w r a t peneze wiberaly skeltowalo se wino f. 1 d. 68* (1647).

Na termín *vráta* i *vrátne* máme zo 17. storočia doklady i z východného Slovenska:

*Pitam téz zebi/scse doslyi do Rihtara Sverzovszkeho,*[94] *i iemu odnieslyi sz/teraznieiseho W r a t n e h o secsem zlatih, i osem grosi* (Sabinov 1678; píše slúžnodvorský *L. Melczer* lukovskému[95] richtárovi)[96]; *Prosyme tedy was welykomoznych y/laskawych a/mylostywych panuw o/zmylowane, wedluh w r a t, zostawte nas na osem hrossy* (Lukov, 17. stor.).[97]

Z písomností 16.—18. storočia z celého Slovenska je dobre doložené ďalšie slovo maďarského pôvodu *hitvanný, chitvanný* (maď. *hitvány* — zlý, podlý, odporný; zlej kvality; chudý, pôstny, slabý, chorľavý[98]). Používalo sa vo význame „nekvalitný, menej hodnotný, dengľavý (chorľavý)":

*... lebo wsseczko obilia zdrassalo Mossowcich*[99] *czo/se doti v/nas stareg sstubni*[100] *gest c h y t w a n e* (Dolná Štubňa 1569)[101]; *... o/ten harnecz ktery sem Wasseg Milosty na lepsse swedomy vkazowal ze my za moge penize mesto noweho dal c h i t w a n y abo dierawy; ... ony o/tom harniczu newedely ze bi byl c h i t w a n y.* (Široké [okr. Prešov] 1607)[102]; *... a Pasierb wzal od Thomka na/se huniu h i t w a n n u* (Stropkov 1608)[103]; *... Jakub Dropka darmo nechtel wzjti, ale prygal toho gisteho kona fl. 1. nebo byl welmi c h y t w a n i. ... ale že ten gisty kuon do tretjho dne vykapal.* (Mošovce 1610)[104]; *... nebo když to loneyssiho roku mnohonasobnem piwe nemohol sem W. Mtj. powolneho dostatj,*

---

[94] Sveržov, dedina v okr. Bardejov.
[95] Lukov, dedina v okr. Bardejov.
[96] Údaje o tomto texte pozri v poznámke 69.
[97] Celý text je uverejnený v príspevku J. Doruľu *O ukrajinských jazykových prvkoch v textoch a zápisoch zo 17. storočia na východnom Slovensku.* (Slavica Slovaca, *1*, 1966, s. 69—70.) O dokladoch na slovo *vrátne* z 15. storočia (z Kláštora pod Znievom a zo Šariša) pozri VÁŽNÝ, V.: Glossarium bohemoslavicum. Bratislava 1937, s. 93.
[98] Pozri BALASSA, J.: op. cit., 319.
[99] Mošovce, mestečko v okr. Martin.
[100] Dnes Dolná Štubňa, okr. Martin.
[101] Text vydal DUBAY, D. A.: Kremnické listy z rokov 1564—9. Linguistica Slovaca, *1—2*, 1939/40, s. 325.
[102] MA Levoča, Acta slavica 2/125.
[103] ŠA Prešov, ŠŽ, Súdne, Rôzne, 54 A.
[104] MA BB, F 254 N 79.

*yak/bich teprow mohol nagitj, kdyžto y piw ge meney, y c h i t w a n s s e gsau?* (Malatíny [okr. Liptovský Mikuláš] 1622)[105]; *kde lepssie zbožj a neb zeme bjlj panske, tie wsseckj posiewal tuto w Rudine*[106] *a c h j t w a n s s i e zeme rozdawal ginssim a prodawal za penize* (Rudina 1644)[107]; *12. Na wrbyczku*[108] *dezmu wiberany neh se pilnegssia starost ma nebo c h i t w a n e kopy se beru.* (Liptovský Hrádok 1665; Domino provisori Liptowiensi Moysi Hanzelio. Declaratio instructionis 1665, die 9 Martii extradatae.)[109]

Prirodzene, že na vyjadrenie významov príd. mena *hitvanný* existovalo v slovenčine popri tomto slove vždy viacero domácich slovenských synonymných výrazov.

V rukopisnom slovníku Adama Latsného z 18. storočia sa tiež zaznačuje slovo *chitwani*, a to aj vo viacerých spojeniach: *chytwany človek, chytwany kun, chytwany papjr, chytwaneho činjm; chytwanost, chytwane.*[110] Z nárečia obce Malčice (okr. Michalovce) uvádza P. Király slovo *chitvani* v takých významoch, v akých ho už poznáme zo slovenčiny 16.—18. storočia: *Toho roku me mali c h i t v a n i zarno. Kec kupi dachto dajaku podlu kobulu, kravu, to je c h i t v a n a. Tod gerog barz uš c h i t v a n i.*[111]

Pomerne dosť rozšírené bolo v 17. storočí aj sloveso *engedovať* (maď. engedni), používané vo významoch „nechať, dovoliť, odpustiť; pustiť, prepustiť (napr. na cestu), ustúpiť, dať možnosť“:

*... a sedel wo/wezeny a poctiwy pergricht to/mu e n g e d o w a l a daly ho bity pred panom Wlachouskym dome* (Banská Štiavnica, zač. 17. stor., MA BŠ); *A protož prosime pokorne a ponizene welikomožnu Stoliczu, aby nam s/teho Sena bilo e n g e d o w a n o, ktere gest teras na/nas uloženo; A protož pritom ... Weliko Možnu, a slawnu Stolycu prosime, nietco s/tegto welikeg dačky dolu zrezat, a nam e n g e d o w a t* (Malý Šariš [okr. Prešov], 17. stor.)[112]; *Ite[m] Solgabirojom co fur e n g e d o w a l y do Onodu dal pan Rychtar f. 1 d. 50; Ite[m] Na filekowskich co E n g e d o w a l i wos pod železo d. 48* (Štítnik 1655).[113]

Už zo 17. storočia máme tiež doklady na slovo *kišasonka* (maď. *kisasszony*), ktoré sa používalo na označenie panskej slečny:

---

[105] MOL, Fejérpataky cs. lt. Text v JÚ, prepísal E. Fügedi.
[106] Rudina, dedina v okr. Čadca.
[107] MOL, Kamarai lt. Lymbus ser. III. XVII. sz. B. 2280.
[108] Vrbica, dnes už súčasť Liptovského Mikuláša.
[109] MOL, Nádasdy cs. Nádasladányi lt. Okiratok I. Nr. 618. Text v JÚ, prepísal B. Bottló.
[110] Pozri KIRÁLY, P.: op. cit., s. 88.
[111] KIRÁLY, P.: Die ungarischen Lehnwörter einer ostslowakischen Gemeinde. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, *10*, 1964, s. 233.
[112] ŠA Prešov, Neregistrované bez dáta, № 285 a 1780.
[113] Sloveso *engedovac* uvádza z nárečia obce Malčice aj P. Király (op. cit., s. 230) a z gemerských nárečí pozná sloveso *engedovať* (aj *ingedovať*) aj J. Szabó (op. cit., s. 22 sep. odtlačku).

*A nas se dowedowal, daleko ydeme. Odpowedalj sme: Pre k i s s a s s o n k u pana Pongrach Janossowu do Turcha.* (Nededza [okr. Žilina] 1633)[114]; *... ktere rozdilne stoly magy howaziho masa ordinar[ie] na pansky stul f. 3. na peczenu funt. 3. na kukret funt. 2. do kapusty f. 2. na K i s s a s o n s k y a Frauczimersky stul podobne tolik Funt. da.* (Liptovský Ján 1677).[115]

Na strednom a východnom Slovensku sa v 17.—18. storočí často používalo slovo *jezer, jazar* a odvodené príd. meno *jezerný, jazerný,* ktorých základom je maďarské slovo *ezer* (= tisíc).[116] Slovo *jezer, jazar* si zväčša zachovávalo aj v slovenčine význam maďarského slova *ezer* (= tisíc), ale používalo sa v trocha zúženom, terminologizovanom význame „tisícka" (porov. tu ďalej v dokladoch i pádové väzby tohto slova); ide tu o tisícku drobnejších predmetov (klince, šindle):

*Item Bornemysowy se dar dal try y e z r y klincze to učzyny f. 2 d. 20.* (Štítnik *1636); Ite[m] Od win ktere kupili na mesto dali temu ćloweku g e z e r klince — d. 66* (Štítnik 1657); *Ite[m] dal gsem na klynče czo na Rotawze G e z e r ssendle prybyly dalo se na nich f. 1 d. 40* (Štítnik 1659); *Itt: Na try G e z r e klynce do Gagre daly se f. 2 d. 34* (Štítnik 1669); *Anno 1732 die 13 [septem]bris. Na/roskas oswiceniho pana groffa kupil pan uradnik tri wozi ssindlia na/kazdom woze po/dwa g a z a r i ... ktereho ssindliga bolo ssest g a z a r i a zaplatili ffurmanom s Ponik, za każdi g a z a r po/dwom zlatom y po ssesnac grossom.* (Napísané pravdepodobne v Antole.)[117]

Troška ináč sa v slovenčine vyvinula situácia pri slove *jazer (jazar)* vtedy, keď bolo súčasťou kliatby *tisíc diablov ...* (pozri napr. v súdnom protokole z Bardejova z roku 1670: *Nechag Richtar tisicz dgablow wipige, ga musim gorelku pity; Nechag stari sto tisicz djablow wipige; sto tissenci Diablou w/geho Gardle tak gemu Richtarowi powietzte*[118]). V tomto prípade sa stratila významová súvislosť s pôvodným maď. slovom *ezer* (= tisíc) a slovo *jazer (jazar)* i odvodené spodstatnené príd. meno *jazerný* sa stalo synonymom slova *diabol.* Pozri napr. niektoré zápisy v práve citovanom bardejovskom súdnom protokole z roku 1669: *R. I. d[aß] sie sich nicht viel verantwor[ten] wird, beruft sich auf ihr gewißen A. weib hatt wol häfftiger mit tisicz J a s e r o w djablow gesholten; azda wam wssitkich*

---

[114] MOL, Kamarai lt., III. B 2280. Vypísané z KHSSJ.
[115] Údaje o tomto texte pozri v poznámke 18.
[116] Príčinu vzniku protetického *j* pri slovenskej adaptácii maď. slova *ezer* a proces zmeny maď. *e* na slov. *a* sa pokúša vysvetliť E. Pauliny v knihe *Fonologický vývin slovenčiny,* Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1963, s. 115.
[117] ŠA Radvaň, fond Koháry, Sitno, Rationes provisorales 1732, N 157/53. Text v JÚ, prepísala J. Skladaná.
[118] *Protocollum Magistratus Liberae ac Regiae Civitatis Bartphensis ab Anno 1669 usque 1674* v Okresnom archíve v Bardejove.

*g a z e r n i c h hotugu že len do Bohaczuw izece konope treczy a ku A. nechcece.*[119]

Zo stredného a východného Slovenska je zo 17.—18. storočia dobre známe aj slovo *četerňa (četrňa)* — z maď. *csatorna.* Hovoríme o ňom na inom mieste (Kultúra slova, *6*, 1972, s. 243—246; pozri tu poznámku 81).

Z písomností 16.—18. storočia je z východného Slovenska dobre doložené slovo *varoš*[120] (i príd. meno *városký*) vo význame „mesto; mestečko" (maď. *város* — mesto). Niekoľko dokladov:

*. . . se ti liudze sz wasoho trimanya . . ., gdis bi buli tu pily na winye Wo wranouie w nasem v a r o s u . . . za kotorye wino ony nich nyedali.* (Vranov 1575); *. . . wydaly sme tento list pode(ps)any a pečetu nassu prywylegyelsku w a r o s k u podtwerzeny.* (Brezovica nad Torysou 1653)[121]; *Czo dla lepszey weri Szwoima wlasnima Rukoma sie pod piszuieme i w a r o s k u peczіecz kladzeme* (Stropkov 1686).[122]

Dokladov by sa dalo uviesť viac. Vo východoslovenských nárečiach sa slovo v a r o š udržalo miestami až podnes.[123] Niekde došlo k významovej diferenciácii medzi slovami *mesto* a *varoš* v tom zmysle, že slovom *varoš* sa označuje mestečko (oppidum), kým na označenie mesta slúži slovo *mesto.*

V kalvínskych tlačiach z polovice 18. storočia[124] nachádzame niektoré také slová maďarského pôvodu, ktoré nepoznáme ani zo starších písomností, ani z dnešných nárečí. Je to podmienené iste tým, že ide o preklady z maďarčiny. Porov. napr. v knižke *Hlasz pobosnoho spévanya* (Debrecen 1752): *ku mnye se navratzitz p o s a t u j t z e; S a t u j szkoro do Egyipta . . .* (šatovac = ponáhľať sa; porov. maď. *sietni*).

Osobitne priaznivé podmienky na preberanie maďarských slov do slovenčiny boli tam, kde žili Slováci a Maďari spolu, kde sa každodenne stretali. Tak to bolo napr. v Štítniku, odkiaľ máme spomínanú knihu výdavkov. Zo zápisov v tejto knihe vidíme, že sa tam niekedy používajú ma-

---

[119] Z gemerských nárečí uvádza slovo *ezer, jezer* J. Szabó (op. cit., s. 22). Aj v slovenských chotárnych názvoch sa objavujú slová odvodené od základu *jazar-: Na/gazarcy* zem (Pliešovce [okr. Zvolen] 1796; Miestny archív Pliešovce, Kúpnopredajné zmluvy; fotokópie v JÚ).

[120] Pozri i HAUPTOVÁ, Z.: op. cit., s. 524.

[121] MOL, Berzeviczy cs. berzeviczei levéltára. Prepísané z fotokópií v JÚ.

[122] Celý text pozri v príspevku DORULA, J.: O používaní poľštiny v písomnostiach zo 17. storočia na východnom Slovensku, s. 240—241. Tam je aj po poľsky napísaný text zo Stropkova z roku 1640, v ktorom sa tiež viackrát používa slovo *varoš* (popri poľ. *miasto*).

[123] Pozri aj KIRÁLY, P.: Die ungarischen Lehnwörter . . ., Studia Slavica, *11*, 1965, s. 106.

[124] Jazyk týchto pamiatok spracoval P. Király v knihe *A keletszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei,* 1. vyd. Budapest, Akadémiai kiadó 1953.

ďarské slová miesto slovenských aj v takých prípadoch, keď ich použitie v slovenskom kontexte možno vysvetliť len každodenným spolužitím Slovákov a Maďarov, v ktorom sa iba príležitostne mohlo použiť maďarské slovo miesto slovenského. Napr.: *Item Do Osgyan*[125] *pany Bakoske dar, a poslowi za f a r a d s a g f. 1. d. 18* (1667; *za faradság* = za úsilie, za námahu); 1663: *Ite[m] na mladeho pana Paladiho, kterj na Hrachowe*[126] *l a k u g e d. 15 (lakuje* = býva, maď. *lakni).* Rovnako je tu motivované napr. použitie podoby *Karačún* (= Vianoce, maď. *Karácsony*) popri ináč vždy pravidelne používanej nárečovej slovenskej podobe *Kračún: Itt. Drewo, Swiecze, od K a r a c z u n a až do Mage czo se skeltowalo. Facit f. 4 d. 63* (1665; porovnaj však: 1657: *Ite[m] Na Spowed wina dal pan R. od k r a č u n a až do S[wateh]o Gyura — f. 2 d. 4).* A z toho istého dôvodu používajú sa tu i v slovenskom kontexte popri slovenských podobách miestnych mien aj maďarské alebo maďarizované podoby. Napr. 1662: *Mesta Czetnika* (podoba *Štítnik* je však aj v tejto knihe frekventovanejšia), 1666: *Fűleckemu Kapitanowy, Fűleckym Husarom* (ale 1661: *Filakowskemu kapitanowi,* 1672: *do Ffilakowa, ffilakowskj katonaczi),* 1672: *do Senderowa a Plessucza* (1656: *do Plessiwca*), 1638: *kdjž z Erdiele won ssol,* 1666: *Erdelskim kővetom; na poslow Erdialskich* (maď. *Erdély* = Sedmohradsko), 1638: *Munkaczkimu pocztowy* (maď. *Munkács* = Mukačevo).

Rovnako tu treba odôvodniť aj používanie takých maďarských slov alebo slov maďarského pôvodu, ktoré sa inde na Slovensku nájdu len veľmi zriedka alebo sa vôbec nevyskytujú. Týka sa to napr. slova *barát* (= mních), ktoré sa tu občas používa popri slove mních:

*It. B a r a t o m dar poslal p. Richtar wino — d. 40* (1673); *Item kdy B a r a t yssel sendrowsky Z/pressporku skeltowal f. 1 d. 84; Item Kdy Z/kossicz yssel B a r a t na Muran — d. 30* (1674), ale: *Item kdy M n y s s y do Kossicz yssly — d. 60* (1674); *It. Pan Richtar skeltowal na Sendrowskich M n i c h o. d. 60* (1675).

Ako vhodne využitý historizmus stretneme však slovo *barát* (= mních) občas ešte aj v dnešnej literatúre. Najnovším dokladom takéhoto použitia je povesť *Zakliaty barát na zvolenskom Pustom hrade* v spracovaní M. Ďuríčkovej (Slniečko, 4 [26], 1972, č. 7, s. 24–26).

Slovom tohto druhu je v štítnickej knihe výdavkov aj slovo *kivet (kuvet, követ, kevet),* zaznačené tam napr. v rokoch 1647, 1649, 1657, 1659 vo význame „posol poverený odovzdať správu" (maď. követ). Z tohto významového okruhu („posol", „človek poverený odovzdať správu") sa v tejto

[125] Ožďany, okr. Rimavská Sobota.
[126] Hrachovo, okr. Rimavská Sobota.

knihe používa i celý rad domácich slovenských slov: *počtár, pobežka* (1657), *poštár* (1662), *počta, posol* (1679), *behún* (1706).

Sem treba ďalej zaradiť také slová ako *šerek* (= vojenská jednotka, posádka: *ffilekowsky sserek* — 1676) — maď. *sereg,* ďalej *tolčiar* (maď. *tölcsér*) — špeciálny lievik na víno vo vínnej pivnici (1647, 1665, 1669, 1673 . . .) a niektoré ďalšie.

Zo spomínaného úzkeho kontaktu a spolužitia Slovákov a Maďarov v Štítniku vyplýva aj to, že sa z maďarčiny prevzalo do slovenčiny pomerne veľa slov terminologického charakteru. Týka sa to napr. slov označujúcich cirkevné hodnosti, ako *pišpek, püšpek* (1655, 1662, 1663) popri *biskup* (1670) . . . i niektorých ďalších termínov so slovom *mešter (lovas mešter, pošta mešter, koňha mešter, quartil mešter, straža mešter, epitő [ipető, ipitő, ipitu] mešter, itelő mešter).* Budeme im venovať pozornosť inokedy.

Anton Habovštiak

## NÁZVY **KUKUČKY** V SLOVANSKÝCH JAZYKOCH

V týchto rokoch sa zbiera materiál pre Slovenský jazykový atlas (Obščeslavianskij lingvističeskij atlas — OLA). Zavŕšenie tohto výskumu sa predpokladá v r. 1973. Získaný materiál však už teraz umožňuje urobiť si dosť výrazný obraz o členení slovanských jazykov a ich nárečí z hláskoslovného, tvaroslovného, slovotvorného, lexikálneho a sémantického hľadiska. Preto sa už pristúpilo k prvým pokusným kartografickým prácam.

Všeobecne sa vie, že istá časť slovnej zásoby slovanských jazykov sa z lexikálneho hľadiska nediferencuje a že je viac ako 1900 slov, ktoré sú spoločné pre všetky slovanské jazyky. Pri niektorých slovách sa zistila iba minimálna diferenciácia. No veľká časť slovnej zásoby slovanských jazykov má na pomenovanie jednej veci alebo činnosti veľmi rozmanité názvy. Táto rozmanitosť je niekedy taká veľká, že sa jazykovozemepisnými metódami ani nedá zobraziť.

V tomto príspevku chceme poukázať na výsledky nášho kartografického spracovania lexikálnej diferenciácie pomenovania *kukučky (Cuculus canorus).* Názvy tohto vtáka v slovanských jazykoch si všimneme najmä z lexikálneho hľadiska, no uvedieme aj viaceré hláskoslovné a tvaroslovné zvláštnosti charakteristické pre jednotlivé jazyky. Súčasne poukážeme aj na vzťah slovenských názvov k pomenovaniam tohto vtáka v iných slovanských jazykoch.

Pomenovanie *kukučky* v slovanských jazykoch patrí k tomu typu názvov, ktoré sa z lexikálneho hľadiska diferencujú iba minimálne. Bohaté sú však obmeny základných názvov z hláskoslovnej a tvaroslovnej stránky. Z výsledkov doterajších výskumov sme zistili, že v slovanských jazykoch sú rozšírené iba dva základné názvy, a to I. znenia odvodené od koreňa *kuk-*, známe vo väčšine východoslovanských jazykov, v časti západoslovanských jazykov a v jazykoch na Balkáne; II. znenia odvodené od základu *žegz-*. Tieto znenia sú známe na súvislej oblasti v bieloruských a ukrajinských nárečiach. Iba zriedkavo sa vyskytujú podoby od tohto základu aj v ruských a poľských nárečiach v oblastiach, ktoré súvisia s bieloruskými a ukrajinskými nárečiami. Názov s koreňom *žegz-* je známy sporadicky aj v češtine v podobe *zezulka, žežulka.*

Podstatne zložitejšia je diferenciácia z hláskoslovného a slovotvorného hľadiska. Na základe výskumov pre Slovanský jazykový atlas sa získali tieto údaje:

I. Názvy odvodené od koreňa *kuk-* majú tieto podoby:

1. *kuk* (mac.);
2. *kukuk* (poľ., luž.);
3. *kukawa* (luž.);
4. *kukavka, kukofka, kuk'afka, kukǫfka, kukowka, kukǫuka, kukafka* (poľ.), *kukǫuka* (ukr.), *kukaǫuka* (slov.);
5. *kukǫuca, ku:kǫuca, kúkǫica, ku:kovca, kukovica* (sln.), *kukovica* (mac.);
6. *kukavica* (bulh.), *kùkavica, kukaicà, kukavicà, kùka'vica, kukavca* (sch.), *kukaica, ku:kaǫuca, ku:kuca, kukafca, kukapca* (sln.), *kukavica, kùkavica, kuka'vica, kukaica* (mac.);
7. *'kukavica, kuku'vica, kukuvi:ca, kukuvica, kukuvicə* (bulh.), *kukuica, kukuvica, koku:ca* (sln.), *kukuvica, kukuvica* (mac.);
8. *kukuvička* (bulh.);
9. *kukuvàča, kokovāča, kùkuvača, kukúvača, kukuvača* (sch.);
10. *kukuľa* (ukr.), *kukula* (luž.);
11. *kukulka, kukuǫuka, kukolka, kukǫuka, kukǫuka, kukǫolka* (poľ.) *kukuľka* (br.);
12. *kukuša, kokuša (rus.);*
13. *kukuška* (br., ukr., rus.), *kukuška* (slov.), *kukuška, kukuš:ka, kǫkuška, kokuška, kokuškə, kakuška, kakusko* (rus.);
14. *kukačka, kukačka* (čes.);
15. *kukučka* (slov.);
16. *kukuńàulica, kukuńalyca, kukuńaǫulica* (sch.).

Koreň slova *kuk-* je onomatopoického pôvodu (napodobenie hrdelného hlasu tohto vtáka). Onomatopoický základ majú i podaktoré neslovanské názvy (porov. napr. lat. *cuculus*, gr. *kokkux*, nem. *Kukuck*, fr. *coucou*, tal. *cuculo*, angl. *cuckoo*, maď. *kakukk*).

Názvy s koreňom *kuk-* (na pomenovanie vtáka) sa využívajú aj na označovanie rastlín. Napríklad lúčna rastlina *Lychnis flos-cuculi* má v slovenčine názov *kukučka*, v češtine *kukačka*, v srbochorvátčine *kukavičja ruža*, v slovinčine *kukavičino perje, kukovce roža*, v poľštine *kukulcze ziele* i *kukułka*, v ruštine *kukuškin cvet* (porov. aj nem. *Kukucksblume*, fr. *fleur de coucou*). Podľa V. Machka tieto botanické názvy súvisia s názvom vtáka preto, že rastlina kvitne v čase, keď kuká kukučka (Machek, 1954, s. 78).

II. Názvy odvodené od základu *žegz-* sú rozšírené v týchto podobách:
1. *zazuľa, zizuľa* (rus.); *zazuľa, zozuľa, źauzuľa, zeuzuio, zou̯zulo, zozuľa, żou̯zuľa, zeuzuľa, zazuľa, źeźuľa* (bielorus.), *zyzuľa, z'azuľa, zozuľa, zezuľa, zọzuľa, zozuli, zázuli, zázuľe, zuzuľa, zazuľa, zózula, zou̯zuľa, zəzuľa, zazula* (ukr.), *zezula, zyzula* (poľ.), *zuzuľa* (na Slovensku v ukr. nár.);
2. *zezuľka, žežuľka* (čes.) *zazuľka, zeu̯zuľka* (br.), *zazuľka* (ukr.).

Z etymologického hľadiska názov *zezuľa* a obmeny tohto slova nie sú celkom jasné. A. Brückner spája jeho základ s koreňom *geg-* (porov. aj prus. *geguz'ē*, aj *gegē, gegulē*, lotyš. *dzeguze*). Korene *geg-, gog-* i *gag-* súvisia podľa neho s vtáčími hlasmi (Brückner, 1970). Aj podľa V. Machka (1968) základom tohto slova je zvukomalebné *gegu* > *žegъ-* (= vábiť, volať; porov. aj gréc. *kokkux*, maď. *kakukk*, slov. *žegъ-* od *zvati* vo význame „volať").[1]

Je zaujímavé, že tak ako názov *kukučka*, i názov *zezula, zezulka* sa vzťahuje na isté rastliny. Tak napr. v češtine je známy vo význame „kukučina", čes. *kokotice*, lat. *Cuscuta*, aj názov od koreňa *žegъ-* a to v podobe *zezulina, žežulena, žežulina, zezuli̯ena, zuzoli̯ena, žažulina, žužulina*. Aj botanický termín *vstavač (Orchis)* sa v ľudovej reči pomenúva názvami *žežhulka, zezulka*, vedľa názvu *kukačka, kukučka* (Machek, 1954, s. 299).

V súvislosti s pomenovaním *kukučky (Cuculus canorus)* nás osobitne zaujímajú podoby, ktoré sa vyskytujú v slovenských nárečiach. V rámci výskumov pre Slovanský jazykový atlas sme zistili, že v slovenčine sú rozšírené názvy odvodené od základu *kuk-*. Z väčšiny slovenských nárečí získali explorátori názov *kukučka*. Toto znenie sa používa tak v stredoslo-

[1] Skratky jazykov za uvedenými variantmi: rus. — rusky, br. — bielorusky, ukr. — ukrajinsky, poľ. — poľsky, luž. — lužicky, čes. — česky, slov. — slovensky, sln. — slovinsky, sch. — srbochorvátsky, mac. — macedónsky, bulh. — bulharsky, lat. — latinsky, gr. — grécky, nem. — nemecky, fr. — francúzsky, tal. — taliansky, maď. — maďarsky, angl. — anglicky, prus. — prusky, lotyš. — lotyšsky.

venských, ako aj v západoslovenských nárečiach a v časti východného Slovenska. Podoba *kukučka* sa používa aj v slovenských nárečiach v Maďarsku. V Gemeri, kde je známa zmena č > š, máme znenia *kukuška, kukuśka.* V Zemplíne sa používa podoba *kukoųka.* Tieto podoby zaznamenal aj O. Ferianc (1958) v *Slovenskom názvosloví vtákov.* Z jednej lokality (Horné Záhorany) uvádza aj podobu *kukuk.* S týmto tvarom sme sa zatiaľ pri našich výskumoch stretli iba zriedka.

Z nárečí ukrajinského pôvodu, a to z okolia Medzilaboriec, získali explorátori aj názov *zezuľa,* t. j. názov známy v ukrajinských nárečiach mimo územia Slovenska.

Slovo *kukučka* ako znenie charakteristické pre slovenčinu sa uvádza aj v starších slovníkoch. A. Bernolák (1825) ho hodnotí ako slovenské, kým znenia *kukačka, kukavka, žežhul, žežhule, žežhulka* pokladá za české. Podobu *kukučka* uvádza aj J. Palkovič (1820). Pomenovanie *kukučka* sa stalo aj spisovným slovom. Ako spisovný názov sa využíva v odbornej terminológii, a to jednak na pomenovanie vtáka, t. j. *kukučky obyčajnej (Cuculus canorus),* i na pomenovanie rastliny *kukučky lúčnej (Lychnis flos-cuculi).* Ostatné znenia ako *kukuška, kukuśka, kukoųka* i názov *zuzuľa* sú nárečové.

Podoba *kukučka,* rozšírená vo väčšine slovenských nárečí, je zaujímavá aj z celoslovanského hľadiska. Je to názov, ktorý geograficky výrazne súvisí so západoslovanskými jazykmi, a to s češtinou, poľštinou a lužičtinou a s jazykmi na Balkáne (slovinčina, srbochorvátčina, macedónčina, bulharčina). Rozbor nárečových podôb z jednotlivých slovanských jazykov však ukázal, že znenie *kukučka* je charakteristické iba pre slovenčinu. Mimo územia Slovenska sa táto podoba vyskytuje iba na okraji tých jazykov, ktoré so slovenčinou bezprostredne súvisia. V tejto podobe je známe len z najvýchodnejšej časti Moravy a v poľských nárečiach južne od Krakova na Podhalí.

Znenie *kukuśka, kukuška,* známe v gemerských nárečiach, je slovo domáceho pôvodu. Vzniklo zmenou č > š, ś (tak ako aj v slovách typu *maška, šekať, šítame* = čítame), a preto ho nemožno spájať s podobou *kukuška,* rozšírenou v ruských nárečiach. Slovo *kukučka* sa v tejto podobe vyskytuje iba v slovenčine. Vo väčšine slovanských jazykov je síce odvodené od spoločného základu, ale má iné znenia alebo je utvorené inými slovotvornými príponami.

Literatúra

BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenskí, Česko-Ňemecko-Latinsko-Uherskí. Zv. 5. Budae, Typis et sumtibus typogr. Reg. Univers. Hungaricae 1825, s. 1128.

BRÜCKNER, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego. 1. vyd. Warszawa, Wiedza Powszechna 1970, s. 646.

FERIANC, O.: Slovenské názvoslovie vtákov. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 123.
MACHEK, V.: Česká a slovenská jména rostlin. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1954. 366 s.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1968, s. 726.
PALKOVIČ, J.: Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. 1. Band. A–N. Prag 1820; s. 699.
Voprosnik obščeslavianskogo lingvističeskogo atlasa. Moskva, Izdateľstvo Nauka 1965.
Základní všeslovanská slovná zásoba. Cyklost. vyd. Brno, Ústav jazyků a literatur. Etymologické pracoviště v Brně, ČSAV 1964.

Katarína Habovštiaková

# O VÝVINE VÝZNAMOV ZÁMEN **AKÝ, KTORÝ** V SLOVENČINE

Rozbor významov zámen *aký, ktorý* v súčasnej slovenčine sa podáva najpodrobnejšie v Slovníku slovenského jazyka (1959) a v Morfológii slovenského jazyka (1966). Všeobecné významy takýchto zámen v rámci celkového členenia zámen v slovenčine charakterizuje P. Ondrus (1971). Okrajovo poukazuje na niektoré významy týchto zámen pri osvetľovaní používania zámena *čo* v spisovnej slovenčine a príslovky a spojky *ako* J. Oravec (1954a, 1954b). Z hľadiska celoslovanského neurčité významy zámen (i zámen *aký, ktorý)* spracúva H. Křížková (1971). Zámená *aký, ktorý* vo funkcii neurčitých zámen sa však nespomínajú v súvislosti s rozborom neurčitých významov zámen so *-si* a *nie-* v slovenčine (J. Rybák, 1962) a v súvislosti s používaním zámen na *nie-* a *da-* u J. Bodenka (J. Rybák, 1964), čo nepriamo svedčí o tom, že zámená *aký, ktorý* v platnosti neurčitých zámen zo súčasného spisovného jazyka ustupujú. Otázke významov zámen *aký, ktorý* v staršom vývinovom období slovenského jazyka sa doteraz nevenovala pozornosť, sledovala sa iba formálna stránka týchto zámen (Stanislav, 1958).

Na vývin významovej stavby zámen *aký, ktorý* poukážeme na základe excerpčného materiálu zhromaždeného v kartotéke pre Slovenský historický slovník a podľa hesiel *aký, ktorý,* ktoré sme skoncipovali pre ukážkový zošit Slovenského historického slovníka (1973), spracúvajúceho slovnú zásobu slovenčiny od pol. 15. stor. do Bernolákovej kodifikácie.

Celkovo možno charakterizovať vývin významovej štruktúry týchto zámen ako zjednodušenie pôvodne rozvetvenejšej významovej štruktúry.

V starej slovenčine boli zámená *aký, ktorý* vo funkcii neurčitých zámen oveľa častejšie ako v súčasnom jazyku. Zámeno *ktorý* vo funkcii neurčitého

zámena sa používalo vo vetách s možným dejom vo význame „bližšie neurčený (vzhľadom na substanciu), jeden z viacerých, niektorý, voľaktorý, daktorý“ i v zúženom význame „nezáleží na tom, ktorý, hociktorý, bárskto-rý, ktorýkoľvek“. Príklady:

Jestli_že by *kerý* z nich sám byl dlužen, to každý jmá platiť za sě (1464 KnŽil-A 101a); Gestli . . . pan Gasspar chcze, ze *keri* statek a gdekoli s timi penizemi wimenim (16. stor. s. l. JŠ VI, 240); Kdiž pak *ktery sud* . . . wida . . ., nech hnet y vradnikowy da zapisat (s. d., s. 1., 18. stor.).

Neurčité zámeno *ktorý* sa vyskytovalo aj vo funkcii neurčitého substantivizovaného zámena, teda vo význame „jeden z viacerých, niekto, dakto, voľakto“, i v zúženom význame „nezáleží na tom kto, hocikto, bárskto, ktokoľvek“. Príklady:

A gestlize/by *ktery* chtiel nieczo ginssymu zalozyti z/obey strany, tehdy . . . (1560 KnPĽ-B 68); Jakz se *ktery* na prawo od_wola, tehdy gemu dosty vdelatie take (1578 Žiar n. H. 2); bratrom y pokrwnym geho oznameno gest, gestli žeby se *kery* nachažel, *kteri*/bi co proti teg kupe a tomu dokonany mluwil (1602 KnSl 71).

A napokon neurčité zámeno *ktorý* sa používalo vo vetách s možným dejom i vo význame „bližšie neurčený (čo do kvality a miery vlastnosti), nejaký, dajaký, voľajaký“ a aj v zúženom význame „nezáleží na tom, aký, hocijaký, bársaký, ktorýkoľvek“. V tomto význame sa však častejšie používalo neurčité zámeno *aký*. Príklady:

G[es]tliže/bych ya tobie natisky czinil *ktere* neslussne . . . swolugi k/tomu, že_by . . . (1485 KnŽil-A 90); djtky a potomczy, gestli mu *ktere* p. Buch kdy požehná (1684 V. Kubín 6/7 N 35).

Gestli/by se od mladssyho rozbroy *yaky* w tomto narownany nachazel, tehdaž to magi wsse dobry lide opatriti (1540 Prot LA, 42v); Ragczane musyli panu Podmaniczkemu prosyti, kdi *yaki* ryad chteli miti (1576, s. 1., MOL, f. Balassa [JŠ VI, 205]); Ktory *gaku* zbrogu mel, mordarskym spuosobem tak nan rubaly (1654 s. 1. [ŠA Nitra, fond Príleský, č. s. 145]).

V súčasnej spisovnej slovenčine sú zámená *aký, ktorý* v platnosti neurčitých zámen na ústupe. V odbornom štýle sa nahrádza neurčité zámeno *ktorý* sémanticky jednoznačnými zámenami *niektorý, daktorý, voľaktorý,* resp. *hociktorý, ktorýkoľvek* a substantívnymi zámenami *niekto, dakto, voľakto // hocikto, bárskto.* Za neurčité zámeno *aký* (zriedka v starej slovenčine i *ktorý*) bývajú v súčasnej spisovnej slovenčine neurčité zámená *nejaký, dajaký, voľajaký,* resp. *hocijaký, bársaký, ktorýkoľvek.* V kartotéke pre Slovník slovenského jazyka sme nenašli príklady z odbornej literatúry

na zámená *ktorý, aký* vo funkcii spomínaných neurčitých zámen. Zámeno *ktorý* zotrváva vo význame „niektorý, daktorý" v slovenských nárečiach a štylisticky sa využíva i v krásnej literatúre. V kartotéke pre Slovník slovenského jazyka sú však doklady na tento význam zámena *ktorý* len osihotené a zväčša len od starších autorov (J. Kalinčiak, J. Gregor-Tajovský, M. Rázusová-Martáková). Príklady:

Ak sa *ktorô* bude chcieť učiť, naložíme, nech sa vyučí. (Tajovský) — Veď ak sa ma tkneš *ktorý*, ja ti nič neurobím. (Tajovský) — Ak sa *ktoré* decko schabre na nohy, už je tam. (Rázusová-Martáková)

Podľa Slovníka slovenského jazyka je pri zámene *aký* výraznejšia diferenciácia medzi všeobecným neurčitým významom „nejaký" (porov. *Keď a k ý groš dostal, letel s ním k materi)* a neurčitým zúženým pripúšťacím významom „akýkoľvek, hocijaký" (ale iba v spojení *čo aký: Vidíte, č o som a k ý, ale luhať neviem*). V uvedenej vete je však činiteľom zužujúcim širší neurčitý význam zámena *aký* na užší prípustkový predovšetkým spojka *čo*. Nazdávame sa, že zámeno *aký* vo funkcii neurčitého zámena „nejaký" môže i v súčasnom jazyku (podobne ako v starej slovenčine) potenciálne obsahovať i zložku arbitrérnosti (porov. *Keď a k ý groš dostal, bežal s ním k materi* = Keď *nejaký (dajaký* alebo *akýkoľvek, hocijaký)* groš dostal, bežal s ním k materi) a že zúženie a či spresnenie všeobecného neurčitého významu na pripúšťací v spojení *čo aký* spôsobuje predovšetkým spojka *čo* v prípustkovom význame. Samotné zámeno *aký* popri základnom neurčitom význame „presne neurčený (čo do vlastnosti, akosti), nejaký, dajaký, voľajaký" i v súčasnom jazyku obsahuje potenciálne i sekundárne významovú zložku „nezáleží na tom, akej vlastnosti, akosti, hocijaký, akýkoľvek". V spojení *čo aký* sa tento dvojaký (zvyčajne dostatočne nediferencovaný) význam zámena *aký* zásluhou spojky *čo* posúva jednoznačne smerom k ľubovoľnosti, arbitrérnosti. V spojení *aký-taký,* ktoré sa v Slovníku slovenského jazyka vydeľuje ako samostatný význam s vysvetlením „blíži sa významu neurč. zám. nejaký", nejde vlastne o samostatný význam zámena *aký,* ale o použitie neurčitého významu zámena *aký* vo frazeologickom spojení *aký-taký,* ktoré treba spresniť výkladom „vyskytujúci sa v minimálnej, presne neurčenej miere, aspoň dajaký, voľajaký". Frazeologizované *aký-taký* máme doložené i zo starej slovenčiny, napr. v týchto dokladoch:

Kristus Pan... dokud *gaku-taku* uctiwost u/nich (= u kniežat židowskich) mel, dotud mel prateluw dostj (1750 Sermones, UK Praha 2 D 165, ftk. 3,30); predse *gaku taku* potrawu nagdess, od hladu ne hned zemress (1753 J. Kabarec, Sermones, str. 320).

Neurčitý význam zámena *aký* spracúva sa teda v Slovníku slovenského jazyka až v troch významoch (5. význam = nejaký, 6. čo aký = akýkoľvek, hocijaký, 7. aký-taký — blíži sa významu neurč. zámena nejaký). Ide tu vlastne o jedno neurčité zámeno so širším významom „presne neurčený (čo do vlastnosti, akosti), nejaký, dajaký, voľajaký", ktoré sa vyskytuje aj vo frazeologizovaných spojeniach *čo aký* (v tomto prípade je pri neurčitom zámene zvýraznený význam ľubovoľnosti pomocou pripúšťacej spojky *čo*) a *aký-taký* (tu je vo význame „vyskytujúci sa v minimálnej, presne neurčenej miere, aspoň dajaký, voľajaký").

Kým zámená *aký* a *ktorý* vo funkcii neurčitých zámen sa i v súčasnej spisovnej slovenčine čoraz menej používajú, niektoré významy zámena *ktorý* celkom zanikli. Napríklad v starej slovenčine osobitne sa vydeľuje i popierací význam zámena *ktorý* pri zápornom prísudku. Vo význame „niktorý, ani jeden, žiaden" je použité zámeno *ktorý* napr. v týchto vetách:

aby Jan Mazurka ani potomcy geho *ktery* s/priatelow tiech zeme a luky napotomne nemohli užiwati (1579 Prot LA 101v); aby giž napotomnie zaden z/bratow ani sestar ani z *kterych* ginych prateli k/tomu pristupiti ani prigiti . . . nemohl (1587 Prot LA 116v).

Zámeno *ktorý* sa prestalo používať aj vo funkcii substantivizovaného vzťažného zámena, ktorým sa poukazuje na osoby a uvádza sa najčastejšie veta podmetová alebo predmetová. V súčasnom jazyku sa miesto zámena *ktorý* v tomto význame používa zámeno *kto,* resp. vo vetách, v ktorých je podmet v pluráli „tí, čo" a vo vetách predmetových „tých, čo". Na ilustráciu tohto využitia zámena *ktorý* v starej slovenčine uvedieme niekoľko príkladov:

*Ktery* nayden bude, kdo by proti tomu hressyl, ma nayprwe napominani bytj (1610 Štít Štat, OA Rožňava, Betliar); *Kteri* mne hledaty budu, ty mne naleznu (1631, Konciones P. Trnovicensis, 46); *Který* gsu zarmúceňý, račiž poťessiti (1655 Cant. Cat 301); I *chtoré* dobre robilyi, na vetsni 'zivot pojdu (1750 Debrecen, M. Katechizmus 24).

V starej slovenčine sa používalo zámeno *ktorý* i vo funkcii osobného zámena *on* alebo odkazovacieho zámena *ten* pri uvádzaní nepravých vzťažných viet. Tieto konštrukcie nepatria medzi výrazové prostriedky súčasnej spisovnej slovenčiny, no v starej slovenčine boli pomerne časté.

Niekoľko príkladov:

Ondrey . . . brawy nasse bol predal roku lonskeho gedney zyene w/mestye wass[ich] milostech Sscawniczy, *kteremu* ta gista zyena dlussna zostala zlatich 16 a d. 30 (1569 Oponice, MA B. Štiavnica, bez sign.); opily bywsse pytal gest,

aby mu ssenkowala nebo darowala wyna, *ktera* mu odpowedela, že ona nema na rozdawani nicz. (1681 Bratislava, H Zb IV, 436); A Pán poweděl k Kaynowi: Kde gest Abel bratr twúg? *Ktery* odpoweděl: Newjm (1757 PísKam I).

Isté rozdiely medzi používaním zámena *ktorý* v starej slovenčine a dnes sú aj pri najfrekventovanejšom vzťažnom význame zámena *ktorý*. Na rozdiel od súčasného jazyka sa pri vzťažnom zámene *ktorý* často opakuje substantívum, na ktoré sa vzťažné zámeno vzťahuje. Príklady:

Wge, že Prssanci dawali yačmen do piwowara Badincom za to, že gjm dowolyowali Badinci w swogom chotari pasti dobitki a drewo rubati okolo Wandikoucza, *kteri* yačmen wgezli pres Rakitowecz a do Badina Prssanci (s. 1. 1676, ŠSÚA, fond Rakovský, Štiavnička č. 290); predmenowany Samuel ubadol (!) do/nemocy, pre *ktoru* nemoc nemohol swe ubostwo obchoditi (1634 Prot TS, 122).

Z uvedených poznámok o významoch zámen *aký, ktorý* v slovenčine vychodí, že:

1. pri zámene *ktorý* zanikli substantívne použitia tohto zámena:
   a) relatívne (= *kto; tí, čo*); b) neurčité (= *niekto . . .; hocikto . . .*);
2. pri zámene *ktorý* i *aký* ustupuje ich používanie vo funkcii neurčitých zámen (niektorý . . ., hociktorý; nejaký . . . hocijaký);
3. pri zámene *ktorý* sa v súčasnej slovenčine pokladá za nespisovné používanie vo funkcii odkazovacieho zámena *ten* alebo osobného zámena *on* pri nepravých vzťažných vetách;
4. pri vzťažnom zámene *ktorý* sa opakovanie podstatného mena v súčasnosti obmedzuje iba na odborný štýl.

Literatúra

KŘÍŽKOVÁ, H.: Systém neurčitých zámen v současných slovanských jazycích. Slavia, *40*, 1971, s. 342—370.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 271, 280, 283—287, 289—290, 292—303.

ONDRUS, P.: Členenie zámen v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 11. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 165—170.

ORAVEC, J. (1954a): Používanie slova *čo* v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, *8*, 1954, s. 216—233.

ORAVEC, J. (1954b): Spojovacia príslovka a spojka *ako*. Slovenská reč, *19*, 1954, s. 280—287.

RYBÁK, J.: K významu neurčitých zámen so *-si* a *nie-*. Slovenská reč, *27*, 1962, s. 236—242.

RYBÁK, J.: Zámená a príslovky s *nie-* a *da-* u Bodenka. Slovenská reč, *29*, 1964, s. 335—339.

Slovenský historický slovník. Ukážkový zošit. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 18—19.

STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. 2. Tvaroslovie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 344—366.

# DISKUSIE

Ábel Kráľ

## MARXISTICKÁ TEÓRIA JAZYKOVÉHO ZNAKU

### (Jazykový znak u V. M. Solnceva)

1. Svetový význam sovietskej jazykovedy sa všeobecne uznáva. Sovietske jazykovedné práce ovplyvňujú lingvistické myslenie na celom svete. Sovietska jazykoveda má totiž vynikajúce teoretické zázemie — je ním tvorivá marxistická veda.

Preto je logické, že sa v sovietskej jazykovede veľa pozornosti venuje nielen riešeniu nových úloh jazykovedy, ale aj klasickým lingvistickým problémom a základným lingvistickým pojmom, ktoré determinujú teoretický a ideový aparát pre výklad iných pojmov, resp. celých pojmových sústav. K nim možno nepochybne rátať problém štruktúry a systému, problém invariantu a variantu, otázku vzťahu jazykovej matérie k elementom jazykového systému, problém znakovosti jazyka a povahy jazykového znaku a iné.

Týmito otázkami sa okrem iných sovietskych lingvistov systematicky zaoberá aj V. M. Solncev. Výsledky svojej práce zhrnul v knižke Jazyk kak sistemno-strukturnoje obrazovanije (1971). V tomto príspevku sa pokúsime reprodukovať a analyzovať tú časť práce V. M. Solnceva, ktorá sa týka otázky znakovosti jazyka a otázky jazykového znaku. K vynikajúcej Solncevovej práci pripojíme niekoľko poznámok, ktoré by mali naznačiť, že je možný aj iný marxistický prístup k riešeniu tejto otázky. Nazdávame sa, že o problematike jazykového znaku by sa mohla a mala aj u nás rozvinúť diskusia, a to tým skôr, že o jazykovom znaku sa u nás už aj uvažovalo a písalo (porov. napr. Ružička, 1947, 1961, Mlacek, 1971).

2. Problematike jazykového znaku venoval V. M. Solncev iba časť svojej práce, no zasadil ju do širšieho kontextu základných lingvistických (ale aj filozofických) kategórií, ktoré rozpracoval do uceleného systému. V ňom má pojem jazykového znaku pevné miesto.

Východisko Solncevovej teórie jazykového znaku možno nájsť už v jeho definícii jazyka. Podľa neho je jazyk hmotný prostriedok styku ľudí, čiže tzv. druhotný materiálny (t. j. znakový) systém (s. 3).

V koncepcii tohto autora je veľmi dôležitý ten fakt, že sa odmieta protiklad j a z y k — r e č ako protiklad formy a substancie, lebo vtedy, ako hovorí Solncev, jazyk sa dematerializuje a vzťahuje sa na akúsi „čistú štruktúru", ktorá sa vnáša do „substancie". Naproti tomu jazyk realizuje svoju komunikatívnu funkciu práve v dôsledku svojej materiálnosti (s. 61) a rečové produkty sú vlastne jazyk v činnosti, reč sama zasa fungovanie, využitie jazyka (s. 143), resp. fungovanie systému jazyka. „Vzťah jazyka a reči je teda vzťah nástroja a jeho použitia" (s. 170).

Interpretácia jazykového znaku je u V. M. Solnceva determinovaná analýzou a definíciou pojmov „variant" a „invariant" a definíciou fonémy. Podľa neho „... variant a invariant sú principiálne nehomogénne objekty. Invariantom konkrétnych koní je akýsi abstraktný kôň — „kôň vôbec". Taký kôň je myšlienkový (umstvennyj) predmet ... Nemožno ho pásť ani na ňom jazdiť. No on jednako len jestvuje v každom jednotlivom konkrétnom koňovi ako všeobecná vlastnosť „konskosti", demonštrujúc dialektiku všeobecného a jednotlivého" (s. 214). Invariant nie je dajaká samostatná alebo existenčne „sebestačná" vec. Invariant a variant sú dve stránky toho istého predmetu (s. 218). „Taký ideálny alebo abstraktný predmet jestvuje v každom konkrétnom predmete danej triedy ako jeho spoločná vlastnosť alebo črta s druhými predmetmi" (s. 217), preto každý konkrétny objekt takejto triedy je variantom daného invariantu (s. 213) i variantom vzhľadom ku každému inému predmetu tejto triedy.

Z tohto základu vyplývajú ďalekosiahle dôsledky pre konštruovanie viacerých lingvisticky dôležitých pojmov, napr. pre fonému. U V. M. Solnceva vzťah fonémy a hlásky (zvuku) je vlastne vzťah invariantu a variantu (s. 218). „Abstraktná hláska", „hláska vôbec" nie je ešte fonéma. „Fonéma je trieda fyzicky podobných a funkčne identických zvukov" (s. 219). Jej informačný obsah je v podstate diferenciálnosť (s. 241), no okrem toho fonéma ako časť zvukového obalu morfémy a slova (s. 114) má aj funkciu vyjadrovať zmysel (vyraženije smysla) a „význam sa nevyjadruje rozličnosťou predmetov, ktoré majú vlastnosť znaku ..., ale samými týmito predmetmi (zvukmi)" (s. 115). Pravda, fonéma samostatne nevyjadruje význam, no má spojenie so zmyslovou stránkou jazyka (s. 179). „Z jednej strany je fonéma t r i e d a fyzicky podobných a funkčne identických zvukov, z druhej strany fonéma je to v š e o b e c n é, čo je v každom člene tejto triedy a čo zostáva nezávislé od vonkajších zmien členov triedy v rozličných podmienkach použitia; konečne fonéma je istý i d e á l n y o b j e k t, ktorý možno odvodiť z triedy konkrétnych objektov. Touto svojou vlastnosťou fonéma jestvuje v každom konkrétnom zvuku (variante) ako jeho invariant. V tomto zmysle každý variant fonémy je sama fonéma; v jednom vzťahu je fonéma nevysloviteľná, v druhom vzťahu je vysloviteľná. A práve ako principiálne vysloviteľná veličina je fonéma jednotka jazyka ako druhotného materiálneho systému" (s. 221). Fonéma nie je substanciálna veličina. Je to zvuk v istej funkcii, no nie je to ani čistá funkcia. Fonéma je „substanciálno-funkcionálny pojem" (s. 221). „Fonémy sú jednotky zvukovej stránky jazyka, t. j. vlastne zvukovej formy jazyka", pričom „rozlišujúc znaky, rozlišujú i významy, ktoré sa nimi vyjadrujú". Fonémy tvoria zvukový obal slov a morfém čiže ich zvukovú formu: tvoria stavebný materiál jazykových znakov (s. 180).

Tým sú už determinované aj základné vlastnosti znaku: znak je materiálny predmet (s. 10) a materiálnosť je „záväzná vlastnosť znaku". Mimo matérie znak nejestvuje (s. 99). Znak je materiálny ukazovateľ na niečo, čo sa nachádza

mimo neho, no materiálny predmet sa stáva znakom až potom, keď sa mu pripíše istý myšlienkový obsah, t. j. význam. Znak ako materiálny predmet u k a z u j e v l a s t n e n a i d e á l n e. No ideálne nevstupuje do tohto predmetu, takže znak zostáva j e d n o s t r a n n o u v e l i č i n o u. Pravda, ukazovanie na ideálne nie je konečná funkcia znaku — materiálny znak ukazuje prostredníctvom významu na predmetnú oblasť. Význam je mimo znaku — „bolo by zbytočné hľadať ho kdekoľvek mimo hláv ľudí. No sám znak ako materiálny predmet nemôže byť v ľudskej hlave" (s. 269—270). Autor nepopiera, že asociácie zvukov a významov sú neoddeliteľné jednotky, no takéto jednotky sú už jednotky jazyka, t. j. slová, nie znaky (s. 110). Podľa neho totiž znaky jazyka nie sú všeobecné lingvistické jednotky, ako sú fonémy, morfémy a slová. Znaky sú však organicky zviazané s týmito jednotkami: znaky ako tzv. sonémy a nomémy, skladajúce sa z foném, vstupujú do morfém a slov (s. 273). A keďže niet vhodného lingvistického pomenovania na to, čo autor považuje za znak, navrhuje nové termíny: s o n é m a a n o m é m a (s. 195). No znaky možno považovať za jednotky výrazu. Preto potom — ako sa domnieva V. M. Solncev — „uznanie jazyka za znakový systém a odmietanie znakovosti pri jeho základných jednotkách nie je protirečenie" (s. 273). Takýto záver je v tejto teórii možný, ba aj nevyhnutný preto, lebo jazyk sa tu pokladá za jednotu materiálneho a ideálneho (s. 275). Autor je presvedčený, že len takto možno splniť dve všeobecné podmienky na konštitúciu znaku: 1. Znak ukazuje na niečo, čo je mimo neho. 2. Znak nie je s označovaným zviazaný prirodzeným alebo príčinným zväzkom (s. 95). Znak má okrem toho aj tú funkciu, že ukazujúc na ideálne, je súčasne i nástrojom jeho uloženia v pamäti (s. 104).

Dôležitou tézou tejto teórie je myšlienka, že „jazykové znaky (zvuky) vzaté samy osebe, neukazujú bezprostredne na predmety vonkajšieho sveta, lež iba na významy, ktoré takto vystupujú ako významy samých týchto znakov", no jednako len znak „ako unilaterálna podstata je v opozícii k obidvom stránkam označujúceho — i k svojmu významu, i k predmetom vonkajšieho sveta" (s. 111). Vzťah znaku a významu (ale aj predmetu) je zvláštny a komplikovaný: znak označuje (denotuje) význam, no význam zasa špecifikuje (povyšuje) materiálny predmet na znak, čiže zúčastňuje sa na jeho tvorení — „kúsok matérie" sa „stáva znakom až potom, keď sa mu prisúdi istý myšlienkový obsah — význam", takže o znakoch nemožno hovoriť „abstrahovane (v otvlečenii) od tých významov, ktoré sa im prisudzujú" (s. 125), no význam nie je súčasťou znaku. Autor napokon pripúšťa, že v istom zmysle by sa znak mohol považovať aj za dvojstrannú (bilaterálnu) jednotku, keby sme druhou stránkou znaku rozumeli „vlastnosť, ktorá sa pripisuje materiálnemu predmetu, označovať niečo, čo jestvuje mimo daného materiálneho predmetu" (s. 109). Ale táto vlastnosť nie je význam (s. 100). Odlíšenie tejto vlastnosti od významu je inak nevyhnutné, lebo vlastnosť označovania je takrečeno imanentná ako nediferencovateľná vlastnosť zvukov ľudskej reči vôbec, kým význam je špecifický pre rozličné „kúsky matérie". Prítomnosťou všeobecnej vlastnosti ukazovania sa zvuky (reči) ešte nestávajú znakmi: „Abstrahovane od významu znak je čisto fyzická (materiálna) veličina (hoci aj obdarená sociálnou vlastnosťou ukazovania na význam)" (s. 234; pod. s. 196).

Významy sú idey a pojmy upevnené v materiálnych elementoch (s. 43). Význam je označované spoločensky pripísané určitému znaku. „Význam (ako aj pojem) je odrazová kategória. Význam (ako aj pojem) sprostredkuje (súc sám

označovaným) spojenie znaku (kúska matérie) s označovaným predmetom (triedou predmetov)" (s. 108—109). No význam a pojem nie sú identické. Rozdiel medzi nimi je v tom, že význam je „zjednodušený pojem", je minimum príznakov pojmu. Ale význam i pojem sú inak rovnorodé kategórie (s. 107). Podľa V. M. Solnceva je pojem produkt vedomia, slúžiaci ako sprostredkovateľ medzi konkrétnym znakom a konkrétnym predmetom (s. 106), takže napokon predsa len významom znaku je pojem. Zo schematického znázornenia týchto vzťahov v práci V. M. Solnceva jednoznačne vychodí, že pojem i význam sa „vsúvajú" medzi znak (zvuky) a predmet (porov. s. 106, 108), čiže prvotne (bezprostredne) označovaným je vlastne pojem (význam). Zaujímavá je autorova poznámka na s. 106—107: „Pojem stola vchádza do slova a neleží medzi slovom a realitou. Pojem leží medzi zvukovým radom s-t-ô-l a realitou, alebo inak povedané — medzi znakom a reálnymi predmetmi."

3. Dôkladné štúdium Solncevovej práce, ktorej základné tézy a idey sme sa pokúsili reprodukovať, nás núti poukázať na niektoré fakty a pripojiť k nim vlastné poznámky.

3.1. Napriek tomu, že sa znak u V. M. Solnceva dôsledne proklamuje za jednostrannú (unilaterálnu) veličinu (tak sa aj definuje), zároveň sa kvalifikuje tento predmet objektívnej skutočnosti — „kúsok matérie", t. j. zvuky reči — za jazykový znak až potom, keď sa mu prisúdi význam, lebo podľa Solnceva o znakoch nemožno hovoriť mimo ich významov. Mimo tohto zväzku s významom niet znaku, ale je iba zvukový rad (s. 273). Lenže ak znak jestvuje iba v zväzku s významom a mimo tohto zväzku znak nie je znakom, ale iba zvukom, musíme priznať, že práve táto druhá zložka zväzku pretvára zvukový rad na znak, takže je predpokladom na uskutočnenie znakového procesu — a to aj tak, že najprv by mala byť ona (táto druhá zložka), až potom by mohol vzniknúť znak. U V. M. Solnceva jestvuje táto zložka v jednote slova (morfémy). Potom by teda znak nemohol jestvovať bez slova (morfémy) a pred ním, resp. znak by bol súčasťou slova, pravda, súčasťou so zvláštnou funkciou: ukazovať na niečo a upevňovať čosi. Z toho by sme príp. mohli usúdiť, že znak je len sekundárna a odvodená jednotka, generovaná až po vzniku slova, čo viditeľne protirečí miestu znaku v komunikačnom procese a jeho funkcii v komunikačnom akte. Azda práve preto sa znaku v tejto teórii prisudzuje akási vnútorná vlastnosť — všeobecná vlastnosť „ukazovania", hoci jej existencia nestačí ešte na konštituovanie znaku. V teórii V. M. Solnceva sa síce znak vonkajškovo definuje autonómne zo strany zvukovej matérie, no v skutočnosti sa dá vidieť len zo strany významu.

3.2. Podľa V. M. Solnceva znak ukazuje primárne na význam (pojem) a až cezeň na predmet objektívnej skutočnosti. (V tom sa výklad V. M. Solnceva odlišuje od stanoviska L. O. Reznikova.) Teda znak ukazuje aj na objektívnu skutočnosť. No kým pojem vstupuje do slova (je vnútornou sú-

časťou slova), lebo slovo je jednota nomémy a lexémy, ako je aj morféma jednota sonémy a semémy (s. 195, 231), nevstupuje do znaku, lež stojí medzi znakom a predmetom. To značí, že slovo je postavené medzi znakom a objektívnou skutočnosťou. Slovo a znak nepatria do tej istej roviny. Ak použijeme autorov príklad, môžeme povedať, že slovo *stôl* je ako celok (t. j. noméma i lexéma) tam, kde je pojem „stôl" — medzi znakom a skutočnosťou, kým zvuk (znak) je kdesi na opačnej strane. Lenže ako potom rozumieť výroku, že sa význam upevňuje v znaku? (Porov. formuláciu: „Význam sa ako ideálny odraz upevňuje (zakrepľajetsia) v znaku, alebo — ako sa hovorí — v znakovej forme" (s. 110; pod. L. O. Reznikov, 1971, s. 23).

3.3. Ako sme už povedali, podľa V. M. Solnceva znak ukazuje na predmet iba cez význam. Ale vtedy treba odpovedať na otázku, aký vzťah má v znakovej intepretácii význam k predmetu? Ak znak ukazuje na predmet cez význam, neznamená to súčasne, že ukazovacia funkcia vychádza (nezávisle alebo sprostredkovane) aj z významu? A ďalej: Ak je táto ukazovacia funkcia iba súčasťou „unilaterálneho" znaku a iba „prechádza" cez význam, na čom sa vlastne zakladá? Autor odmieta interpretáciu, že by význam (alebo aj význam) bol ukazujúcim. Hovorí: „V skutočnosti význam znaku (označované) neukazuje na ten alebo iný predmet, lež je iba jeho odrazom. Súc zovšeobecneným odrazom niektorej triedy predmetov, upevneným v danom znaku (zakrepľonnym za dannym znakom) ako označované, význam umožňuje dať tento znak do vzťahu k ľubovoľnému predmetu príslušnej triedy predmetov a tak označiť ten alebo iný predmet pomocou znaku" (s. 128). Z toho, že znak je prostriedok upevnenia odrazu vo vedomí, ťažko môže vyplývať ukazovacia funkcia unilaterálneho znaku na čokoľvek iné mimo samého významu. Pravda, význam by eventuálne mohol mať orientáciu „navonok", takže by sa vytvárala ukazovacia spojitosť od znaku až k predmetu. No tá by bola sprostredkovaná významom: unilaterálny znak i význam by potom mali rovnakú ukazovaciu funkciu.

Tak či onak význam umožňuje dať znak do vzťahu k predmetu; len význam umožňuje vytvoriť tento vzťah, t. j. konštituuje platnosť znaku, dáva ukazovaciu (zastupujúcu) znakovú funkciu „kúsku matérie". Význam je „znakovosť" kúska matérie. Bez významu znak nemôže označovať — nie je znakom. No platí potom výrok, že znak je jednostranná veličina? Veď sám „kúsok matérie" ešte nie je znakom! Znak je očividne viac než „kúsok matérie".

Podľa iných autorových výrokov označované znaku obsahuje tak myšlienkový obsah (význam), ako aj objekty, ktorých odrazom je význam (s. 126), takže znaky stoja oproti obidvom stránkam označovaného — i oproti svojmu významu, i oproti predmetom vonkajšieho sveta (s. 111). No zasa len „jazykové znaky vzaté samy osebe neukazujú bezprostredne

na predmety vonkajšieho sveta, ale iba na významy, ktoré takto vystupujú ako významy samých týchto znakov" (s. 111).

Problém, ako sa zdá, bude kdesi v zmysle formulácie, že (prinajmenšom vzhľadom na predmety vonkajšieho sveta) významy sú „významy samých (týchto) znakov". A ešte inými slovami: Ak znak — kúsok zvukovej matérie — sa stáva znakom „iba vďaka tomu, že vyjadruje (vyražajet) zmysel (význam)" (s. 274), potom tento zmysel je konštituent samého znaku, a to nie konštituent pôvodcu, ale konštituent permanentného činiteľa prítomného pri znaku (alebo v znaku?).

Iste nie náhodou používa V. M. Solncev aj termín „znakový komplex, čím rozumie „jednotu znaku a jeho označovaného (významu)" (s. 126). Vtedy, ako sa hovorí na tom istom mieste, termín „znakový komplex" označuje „jazykovú jednotku, interpretovanú v termínoch znakovej teórie". Zaiste rovnako treba vysvetliť aj termín „znaková forma" (s. 191), ktorý, pravdaže, implikuje protiklad dajakého obsahového fenoménu znakovej kvality.

3.4. Podľa nášho názoru isté východisko z týchto komplikácií a možno aj protirečení je obsiahnuté v základnom konštatovaní V. M. Solnceva, že „sám problém znakovosti v jazyku vznikol v podstate pri štúdiu podstaty jednotiek jazyka vo všeobecnosti", a v jeho konštatácii, že „problém znaku v jazyku je v podstate problém povahy (prirody) jednotiek jazyka. Riešiť tento problém znamená dať odpoveď na otázku, a k é s ú f u n d a m e n t á l n e v l a s t n o s t i j e d n o t i e k j a z y k a" (s. 98).

Usudzujeme, že takouto fundamentálnou, t. j. najvšeobecnejšou vlastnosťou jednotiek jazyka je aj vlastnosť označovania a zastupovania (resp. upevňovania), pričom (t. j. pri takomto výklade) dávame jednotkám jazyka o r i e n t á c i u n a č o s i m i m o j a z y k o v é, zjednodušujeme ich a ako keby sme ich vysúvali z roviny jazyka. Obsahová redukcia jednotiek jazyka nám umožňuje (a hádam nás aj núti) redukovať ich aj formálne (štruktúrne) na to najelementárnejšie: na „kúsky matérie" a na predmety objektívnej skutočnosti.

Pravdaže, týmito entitami sa už lingvistika nezaoberá: „pre lingvistu je o z n a č o v a n é iba určitý myšlienkový obsah — význam". Lenže ak sa nevezme do úvahy „druhá (predmetná) časť označovaného, niekedy ... nemožno vysvetliť mechanizmus využitia znakov" (s. 126), čo zas môže byť dôležité aj pre lingvistiku. Preto nemožno ani v lingvistike odmietnuť semiotický prístup k jazyku (porov. Savčenko, 1972, s. 32), hoci možno uvažovať a diskutovať o tom, či tento semiotický aspekt sám osebe odhaľuje zasa podstatu jazyka. Zdá sa naozaj dosť pravdepodobné (ako to uvádza A. N. Savčenko na tom istom mieste), že podstata jazyka sa odhaľuje sú-

hrnným pôsobením semiotického, sociologického a mentalistického aspektu lingvistiky.

Celkom zreteľne sa tu vynára otázka, či lingvistikou formulované ciele sú dosiahnuteľné (riešiteľné) samými lingvistickými prostriedkami. Preto je pochopiteľné, že sa lingvistika obohacuje o nové aspekty a medzi nimi už tradične aj o aspekt semiotický. Parafrázujúc V. M. Solnceva, môžeme povedať, že aj lingvisti uvažujú o „druhej (predmetnej) časti označovaného", študujú tento vzťah a dôsledky, ktoré z neho vyplývajú. Podľa našej mienky sa práve pri semiotickej interpretácii jazyka objavuje jeden aspekt jazyka: vonkajší aspekt, aspekt „jazykového" vzťahu k elementom objektívnej skutočnosti, čiže fenomén (jazykového) zastupovania, nahrádzania (resp. upevňovania). A práve pri takomto vonkajšom aspekte sa lingvistické jednotky môžu obsahovo redukovať na samu ukazovaciu (zastupovaciu) funkciu a formálne až na „kúsky matérie". „Jazykové" sa vytláča na periférium jazyka a stáva sa súčasťou čohosi iného. Tvorí sa osobitný, akýsi „vonkajší" aspekt jazyka.

Zdá sa, že V. M. Solncev chce riešiť túto situáciu z pozícií lingvistiky protikladom znaku a slova a súčasne jednotou jednej stránky slova a znaku, pričom sa im obom pripisujú rozličné statusy. Podľa tejto teórie „znak je materiálny ukazovateľ na čosi nachodiace sa mimo neho", je to „materiálny predmet" alebo „kúsok matérie", ktorý je vo vzťahu k slovu a morféme, lebo musí vyjadrovať zmysel (význam). No pretože je význam neoddeliteľnou súčasťou slova a slovo je zasa nerozdeliteľná jednota lexémy a nomémy, musí byť aj znak súčasťou slova ako jeho zvukový obal s osobitnou funkciou ukazovania. Lenže vtedy by Solncevova formulácia, že vnímať „kúsok matérie" ako znak, to značí súčasne vnímať i jeho význam (s. 110), mala znieť takto: Vnímať „kúsok matérie" ako znak, to značí súčasne vnímať i slovo, lebo veď „asociácie zvukov a významov predstavujú nerozčleniteľné jednotky, ktoré sú jednotkami jazyka" (s. 110) a ktoré tvoria čiastkové systémy vo všeobecnom systéme jazyka (s. 180). Vtedy sa však kritickým diferenciátorom znaku a slova stáva „vonkajší" a „vnútorný" aspekt jazyka — vo vonkajšom aspekte vystupuje unilaterálny znak, vo vnútornom zasa slovo. Tak je to prinajmenšom vtedy, keď postupujeme podľa zmyslu teórie V. M. Solnceva. (O pojmoch vonkajšieho a vnútorného aspektu jazyka porov. tzv. komunikatívny a extrakomunikatívny prístup k reči u G. Ungeheuera, 1970, s. 73—86.)

3.5. V teórii V. M. Solnceva sa spojenie slova a znaku dá vysvetliť povahou a funkciou fonémy. Fonémy ako jednostranné jednotky tvoria totiž zvukové obaly slov a morfém — „ich znakovú formu" (s. 180). Súčasná príslušnosť do zvukového obalu morfém a slov a do znakovej formy sa umožňuje invariantnosťou foném. Fonémy sú triedy fyzicky zhodných a funkčne

identických zvukov. Fonémy sú to všeobecné, čo je v každom člene určitej triedy, a fonémy sú ideálne objekty, ktoré možno odvodiť z triedy konkrétnych predmetov. Každý variant fonémy je však súčasne samou fonémou. Fonémy nie sú substanciálne veličiny, no nie sú ani čisté funkcie. Sú to substaciálno-funkcionálne veličiny. Ako jednotliviny sú „kúsky matérie", ako všeobecniny sú obaly morfém a slov, lebo „práve ako principiálne vysloviteľná veličina je fonéma jednotka jazyka ako druhotného materiálneho systému" (s. 221). Jednota tohto jednotlivého a všeobecne vo fonéme umožňuje jej sprostredkujúcu (zväzujúcu) funkciu medzi „kúskom matérie" a jazykovou formou čiže aj spojenie medzi „kúskom matérie" a významom, takže je aj zakladajúcou podmienkou vzniku a fungovania samého jazykového znaku.

V kontexte teórie V. M. Solnceva sa podľa nášho úsudku „prisúdenie" významu „kúsku matérie" musí odohrávať ako súčasná oscilácia medzi jednotlivinou a všeobecninou, medzi fyzickou totalitou zvuku a jeho funkčnosťou alebo priamo ako nájdenie všeobecného v jednotlivom. Iba na rovine (presnejšie: cez rovinu) všeobecného jestvuje spojenie „kúska matérie" s významom. Lenže tam už z kúska matérie odpadla „škrupina", ktorá bola znakovo, t. j. pre akt prisudzovania významu tvoriacemu sa znaku indiferentná. Preto sa nazdávame, že aj v Solncevovej teórii znak v skutočnosti predpokladá slovo a osobitnú rovinu slova oproti materiálnej rovine zvuku (povedali by sme oproti rovine signálu). No východiskové tézy nedovolili autorovi urobiť z toho záver, ktorý by bol prijateľný bez nebezpečenstva idealistického odtŕhania systému a funkcií od substancie, odrazu od odrážaného, vedomia od hmoty a bytia. (V podobnej unilaterálnej teórii jazykového znaku u L. O. Reznikova sa samému materiálnemu predmetu s funkciou jazykového znaku prisudzuje akési ideálne telo; Reznikov 1971, s. 105.)

3.6. Nemôže byť sporu o tom, že rečové dorozumievanie je možné preto, lebo vznikla a jestvuje zvuková reč. Rečové komunikačné spojenie dvoch fyzických jednotiek (hovoriacich) je možné iba tak, že sa uskutoční ako spojenie fyzických jednotiek. Túto funkciu plnia zvuky reči. Preto je tiež isté, že zvuky reči samy osebe nesú dajakú informáciu alebo že sú v definovateľnom vzťahu k istej informácii. Osvojujeme si Solncevov náhľad, že „informácia uložená v materiálnej substancii vystupuje ako určitá vlastnosť tejto substancie, prejavujúca sa v organizácii alebo usporiadanosti danej materiálnej substancie" (dodali by sme: v jej celku; s. 23). Nazvime ju „signálová informácia". (Aj L. O. Reznikov používa v súvislosti so znakom pojem signálu; Reznikov 1971, s. 43. Podobne iní autori.) K signálovej informácii sa možno dostať odhalením usporiadanosti a organizácie substancie. Potom však musí byť prvou úlohou prijímateľa správy vo zvu-

kovej reči prijatie (rozpoznanie) tejto usporiadanosti zvukovej substancie a pochopenie jej komunikatívneho zmyslu, čiže nájdenie (vybratie) signálovej informácie.

Je táto signálová informácia súčasne aj cieľovou informáciou, kvôli ktorej sa uskutočnil komunikačný akt?

Podľa V. M. Solnceva „zvuky jazyka, ktoré sú elementami materiálnej substancie jazyka, existujú v systémových vzťahoch medzi sebou v medziach daného jazyka". A ďalej: „Zvuky ktoréhokoľvek jazyka, reprezentujúce materiálnu substanciu jazyka, využívajú sa na tvorenie fyzickej rôznorodosti elementov jazyka, t. j. využívajú sa ako diferenciátory elementov jazyka" (s. 20). Z týchto autorových téz vychodí celkom jednoznačne, že informácia uložená v materiálnej substancii má prinajmenšom ako jednu zo svojich funkcií funkciu rozlíšiť „elementy jazyka", lebo to je podmienkou na uskutočnenie ďalšieho kroku v procese komunikácie: „rozdiely elementov sa využívajú na rozlíšenie ideí, vyjadrovaných týmito elementami a tvoriacich istý systém" (s. 20). Lenže splnenie tejto druhej funkcie materiálnej substancie (porov. V. M. Solncev, s. 19) nezávisí od totality materiálnych elementov, ale od systémového usporiadania elementov jazyka, od systému jazyka. „Tento systém sa netvorí na základe (za sčot) fyzických rozdielov vôbec, ale na základe sémanticky významonosných fyzických rozdielov" (s. 21). (Použijúc klasickú fonologickú terminológiu, môžeme vari povedať, že systémovo rozhodujúce sú práve dištinktívne vlastnosti systémových elementov.) Veď ako vieme, objektívne rovnaká fyzická diferencia zvukových elementov v dvoch jazykoch nemusí sa v nich rovnako využívať, keďže nemusí byť dištinktívna, systémová. Poznanie tejto dištinktívnej odlišnosti, t. j. „vybratie" príznakov odlišnosti zo signálu je podmienkou uskutočnenia celého komunikačného aktu. Ak je v signáli aj iná informácia, je z tohto hľadiska „nadbytočná", je to tzv. mimojazykový ostatok (Gardiner, Smirnickij). To pripúšťa aj V. M. Solncev. Medzi vlastnú sémantickú rovinu a medzi fyzickú rovinu zvukov reči sa vsúva osobitná systémová rovina, ktorú nateraz môžeme najvhodnejšie kvalifikovať ako fonologickú.

Z nášho hľadiska vyzerá stav vecí tak, že funkcia materiálnej substancie druhotného materiálneho systému, ako ho definoval V. M. Solncev, je v prenášaní informácie o diferencovanosti systémovo daných prvkov. Lineárne (podľa príslušného kódu) usporiadané systémové prvky sa potom stávajú nositeľom (alebo sprostredkovateľom) ideálneho (sémantického) systému. (O pojme ideálneho systému porov. V. M. Solncev, s. 14—15.) Toto nijako nemôže protirečiť téze o genetickej odvodenosti a závislosti ideálneho systému od materiálneho signálu. Usudzujeme však, že (v tomto zmysle) nemožno samu materiálnu substanciu druhotného materiálneho

systému priamo spájať s ideálnym (sémantickým) systémom, ako to urobil V. M. Solncev (porov. s. 15, 43 a i.). Proti takému metodologickému postupu vystúpil už A. S. Meľničuk (porov. Savčenko, 1972, s. 28). Sémantickú informáciu musíme považovať za informáciu sprostredkovanú cez inú informáciu, pričom jednu z nich by sme mohli považovať za cieľovú, druhú za sprostredkujúcu, pomocnú. (Porov. termíny G. Ungeheuera „nosná informácia" a „hlavná informácia"; Ungeheuer, 1968.) Takýto postup sa dá podľa našej mienky odôvodniť aj metodologickou požiadavkou, ktorú vyslovil sám V. M. Solncev, že elementy každého podsystému jazyka ako systému systémov musia sa charakterizovať v rovine toho podsystému, v ktorom vystupujú ako nedeliteľné jednotky (s. 46). Preto nepovažujeme za potrebné (ani za správne), aby sa rozdiely medzi elementami druhotného materiálneho systému odvodzovali zo sémantiky (s. 217) a aby sa signál (materiálna substancia) priamo spájal so sémantickým systémom, čo je, ak sme správne pochopili V. M. Solnceva, nevyhnutné v jeho teórii.

Usudzujeme, že informačný tok v reči je viacstupňový a že možno v ňom rozlíšiť dva hlavné stupne. Na stupni A materiálna substancia nesie informáciu o použitých jazykových elementoch. Tie sú o b s a h o m tejto substancie, no nie sú vlastným komunikačným cieľom. Z hľadiska komunikačného cieľa je táto informácia v skutočnosti „prázdna". Je to len pomocná alebo služobná informácia, resp. f o r m a, ktorá sa má naplniť vlastným komunikačným obsahom. To sa deje na stupni B, kde sa táto forma napĺňa sémantickým obsahom. Preto môžeme povedať, že materiálna substancia (stupeň A) nesie informáciu o použitých jazykových elementoch a tie zasa nesú sémantickú informáciu (stupeň B). Predpokladáme, že v informačnom toku na strane prijímateľa (ale rovnako aj na strane podávateľa) sú aspoň dva také stupne, na ktorých sa uskutočňujú premeny kategoriálne porovnateľné s prechodom od formy k obsahu, a že kódovanie v reči by sa dalo pochopiť aj ako dvojité kódovanie: ako kódovanie fonologickej informácie a ako kódovanie sémantickej informácie. Tento stav vecí bol podľa našej domnienky S. K. Šaumianovi východiskom na vytvorenie teoretického konštruktu tzv. semiotickej dvojplánovosti jazyka (Šaumian, 1967).

A ešte inak by sa dalo povedať, že materiálny znak (zvuk) nemožno priamo spájať s ideálnym odrazom iného materiálneho predmetu, keď aj sám materiálny znak má svoj ideálny odraz rovnako ako ktorýkoľvek iný predmet objektívnej skutočnosti. Nenašli sme dostatok argumentov na takýto postup ani v práci V. M. Solnceva.

4. Teória V. M. Solnceva o variante a invariante, o zvuku a foném ukazuje cestu, ktorá ďalej vedie k istému riešeniu problematiky jazykového znaku. Nie je to zlé riešenie. Ale z hľadiska jednotnej materialistickej in-

terpretácie objektívnej skutočnosti (k nej patria aj zvukové prostriedky jazyka) a jej odrazu vo vedomí, možno voči teórii V. M. Solnceva vysloviť viac námietok.

Tak nám prichodí urobiť konvenčný záver: Marxistická lingvistika musí teóriu jazykového znaku ďalej rozpracúvať. Prácu V. M. Solnceva pokladáme za vynikajúci a mimoriadne podnetný pokus o nový pohľad na tento lingvistický a filozofický problém.

Literatúra

MLACEK, J.: The Linguistic Sign and the Phraseological Unit. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 3. Prešov Studies in Linguistics. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 7—31.

RESNIKOW, L. O.: Erkenntnistheoretische Fragen der Semiotik. 1. Aufl. Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1968. 299 s.

RUŽIČKA, J.: O jazykovom znaku. Slovo a tvar, *1*, 1947, č. 1, s. 3—8; porov. ďalej diskusný príspevok J. Ružičku na sympóziu o znaku a systéme v Erfurte. Pozri Zeichen und System der Sprache. Zv. 2. Berlin, Akademie Verlag 1961, s. 59—62.

SAVČENKO, A. N.: Jazyk i sistemy znakov. Voprosy jazykoznanija, 1972, č. 6, s. 21—32.

SOLNCEV, V, M.: Jazyk kak sistemno-strukturnoje obrazovanije. 1. izd. Moskva, Izdateľstvo Nauka 1971. 292 s.

ŠAUMIAN, S. K.: Die Zweistufentheorie der Phonologie im Licht der modernen Wissenschaftslogik. Phonetica, *16*, 1967, s. 121—142.

UNGEHEUER, G.: Grundriss einer Kommunikationswissenschaft. In: IPK-Forschungsbericht 68—4. Institut für Phonetik und Kommunikationsforschung Universität Bonn, 1968. 59 s.

UNGEHEUER, G.: Kommunikative und Extrakommunikative Betrachtungsweisen in der Phonetik. Proceedings of the Sixth International Congress of Phonetic Sciences, Prague 1967. Praha, Academia 1970, s. 73—86.

Pavel Ondrus

## KLASIFIKÁCIA A SYSTEMATICKÝ OPIS ZÁMEN V SLOVENČINE

1. Charakteristickou črtou tzv. typických zámen[1] je, že sú neplnovýznamové.[2] Napriek tomu sa ich klasifikácia a systematický opis uskutočňuje vlastne na základe tých istých kritérií, ktoré sa využívajú pri klasifikácii a systematickom opise plnovýznamových slov ako slovných druhov.[3]

[1] Na existenciu viacerých tzv. netypických plnovýznamových zámen poukázal už A. A. Reformatskij v knihe *Vvedenije v jazykoznanije* (Moskva 1967, 70). — O členení zámen v rozličných jazykoch píše K. E. Majtinskaja v diele *Mestoimenija v jazykach raznych sistem*, Moskva 1969. Tu sa dotýka i klasifikačných princípov slov (sama zdôrazňuje lexikálny princíp pri začleňovaní slov do zámen).

[2] L. Dvonč v recenzii *Jazykovedných štúdií XI (Jónov zborník)*, uverejnenej v Slovenskej reči, *37*, 1972, s. 382, nevidí rozdiel medzi zámenami (ako neplnovýznamovými) a ostatnými slovnými druhmi (ako plnovýznamovými).

[3] Porov. k tomu náš článok *Količestvennyje slova v sisteme častej reči* (Filologičeskije nauki, 1971, č. 1, 59—69).

V našej gramatickej literatúre sa čoraz viac uplatňuje náhľad, že plnovýznamové slová sa do slovných druhov začleňujú podľa všeobecných gramatických významov a že tieto slovné druhy sa zasa systematicky opisujú na základe pomocných kritérií (lexikálno-sémantických a gramatických vlastností slov).[4] A pretože sa zámená vyvíjali ako osobitná trieda neplnovýznamových slov v závislosti od systému slovných druhov, je skoro zákonité, že sa budú klasifikovať do jednotlivých druhov na základe všeobecných gramatických významov prevzatých od príslušných slovných druhov a že sa takto vydelené základné druhy zámen budú systematicky opisovať na pozadí pomocných hľadísk (lexikálno-sémantických a gramatických vlastností konkrétnych zámen).

Ďalšia požiadavka, ktorú treba pri klasifikácii zámen rešpektovať, je prihliadanie na vzťah medzi všeobecným gramatickým významom (vnútornou stránkou) a sémanticko-gramatickými vlastnosťami (vonkajšou stránkou) základných druhov zámen: medzi obidvoma stránkami jestvuje vzťah determinovanosti tak ako pri jednotlivých slovných druhoch. Všeobecným gramatickým významom predmetnosti sú určené (dominantné) lexikálno-gramatické vlastnosti substantívnych zámen typu *ja, ty, my, vy,* všeobecným gramatickým významom kvalitatívnosti sú determinované lexikálno-gramatické vlastnosti pri adjektívnych zámenách typu *aký, ktorý, čí, taký, koľkoraký, koľký.* Všeobecným gramatickým významom kvantitatívnosti sú podmienené lexikálno-gramatické vlastnosti číslovkových zámen typu *toľko/toľkí, niekoľko/niekoľkí,* všeobecným gramatickým významom procesuálnosti zasa lexikálne a gramatické vlastnosti slovesných zámen *tentovať, ondiať*[5] a všeobecným gramatickým významom okolnosti sú určené lexikálno-gramatické vlastnosti príslovkových zámen typu *tak, tam, tu, tade, tadiaľ, toľkokrát, vtedy, inak, inde, všade, vždy, nikdy, nikde.* Pravda, spätosť medzi vnútornou a vonkajšou stránkou v základných druhoch zámen nie je taká „priamočiara", ako možno sledovať pri jednotlivých slovných druhoch. V historickej dobe vývinu nášho jazyka sa totiž vzťah zámen k plnovýznamovým slovám menil: posunul sa

---

[4] Taká klasifikácia slov do slovných druhov je v našej práci *Číslovky v súčasnej slovenčine, Bratislava 1969.* Termín *všeobecný gramatický význam* sa používa v jazykovednej literatúre bežne. — Pokus o systematický opis slovných druhov na týchto základoch možno nájsť v učebnici *Morfológia spisovnej slovenčiny, Bratislava 1964, s. 31—203.* — Úvahy o klasifikácii zhrnula akademická *Morfológia slovenského jazyka, Bratislava 1966,* najmä závery zo štúdie J. Ružičku *Vzťažná funkcia zámen,* Slavica Pragensia. 4. Praha 1962.

[5] J. Ružička v štúdii *Zo základnej problematiky slovných druhov,* Slovenská reč, *26,* 1961, s. 75, o tom píše: „Osobitne treba ešte uvážiť, či sa môže aj v slovenčine hovoriť o slovesnom zámene (resp. o slovesných zámenách), ako sa to tradične robí napr. vo výkladoch románskych jazykov. Ide tu o problematiku slovies *tentovať (sa), potentovať (sa), ondiať (sa), poondiať (sa).*"

najmä po vzniku čísloviek ako osobitného slovného druhu. V tejto dobe sa konsolidovali v zámenách nielen všeobecné gramatické významy, ale aj dominantné lexikálno-gramatické vlastnosti, takže dnes slovenské zámená môžeme na základe hlavného princípu klasifikácie zatriediť do základných druhov a na pozadí pomocných hľadísk ich systematicky opísať. Všeobecné gramatické významy predmetnosti, kvalitatívnosti, kvantitatívnosti, procesuálnosti a okolnosti pri zámenách, prevzaté od iných slovných druhov, predstavujú vnútornú stránku a lexikálny význam i gramatické kategórie rodu, čísla, pádu, mužskej osoby, času, spôsobu zasa vonkajšiu stránku zámen.

Spojením hlavného princípu a pomocných hľadísk pri charakterizovaní základných zámenných druhov a ich jednotlivých skupín i podskupín dostávame jasnejšiu predstavu o zámenách o slovenčine. V našej gramatickej literatúre sa doteraz hlavný princíp a pomocné kritériá pri členení a hodnotení zámen používali izolovane, odtrhnuto od seba.[6] Izolované využitie najmä hlavného klasifikačného princípu pôsobí dojmom samoúčelnosti.[7] No pri systematickom opise sa do popredia dostávajú tie vlastnosti zámen, ktoré predstavujú ich vonkajšiu stránku (lexikálna sémantika a gramatické kategórie). Ukáže sa to v ďalšej časti príspevku pri systematickom opise základných druhov zámen.

2. Najdôležitejšie pomocné kritérium, ktoré nám rozdeľuje všetky základné druhy zámen na dve skupiny, je významové, funkčné kritérium, pomocou ktorého zisťujeme, či majú zámená úlohu pýtať sa alebo poukazovať na predmet a jeho vlastnosti. Takto sa vyčleňujú dve veľké skupiny zámen: opytovacie typu *kto, čo, ktorý, aký, či, koľko, ako* a neopytovacie (poukazovacie) typu *ja, taký, toľko, tak, tam, tu, nikdo, nikdy*.[8]

Obidve skupiny zámen sú zhodné v tom, že sa rozkladajú naprieč základných zámenných druhov, vyčlenených na základe hlavného klasifikačného princípu. Lexikálne a gramatické vlastnosti obidvoch skupín, vydelených na základe spomenutého funkčného hľadiska, sa však odlišujú

[6] Hlavný princíp a vedľajšie kritériá klasifikácie sa pri opise zámen odtrhnuto od seba používajú vlastne vo všetkých doterajších prácach. Opis zámen nech bol akokoľvek podrobný a vyčerpávajúci (napr. v akademickej Morfológii slovenského jazyka), zakladal sa len na hodnotení zámen z hľadiska pomocných klasifikačných kritérií.

[7] Ako príklad možno uviesť triedenie zámen na substantívne, adjektívne, číslovkové a príslovkové v práci *Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike*, Bratislava 1956, s. 113—121.

[8] Takéto členenie zámen sme naznačili v štúdii *Určité a neurčité číslovky a systém slovných druhov slovenského jazyka* (Lětopis Instituta za serbski ludozpyt v Budyšinje, 1971, s. 179—191). Pozri aj pripojenú schému.

podľa toho, v akom vzťahu sú jednotlivé zámená k slovným druhom.[9] Jednotlivé zámená z obidvoch skupín sa zaraďujú do menších podskupín, najmä ak sa pri charakteristike príslušných zámen berie do úvahy celý komplex kritérií, predovšetkým komplex pomocných lexikálno-sémantických a gramatických hľadísk.

### Substantívne zámená

Opytovacími zámenami *kto, čo* sa pýtame na osobu *(kto)*, zviera a predmet *(čo)*.[10] Ich charakteristickou vlastnosťou je to, že nemajú v plnom rozsahu gramatické kategórie podstatných mien. Nemajú gramatickú kategóriu čísla, rodu a mužskej osoby, preto sa tieto kategórie formálne na ich zvukovej podobe nevyjadrujú. Naproti tomu kategória životnosti a neživotnosti sa vyjadruje veľmi svojrázne. Zámenom *kto* sa pýtame na živé osoby, a to nielen mužské, ale aj ženské a stredné. Zámenom *čo* sa opytujeme na zvieratá a neživé veci mužského, ženského i stredného rodu. Na zvukovej podobe sa však táto odlišnosť formálne nevyjadruje. To isté platí aj o gramatickej kategórii mužskej osoby: ani ona sa na substantívnych opytovacích zámenách formálne neprejavuje. Pri opytovacích zámenách *kto, čo* sa však využíva gramatická kategória pádu.

V neopytovacích (poukazovacích) substantívnych zámenách je stav komplikovanejší. Delia sa na osobné, zvratné a ukazovacie (demonstratívne). V rámci osobných rozoznávame základné *ja, ty, my, vy, on, ona, ono, oni, ony* a privlastňovacie *jeho, jej, ich.*

Zámenom *ja* poukazuje hovoriaci na seba, zámeno *ty* ukazuje na spolubesedníka, ktorému sa prejav adresuje. Zámeno *on, ona, ono* poukazuje na osobu alebo predmet, o ktorom sa hovorí. Zámeno *my* označuje kolektív zložený z *ja a iného človeka,* prípadne iných ľudí, zúčastnených na prejave spoločne s hovoriacim. Zámeno *vy* poukazuje na kolektív zložený z kolektívu *ty* a *ty* alebo *ty* a *ini,* ktorému je prejav adresovaný. Zámeno *oni* poukazuje na mužské životné osoby a zámeno *ony* zasa na osoby nemužské a na predmety mužského, ženského i stredného rodu. Zámená *ja, ty* a *my, vy* sú protikladné k zámenám *on, ona, ono* a *oni, ony*

---

[9] Na základe vzťahu zámen k slovným druhom sa opisujú gramatické vlastnosti v ruských jazykovedných prácach už od polovice 19. storočia. Porov. k tomu V. V. Vinogradov, *Russkij jazyk,* Moskva 1947, kde je i ďalšia literatúra o vzťahu zámen k slovným druhom. Z tohto hľadiska sa opisujú zámená i v najnovšej akademickej *Grammatike sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka,* Moskva 1970, s. 305—308.

[10] Takéto charakteristiky zámen poznáme u nás nielen z teoretických článkov (napr. E. Jónu *Prehľad slovných druhov.* Kapitola zo slovenskej gramatiky. Slovenská reč, *15,* 1950/51, s. 102—103; J. Ružičku *Zo základnej problematiky slovných druhov,* Slovenská reč, *26,* 1961, s. 74—76), ale aj z praktických gramatík. Osobitnú pozornosť takému opisu zámen venovali ruské gramatické diela uvedené v poznámke 9.

preto, že zámená *ja (my), ty (vy)* sa využívajú v rozhovore na označenie účastníkov rozhovoru z hľadiska hovoriaceho, kým zámená *on (oni), ona, ono (ony)* zastupujú osoby a predmety, o ktorých je reč, iba poukazovaním na ne. Preto sa zámená *on, ona, ono, oni, ony* charakterizujú ako osobné zámená ukazovacie.

Základné osobné zámená majú gramatickú kategóriu čísla, ktorá sa u nich prejavuje svojráznym spôsobom. Kým zámeno *ja* označuje len jednu osobu (hovoriaceho), zámeno *my* neoznačuje viac rovnakých osôb (ako to je pri podstatných menách), ale zahrňuje osobu *ja* plus iného človeka alebo iných ľudí, zúčastnených na rozhovore. Obdobný je vzťah medzi *ty* a *vy*. A osobné zámená *oni, ony* majú — ako sme naznačili — svoj osobitný význam.

Privlastňovacie osobné zámená *jeho, jej* zasa vyjadrujú privlastňovanie istej osoby inej osobe alebo predmetu. Zámeno *ich* vyjadruje privlastňovanie osoby (alebo osôb), prípadne predmetu (alebo predmetov) iným osobám alebo predmetom.

Privlastňovacie osobné zámeno *jeho* sa viaže na osobu alebo predmet mužského rodu a stredného rodu v jednotnom čísle. Privlastňovacie zámeno *jej* privlastňuje osobe a predmetu ženského rodu v jednotnom čísle, naproti tomu osobné zámeno *ich* osobám, zvieratám alebo predmetom hociktorého rodu v množnom čísle. Formálne sa však pri nich nevyjadruje ani gramatická kategória mužskej osoby a životnosti, ani gramatická kategória pádu.

Pokým ide o gramatickú kategóriu rodu, zámená *on, ona, ono* rozlišujú rod, zámená *ja, my, ty, vy* nie. V tvaroch 3. os. pl. zámena *oni* (na označenie mužskej osoby) v protiklade k *ony* (na označenie „nie mužskej osoby") je vyjadrená gramatická kategória mužskej osoby. Všetky základné osobné zámená majú spoločné to, že obsahujú gramatickú kategóriu pádu.

Zvratné substantívne zámená *seba, sa* poukazujú na vzťah nositeľa činnosti k nositeľovi činnosti. Zvratné zámená *seba, sa* nevyjadrujú gramatickú kategóriu čísla, rodu, životnosti, mužskej osoby a pádu.

Rozsiahlejšia skupina ukazovacích (demonstratívnych) substantívnych zámen sa člení na základné *ten, onen, tento, tamten, tenhľa,* vymedzovacie, a to kvalitatívne stotožňovacie *tenže* a kvantitatívne popieracie *nikto, nič,* a neurčité *niekto, voľakto, dakto, ktosi, niečo, voľačo, dačo, čosi, hocikto, hocičo, kdekto, kdečo, všelikto, všeličo, ledakto, ledačo, lecikto, lecičo, sotvakto, sotvačo, ktoviekto, ktoviečo, bohviekto, bohviečo, ktokoľvek, čokoľvek, čo-to.* Základné ukazovacie zámená ukazujú na blízky (známy) alebo vzdialenejší (menej známy) predmet (osobu, zviera, vec a jav), vymedzovacie stotož-

ňujú predmety alebo popierajú ich existenciu, neurčité zasa označujú neurčitosť osoby alebo predmetu.

Základné substantívne ukazovacie zámená *ten, onen, tento, tamten, tenhľa* a vymedzovacie kvalitatívne zámená stotožňovacie *tenže* majú gramatickú kategóriu čísla, rodu, mužskej osoby, životnosti a pádu. Naproti tomu pri vymedzovacích kvantitatívnych zámenách popieracích a neurčitých zámenách sa gramatické kategórie vyjadrujú takisto ako pri opytovacích zámenách *kto, čo:* nemajú gramatickú kategóriu čísla, rodu a mužskej osoby. Vo vymedzovacích kvantitatívnych zámenách popieracích a neurčitých zámenách sa využíva gramatická kategória pádu.

Zámeno *čo-to,* zložené zo substantívnych zámen, sa používa len v nominatíve a akuzatíve.

### Adjektívne zámená

Opytovacími adjektívnymi zámenami *aký, ktorý, čí, koľkoraký, koľký* sa pýtame na kvalitu, vlastnosť predmetov, na ich prináležanie osobe, na kvantitu z hľadiska druhu predmetov a napokon na neurčitosť alebo určitosť predmetov z hľadiska kvality, kvantity, druhu predmetov.

Všetky opytovacie adjektívne zámená majú gramatickú kategóriu čísla, rodu, pádu, životnosti a gramatickú kategóriu mužskej osoby.

Neopytovacie (poukazovacie) adjektívne zámená sa členia na osobné privlastňovacie *môj, tvoj, náš, váš,* zvratné privlastňovacie *svoj,* ukazovacie, a to základné *taký, onaký, takýto, toľkoraký, toľký, toľkýto,* vymedzovacie (kvalitatívne stotožňovacie *takýže, ten istý, taký istý* a odlišovacie *iný, inší inakší,* kvantitatívne súhrnové *každý, celý,* obmedzovacie *samý,* a popieracie *nijaký, niktorý, ničí, žiaden, žiadny),* ďalej neurčité *ony, nejaký, niektorý, niečí, dajaký, daktorý, podaktorý, dačí, akýsi, ktorýsi, čísi, hocijaký, hociktorý, hocičí, voľajaký, voľaktorý, voľačí, všelijaký, neviemaký, bohvieaký, čertvieaký, akýkoľvek, ktorýkoľvek, číkoľvek, všakový, všakovaký, niekoľkoraký, mnohoraký, mnohý,* a napokon určité *jednaký, rovnaký, dvojaký, trojaký, storaký, tisícoraký.*[11] Adjektívne neopytovacie (poukazovacie) zámená poukazujú na privlastňovanie osobe, na kvalitatívnu, kvantitatívnu a neurčenú vlastnosť predmetu.

Všetky poukazovacie adjektívne zámená majú gramatickú kategóriu čísla, rodu a pádu. Kategória životnosti a mužskej osoby sa formálne nevyjadruje len pri tých adjektívnych zámenách, ktorých základ sa končí na mäkkú spoluhlásku *(inší, inakší, niečí, dačí, čísi, hocičí, voľačí, číkoľvek).*

---

[11] Aj *Morfológia slovenského jazyka* na s. 349 upozorňuje, že *storaký* a *tisícoraký* označujú aj neurčité množstvo z hľadiska druhu jednotlivých predmetov.

Spomedzi adjektívnych zámen sa môžu vyčleniť plnovýznamové zámená, napr. *mnohý, jednaký, dvojaký, trojaký.* Vznik týchto zámen súvisí s vývinom a ustálením číslovieк ako samostatného slovného druhu v historickej dobe vývinu nášho jazyka.

### Číslovkové zámená

Opytovacím číslovkovým zámenom *koľko* sa pýtame na počet predmetov (v tom i na počet mužských osôb). Na počet mužských osôb sa v slovenčine možno pýtať aj formou *koľkí.*

Z gramatického hľadiska je medzi obidvoma formami rozdiel. Forma *koľko* nemá gramatickú kategóriu čísla, naproti tomu tvar *koľkí* je v nominatíve plurálu. Forma *koľko* nemá rod, v podobe *koľkí* je vyjadrená gramatická kategória mužského životného rodu. Obidva tvary majú gramatickú kategóriu pádu.

Neopytovacie (poukazovacie) číslovkové zámená sa sémanticky členia na ukazovacie (demonstratívne), a to základné *toľko, toľkí, toľkoto,* vymedzovacie (kvalitatívne stotožňovacie *toľkože* a kvantitatívne súhrnové *všetci, všetok, všetky,* obmedzovacie *sám*) a neurčité *niekoľko, niekoľkí, dakoľko, dakoľkí, voľakoľko, voľakoľkí, mnoho, mnohí, viacero, viacerí.*

Zo všetkých poukazovacích číslovkových zámen len vymedzovacie kvantitatívne súhrnové zámeno *všetok* a obmedzovacie *sám* majú gramatickú kategóriu čísla a rodu. Pri ostatných vo variantoch typu *toľko, toľkí* a *niekoľko, niekoľkí* sa vyjadruje gramatická kategória mužskej osoby a životnosti. Vo všetkých poukazovacích číslovkových zámenách je prítomná gramatická kategória pádu.

V rámci číslovkových zámen sa vyskytujú niektoré plnovýznamové zámená, napr. *všetok, všetci, všetky* a *mnoho, mnohí.* Ich výskyt súvisí so vznikom číslovieк ako nového slovného druhu v historickej dobe vývinu nášho jazyka.

### Slovesné zámená

V slovenčine nemáme osobitné zámená, ktorými by sme sa pýtali na činnosť subjektu, nositeľa činnosti.

Slovesá so všeobecným významom činnosti *tentovať, ondiať, onačiť* pokladáme za slovesné zámená, ktoré poukazujú na neurčitú činnosť; vydeľujeme ich ako malú skupinku ukazovacích (demonstratívnych) neurčitých slovesných zámen, ktoré majú všetky gramatické kategórie jestvujúce pri plnovýznamových slovesách.

| ZÁMENÁ | Opytovacie | Neopytovacie (poukazovacie) | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | osobné | | zvratné | | |
| | | základné | privlastňovacie | základné | privlastňovacie | základné |
| substantívne | kto, čo | ja, ty, my, vy<br>on, ona, ono | jeho, jej<br>ich | seba, sa | | ten, onen<br>tento, tamten, tenhľa |
| adjektívne | aký, ktorý, čí | | môj, tvoj<br>náš, váš | | svoj | taký, onaký<br>takýto |
| | koľkoraký | | | | | toľkoraký |
| | koľký | | | | | toľký<br>toľkýto |
| číslovkové | koľko, koľkí | | | | | toľko, toľkí<br>toľkoto |
| slovesné | | | | | | |
| príslovkové | ako, kde, kam<br>kade, kadiaľ | | | | | tak, takto, onak, sem, tam, tu<br>tuto, tade, odtade, tadiaľ<br>odtiaľ, potiaľ |
| | koľkokrát<br>koľko ráz<br>koľkorako<br>kedy | | | | | toľkokrát, toľko ráz<br>toľkorako<br>vtedy, odvtedy, dotedy, onehdy |
| | prečo, načo | | | | | preto, zato, nato |

| ukazovacie (demonstratívne) | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| vymedzovacie | | | | | neurčité | určité |
| kvalitatívne | | kvantitatívne | | | | |
| stotožňovacie | odlišovacie | súhrnové | obmedzovacie | popieracie | | |
| tenže | | | | nikto, nič | niekto, niečo, dakto, dačo, ktosi, čosi, voľakto, voľačo, hocikto, hocičo, kdekto, kdečo, všelikto, všeličo, ledakto, ledačo, lecikto, lecičo, sotvakto, sotvačo, ktoviekto, ktoviečo, bohviekto, bohviečo, ktokoľvek, čokoľvek, čo-to | |
| takýže<br>ten istý,<br>taký istý | iný,<br>inší,<br>inakší | každý<br>celý | samý | nijaký,<br>niktorý<br>ničí<br>žiaden,<br>žiadny | oný, nejaký, niečí, dajaký, dačí, niektorý, daktorý, podaktorý, akýsi, ktorýsi, čísi, hocijaký, hociktorý, hocičí, voľajaký, voľaktorý, voľačí, všelijaký, akýkoľvek, ktorýkoľvek, číkoľvek, neviemaký, bohvieaký, čertvieaký, aký-taký, ten-ktorý<br>všakový, všakovaký, niekoľkoraký, mnohoraký, mnohý | jednaký<br>rovnaký<br>dvojaký<br>trojaký<br>tisícoraký<br>storaký |
| toľkože | | všetci,<br>všetky<br>všetok | sám | | niekoľko, niekoľkí<br>dakoľko, dakoľkí<br>voľakoľko, voľakoľkí<br>mnoho, mnohí<br>viacero, viacerí | |
| | | | | | tentovať<br>ondiať<br>onačiť | |
| takže,<br>tamže<br>tak isto | inak,<br>ináč<br>inakšie,<br>inde<br>inam,<br>inokde<br>inokade,<br>inokadiaľ<br>inokedy | všade<br>všadiaľ<br>vždy | | nijako<br>nikde<br>nikam<br>nikdy | nejako, dajako,<br>voľajako, všelijako<br>všelikde, všelikade,<br>dakde, dakade<br>niekade, niekam,<br>niekde, niekdy<br>voľajako, voľakde,<br>voľakedy, voľakam<br>hocijako, hocikde,<br>hocikam, hocikade<br>akosi, kdesi,<br>kamsi, kedysi<br>niekoľkokrát,<br>niekoľko ráz<br>mnohokrát<br>čosi-kamsi | |

Príslovkové zámená

Opytovacími príslovkovými zámenami *ako, kde, kade, kadiaľ, kedy, prečo* sa pýtame na okolnosť (spôsob, miesto, čas a príčinu) deja, zámenami *koľkokrát, koľko ráz, koľkorako* na kvantitatívnu stránku dynamického alebo statického príznaku predmetu. Nevyskytuje sa pri nich nijaká gramatická kategória vlastná príslovkám.

Pri príslovkových poukazovacích zámenách sa stretáme s rozčleneným druhom ukazovacích (demonstratívnych) zámen. Sú v nich základné zámená *tak, takto, onak, tam, tu, tuto, tade, odtade, tadiaľ, odtadiaľ, potiaľ, toľkokrát, toľko ráz, toľkorako, vtedy, odvtedy, dovtedy, onehdy, preto, zato, nato,* vymedzovacie, a to kvalitatívne stotožňovacie *takže, tamže, tak isto,* odlišovacie *inak, ináč, inakšie, inde, inam, inokde, inokade, inokadiaľ, inokedy,* a kvatitatívne súhrnové *všade, všadiaľ, vždy* i popieracie *nijako, nikde, nikam, nikdy* a neurčité *nejako, dajako, voľajako, všelijako, všelikade, všelikde, dakde, dakade, niekade, niekam, niekedy, voľajako, voľakde, voľakedy, voľakam, hocijako, hocikde, hocikam, hocikade, akosi, kdesi, kamsi, kedysi, niekoľkokrát, mnohokrát, čosi-kamsi.*

Základné príslovkové zámená vyjadrujú okolnosť (spôsob, miesto, čas a príčinu) deja a kvantitatívnu stránku dynamického a statického príznaku predmetu. Je príznačné, že ani v tejto skupine sa neuplatňuje gramatická kategória stupňovania, vlastná príslovkám ako samostatnému slovnému druhu.

3. Záver. Hlavné a pomocné hľadiská klasifikácie aj opisu zámen sa opierajú o poznanie zhodných a odlišných vlastností konkrétnych slov, o základný princíp dialektiky poznávania predmetov a ich vlastností.

Tento postup opretý o hlavné a pomocné princípy triedenia a opisu umožňuje vyčleniť z (typických) neplnovýznamových zámen i (netypické) plnovýznamové zámená. Ich vývin[12] treba spájať najmä s vývinom číslovíek ako osobitného slovného druhu v historickej dobe vývinu slovenského jazyka.

Na základe hlavného kritéria a pomocných hľadísk sa klasifikácia a systematický opis zámen dá urobiť výraznejšie, ako to bolo v doterajších slovenských gramatických prácach. Hlavný klasifikačný princíp člení zámená na päť druhov (substantívne, adjektívne, číslovkové, slovesné a príslovkové). Najdôležitejšie pomocné kritérium (funkcia pýtať sa alebo poukazovať na predmety a ich vlastnosti) člení všetky druhy zámen na opytovacie a neopytovacie (poukazovacie). Napokon ostatné pomocné kri-

[12] Výklad pozri v našom článku citovanom v poznámke 3.

tériá (výskyt lexikálneho významu a gramatických kategórií rodu, čísla, pádu, mužskej osoby, času, spôsobu) roztrieďujú najmä v rámci neopytovacích (poukazovacích) zámen, a to všetkých druhov, všetky zámená na ďalšie podskupiny.[13]

Takáto klasifikácia a opis zámen môže sa stať vhodným východiskom i na porovnávanie zámen v iných, predovšetkým v slovanských jazykoch.[14]

Ladislav Dvonč

## DERIVÁTY TYPU **CYPERČAN** V SPISOVNEJ SLOVENČINE

Z otázok odvodzovania slov vzbudila v poslednom čase istú pozornosť (najmä v širších kruhoch používateľov spisovnej slovenčiny) otázka derivátov od názvu *Dukla*. Od tohto miestneho názvu (ide o názov poľského mestečka neďaleko slovenských hraníc, severovýchodne od Bardejova) sa donedávna tvorili aj používali deriváty *Dukelčan, Dukelčanka* a *dukelský*, t. j. do spoluhláskovej skupiny *kl*, ktorá je na konci tvarotvorného základu, sa vsúval vokál *e* a k podobe slovotvorného základu *Dukel- (dukel-)* sa pridávali slovotvorné prípony *-čan* a *-ský* (tvar *Dukelčanka* nie je utvorený od názvu *Dukla*, ale od obyv. mena *Dukelčan* prechýlením). Novšie sa nastolila požiadavka tvoriť od tohto názvu deriváty *Dukľan, dukliansky* (od *Dukľan* prechýlením *Dukliank*a), pri ktorých sa do spoluhláskovej skupiny *kl* nevsúva samohláska (pred príponami *-an* a *-iansky* sa však pôvodné *l* mení na *ľ*, čiže je tu alternácia *l/ľ*).

V prvom prípade, pri tvorení derivátov *Dukelčan (Dukelčanka), dukelský* sa slovotvorný základ (ďalej SZ) končí na jednu spoluhlásku, slovotvorné prípony (ďalej SP) sú tu *-čan* a *-ský:*

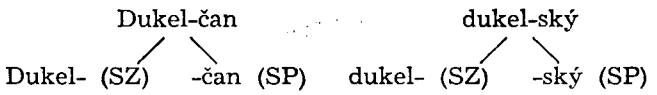


V druhom prípade sa SZ končí na dve spoluhlásky *(kľ)* a SP sú *-an* a *-iansky:*

---

[13] Porov. pripojenú schému.

[14] K. E. Majtinskej v cit. knihe *Mestoimenija v jazykach raznych sistem* sa systematický opis a porovnanie zámen v rozličných jazykoch práve preto nepodarili, že nevychádzala z jednotného klasifikačného princípu, ktorý by bol opretý o základné princípy dialektiky poznávania.

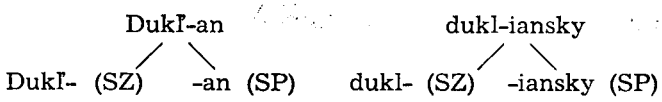


Hoci sa pri názve *Dukla* vyžadujú dnes deriváty *Dukľan (Duklianka)* a *dukliansky,* jednako naďalej existujú v našom jazyku deriváty, v ktorých SZ obsahuje interkonsonantické vkladné vokály. Ide jednak o deriváty s vkladným vokálom *-e-*, napr. *Cyprus — Cyperčan (Cyperčanka), cyperský,* jednak o deriváty s vkladným vokálom *-o-*, napr. *Moskva — Moskovčan (Moskovčanka), moskovský.* V doterajšej slovenskej odbornej literatúre sa neriešila na úplnejšom materiáli otázka, kedy vlastne používame takéto deriváty, ktorých SZ obsahuje vkladný vokál. Pokiaľ sa tejto otázke venovala nejaká pozornosť, rozbor sa zakladal podľa nášho pozorovania iba na veľmi obmedzenom materiáli. Preto je potrebné túto otázku znovu riešiť.

Š. Koperdan,[1] ktorý sa prvý najpodrobnejšie zaoberal otázkou tvorenia obyvateľských mien a prídavných mien od zemepisných názvov (u neho miestopisných názvov), venuje tejto otázke stručnú zmienku v kap. *Alternácie. Hovorí,* že zriedkavo sa vkladá alternatívne *o, e,* do koreňa pomenovacieho základu: *Vrútky — Vrútočan, vrútocký, Litva — Litvan, litovský, Moskva — Moskovčan* (v zátvorke spomína, že sa používa aj tvar *Moskvan*), *moskovský, Dukla* (podľa Koperdana malo by byť *Dukľa*) — *Dukľan, dukelský* (tu zase v zátvorke hovorí, že by malo byť *dukliansky, dukeľský*), *Hámre — Hámorčan, hámorský.* Š. Koperdan prvý nastolil požiadavku tvoriť deriváty *Dukľan, dukliansky,* hoci pripúšťal aj možnosť tvoriť derivát s vkladným vokálom *-e-*, nie však od názvu *Dukla,* ale *Dukľa: dukeľský.* Autor okrem toho inde spomína aj niektoré ďalšie deriváty, v ktorých sú vkladné samohlásky: *Dravce — dravecký, Mokrance — mokranecký, Ladce — ladecký, Medzilaborce — medzilaborecký, Sobrance — sobranecký, Moravce — moravecký* (s. 93), *Capri — Capran (Capranka), caperský* (s. 101). Pri derivátoch *Litvan, Capran (Capranka)* sa zachováva spoluhlásková skupina (SZ *Litv-, Capr-),* naproti tomu pri derivátoch *litovský* a *caperský* spoluhlásková skupina *tv* z názvu *Litva* a *pr* z názvu *Capri* (ktorý je nesklonný) sa nezachováva, vkladajú sa do nich vokály *o, e.*

Vo viacerých menších príspevkoch sa hovorilo o nesprávnosti podôb s vkladnými samohláskami. Tak napr. J. Ružička[2] upozornil na nesprávn-

[1] KOPERDAN, Š.: K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov. In: Jazykovedné štúdie. 3. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1958, s. 98.

[2] RUŽIČKA, J.: Kladno — kladniansky. In: Jazyková poradňa. 2. Red. G. Horák — J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1960, s. 120—121.

nosť tvaru *kladenský* namiesto *kladniansky*. Sami sme upozornili na nesprávnosť tvaru *varenský* namiesto *varniansky* k miestnemu názvu *Varna*[3], podobne na nesprávnosť odvodzovania príd. mena *akkerský* od názvu *Akkra* (namiesto *akkriansky*)[4]. F. Kočiš písal zase o nesprávnosti derivátu *jaselský* (od názvu *Jaslo*) namiesto *jasliansky*.[5]

Väčšiu pozornosť venoval tejto otázke V. Uhlár[6] pri úvahe o podobe obyvateľského mena a príd. mena od názvu *Dukla*. Autor vychádza z konštatácie, že v slovenčine sa pravidelne tvoria vzťahové príd. mená od miestnych mien slovotvornou príponou *-ský*, ktorá sa však pri miestnych názvoch na *-any* kombinovala s príponou *-an-*, takže vznikla prípona *-iansky*. Ďalej autor hovorí, že táto „zdvojená prípona" (Uhlárov termín) sa stala veľmi používanou aj v iných prípadoch, najmä tam, kde prípona *-ský* utvárala s kmeňom miestneho názvu ťažko vysloviteľnú skupinu spoluhlások, ktorá by si bola žiadala na odstránenie nejakú vkladnú samohlásku. Nevznikli prídavné mená „rudenský", „štubenský", „niterský" a pod., ale *rudniansky, štubniansky, nitriansky*. Vplyvom češtiny sa podľa V. Uhlára zanedbal slovenský model tvorenia príd. mena od miestneho názvu *Dukla* a názvu *Jaslo*, t. j. tvorili sa tu príd. mená *dukelský* a *jaselský*. Pri príd. mene *dukelský* autor spomína stav v ukrajinčine, kde je tvar *duklanśkyj*, čo tiež podľa neho podporuje tvary *dukliansky, jasliansky*. V poznámke pod čiarou však konštatuje výskyt takých prípadov, v ktorých je spoluhlásková skupina odstránená vkladnou samohláskou. Od názvu *Moskva* je v slovenčine príd meno *moskovský* a od *Litva litovský* s vkladným *-o-*, „ktoré je v našom jazyku systémovou vkladnou hláskou, ale aj to iba vplyvom ruského jazyka, a to aj napriek značnému kolísaniu vplyvom českých tvarov *moskevský, litevský*". V. Uhlár vôbec neuznáva za správne tvary s vkladným *-e-* a tvary s vkladným *-o-* hodnotí ako výnimočné. Ďalej uvidíme, že to tak úplne nie je. Hneď na tomto mieste treba uviesť, že nie je správne hovoriť o prípone *-iansky* v prípadoch *Brodzany — brodziansky, Vysočany — vysočiansky*. Tu je SZ *brodzian-, vysočian-* a SP *-ský* skrátená podľa rytmického zákona na *-sky*. Sporná je otázka, či prípona *-iansky* v prípadoch *Čadca — čadčiansky, Detva — detviansky* vznikla analógia podľa derivátov *brodziansky, vysočiansky*. Podľa B. Letza[7] sa takéto prídavné mená tvoria alebo pôvodne vznikli od obyva-

[3] DVONČ, L.: Varna — varenský, či varniansky? Slovenská reč, *30*, 1965, č. 6, s. 366—367.

[4] DVONČ, L.: Akkra — „akkerský", či akkriansky? Slovenská reč, *31*, 1966, č. 4, s. 250—251. — Tenže: Akkra — akkriansky. Večerník, *17*, 1972, č. 23 (2. 2.), s. 5.

[5] KOČIŠ, F.: Jaslo — jasliansky. In: 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. Red. G. Horák. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 97—98.

[6] UHLÁR, V.: Dukliansky a dukelský. Kultúra slova, *2*, 1968, č. 5, s. 147—149.

[7] LETZ, B.: Gramatika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1950, s. 194.

teľských mien *Čadčan, Detvan* a pod. Takýto predpoklad vzniku prípony *-iansky* sa nám zdá byť pravdepodobnejší. Sotva sa podľa našej mienky možno pri obhajobe tvaru *dukliansky* odvolávať na stav v ukrajinčine.

Pri rozbore nadhodenej otázky vyjdeme z materiálu v Slovníku slovenského jazyka (6. diel SSJ).[8] Všímať si budeme túto otázku aj na vlastnom materiáli, ktorý máme k dispozícii. Pozornosť venujeme obyvateľským menám, prídavným menám, prípadne aj ďalším derivátom, ktoré sa vyskytujú pri zemepisných názvoch (miestnych a iných).

Pri slovenských zemepisných názvoch sa v SSJ uvádzajú tieto deriváty s vkladnými samohláskami:

Dolné Hámre — *Dolnohámorčan/Hámorčan, Dolnohámorčanka/Hámorčanka, dolnohámorský/hámorský*
Dravce — *Dravčan, Dravčanka, dravecký*
Hámre — *Hámorčan, Hámorčanka, hámorský*
Hámry — *Hámorčan, Hámorčanka, hámorský*
Horné Hámre — *Hornohámorčan/Hámorčan, Hornohámorčanka/Hámorčanka, hornohámorský/hámorský*
Košické Hámre — *Hámorčan, Hámorčanka, hámorský*
Ladce — *Ladčan, Ladčanka/Ladčianka, ladecký/ladčiansky*
Liptovská Anna — *Liptovskoanenčan/Anenčan, Liptovskoanenčanka/Anenčanka, liptovskoanenský/anenský*
Malé Uherce — *Malouherčan/Uherčan, Malouherčanka/Uherčanka, malouherecký/uherecký*
Medzilaborce — *Medzilaborčan, Medzilaborčanka, medzilaborecký*
Nové Zámky — *Novozámčan/Zámčan, Novozámčanka/Zámčanka, novozámocký/novozámsky, zámocký/zámsky*
Remetské Hámre — *Remetskohámorčan/Hámorčan, Remetskohámorčanka/Hámorčanka, remetskohámorský/hámorský*
Sobrance — *Sobrančan, Sobrančanka, sobranecký*
Šarišské Dravce — *Šarišskodravčan/Dravčan, Šarišskodravčanka/Dravčanka, šarišskodravecký/dravecký*
Veľké Dravce — *Veľkodravčan/Dravčan, Veľkodravčanka/Dravčanka, veľkodravecký/dravecký*
Veľké Uherce — *Veľkouherčan/Uherčan, Veľkouherčanka/Uherčanka, veľkouherecký/uherecký*
Vráble — *Vrábľan, Vrábľanka, vrábeľský*
Vrútky — *Vrútočan, Vrútočanka, vrútocký*
Zemplínske Hámre — *Zemplínskohámorčan/Hámorčan, Zemplínskohámorčanka/Hámorčanka, zemplínskohámorský/hámorský*

Z týchto podôb s vkladnými vokálmi má Koperdan *Dravce — dravecký, Hámre — Hámorčan, Hámorčanka, hámorský, Ladce — ladecký, Vrútky —*

[8] Slovník slovenského jazyka. Zv. 6. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968, s. 153—205.

*Vrútočan, Vrútočanka, vrútocký.* V SSJ na rozdiel od Koperdana je pri názve *Ladce* nielen *ladecký,* ale aj *ladčiansky,* pri *Mokrance* nie je *mokranecký,* ale *mokranský,* podobne aj pri *Moravce* je *moravský,* nie *moravecký* (porov. napr. deriváty *zlatomoravský/moravský* k názvu *Zlaté Moravce).*

Vkladné *e* sa v SSJ zaznamenáva ešte pri staršom názve *Blatenské jazero,* t. j. v tvare príd. mena *blatenský* (od názvu *Blatno,* dnes *Balaton).*

K jednotlivým podobám s vkladnými samohláskami možno uviesť toto. Pri názvoch s podst. menom *Hámre* alebo *Hámry* sa deriváty tvoria rovnako ako pri názve *Hámor.* Obdobne je to aj pri názve *Medzilaborce* (porov. *Laborec — laborecký*) a *Nové Zámky (zámok — zámocký).* Pri názve *Liptovská Anna* je východiskom príd. meno *anenský* k osobnému menu *Anna.* V niektorých iných prípadoch ťažšie možno vysvetliť používanie tvarov s vkladnými vokálmi, lebo napr. pri rovnakom hláskovom okolí raz býva vkladný vokál, inokedy takýto vokál nie je, porov. *Sobrance — sobranecký,* ale napr. *Mokrance — mokranský,* podobne *Uherce — uherecký,* ale napr. *Mlynárce — mlynársky, Medovarce — medovarský.* Porovnanie uvedených derivátov ukazuje, že v niektorých prípadoch je vkladná samohláska pri obyvateľských menách aj v tvare príd. mena, ale niekedy len pri prídavných menách. To znamená, že častejšie je vkladná samohláska pri príd. menách. Ak sa vyskytuje vkladná samohláska pri obyv. menách, býva vždy aj pri príd. menách, ale ak sa vyskytuje vkladný vokál pri príd. mene, nemusí to ešte značiť jej výskyt pri obyv. menách. Často pozorujeme snahu o vyrovnanie základov týchto tvarov, a to uplatnením tvaru príd. mena analogicky podľa obyv. mien, napr. *ladčiansky* podľa *Ladčan, Ladčianka,* alebo tvary obyv. mena podľa príd. mena, napr. *Vrábeľčan* podľa *vrábeľský.* Tieto diferencie v podobe jednotlivých derivátov sú zdrojom istého pohybu, dynamiky, úsilia o vzájomné vyrovnanie jednotlivých tvarov.

O slovotvorných variantoch *ladecký — ladčiansky* môžeme konštatovať, že v bežnej jazykovej praxi prevažuje používanie tvaru *ladecký.* Vysvetliť to možno tak, že sa tento tvar, ktorý je nesporne starší, používa ako súčasť vlastného mena *Ladecké cementárne,* kde je vlastne petrifikovaný, a pod jeho vplyvom je aj v iných prípadoch.

V bežnej jazykovej praxi sa stretávame niekedy aj s používaním niektorých iných tvarov s vkladnými samohláskami. Napr.:

na Počúvadelskom jazere (Pravda, 16. 8. 1964, s. 1). — Počúvadelské jazero (Ľud, 26. 2. 1966, s. 3). — pri Počúvadelskom jazere (Večerník, 28. 7. 1965, s. 1).

Súhrnne možno konštatovať, že pri slovenských miestnych názvoch bývajú v niektorých prípadoch deriváty s vkladnými samohláskami. Najčastejšie býva vkladné *e* pri príd. menách odvodených od zemepisných názvov na *-ce*. Na rozdiel od Š. Koperdana však SSJ niektoré príd. mená s vkladným *e* už neuznáva za správne. Vyskytuje sa aj vkladné *o*, ktoré má oporu pri názvoch používaných v jednotnom čísle *(Hámor — Hámorčan, Hámorčanka, hámorský*, podobne aj *Hámre, Hámry — Hámorčan, Hámorčanka, hámorský)* alebo pri tvare gen. pl. *(Vrútky — Vrútok*, podobne aj *Vrútky — Vrútočan, Vrútočanka, vrútocký)*. V prípade príd. mena *blatenský* nejde ani tak o tvorenie derivátu s vkladným *e*, ako skôr už len o používanie hotového tvaru v názve *Blatenské jazero* (historický názov).

Prejdime teraz k derivátom cudzích zemepisných názvov.
V SSJ sa uvádzajú tieto deriváty, v ktorých je vkladná samohláska:

Bosna (rieka) — *bosniansky/bosenský*
Bosna (kraj) — *bosenský/bosniansky*
Cyprus — *Cyperčan, Cyperčanka, cyperský*
Litva — *Litvan/Litovčan, Litvanka/Litovčanka, litovský*
Moskva — *Moskovčan, Moskovčanka, moskovský*
Odra — *odriansky/oderský*
Znojmo — *Znojemčan, Znojemčanka, znojemský/znojmiansky*

Pri názve *Bosna*, ak ide o názov rieky, sa na prvom mieste uvádza tvar *bosniansky*, ale pri názve kraja je na prvom mieste tvar *bosenský*. Názov rieky sa používa úplne zriedkavo, obvyklejší je názov kraja. Pri tomto názve sa skutočne bežnejšie používa podoba príd. mena *bosenský* (porov. napr. heslo *Bosna* v časopise Pyramída). Tvar *bosniansky* pri pomenovaní kraja sa zdá byť umelý už aj preto, že nekorešponduje s podobami obyv. mien. Obyvateľské mená k názvu *Bosna* nie sú *Bosňan* a *Bosnianka*, ale *Bosniak, Bosniačka*. Pri názve rieky *Bosny* nemožno nič uviesť z bežnej jazykovej praxe ani v prospech, ale ani v neprospech podoby *bosniansky* (deriváty môžu sa vyskytnúť len úplne zriedkavo). Pri názve *Cyprus* formy *Cyperčan, Cyperčanka* a *cyperský* sú úplne pevné, podoby *Cypran, Cyprianka* a *cypriansky* nie sú vôbec známe. Pri názve *Litva* sa dnes najčastejšie používajú obyv. mená *Litovčan* a *Litovčanka*, ktoré korešpondujú s príd. menom *litovský*.[9] Dokonca sa začína používať aj derivát *Litovsko* namiesto *Litva: Z L i t o v s k a si odnášal liek mladosti* (Smena, 24. 8. 1971, s. 3). To svedčí o upevňovaní podôb s vkladným *o*. Pevné sú dnes v spisovnej slovenčine aj deriváty *Moskovčan, Moskovčanka, moskovský*.

[9] DVONČ, L.: Odvodzovanie obyvateľských mien od cudzích zemepisných názvov v slovenčine. Jazykovedný časopis, *17*, 1966, č. 2, s. 170—177.

Š. Koperdan sa zmieňuje o používaní tvaru *Moskvan,* nám však tento tvar zo súčasného spisovného jazyka nie je vôbec známy. Pokiaľ by sa v slovenčine vyskytol, hodnotil by sa vždy skôr nie ako slovenský, ale český tvar (porov. čes. *Moskvan, Moskvané*). Pri názve *Odra* je bežnejšia podoba príd. mena *oderský.* Zrejme k tomu prispieva používanie tohto tvaru v dávnejšom názve *Labsko-oderský prieplav* (ktorý sa má realizovať v budúcnosti). K názvu *Znojmo,* na čo sme upozornili na inom mieste,[10] sa bežne používa príd. meno *znojemský.* Prispieva k tomu nesporne používanie tohto tvaru v združenom pomenovaní *znojemské uhorky.*

Š. Koperdan pozná tvar s vkladným *e* aj pri deriváte *caperský* (k názvu *Capri*). SSJ pri tomto názve uvádza deriváty *Caprijčan, Caprijčanka, caprijský.* Myslíme, že toto tvorenie skôr zodpovedá spôsobu tvorenia derivátov od cudzích nesklonných názvov na *-i* ako derivovanie, ktoré spomína Š. Koperdan.

V SSJ sa neuvádzajú názvy *Dukla, Jaslo, Kladno* a *Varna.* Je to škoda, lebo deriváty týchto názvov sa často vyskytujú v bežnej jazykovej praxi. Pri názve *Jaslo* v bežnej jazykovej praxi častá býva podoba *jaselský,* čo možno pripísať čiastočne aj vplyvu češtiny. Pri názve *Kladno* sa vcelku zaužívala už podoba muž. obyv. mena *Kladňan* (žen. podoba *Kladnianka*) a príd. mena *kladniansky.* Pripísať to možno tomu, že názov *Kladno* má rovnaké zakončenie ako početné slovenské názvy, napr. *Rudno, Brusno, Brezno.* Pri názve *Dukla* je dnes situácia značne komplikovaná. Obyvateľské mená sa prakticky nepoužívajú, takže tu ťažko hovoriť o tom, či je bežnejšia podoba *Dukelčan (Dukelčanka),* či *Dukľan (Duklianka).* Preto sa azda V. Uhlár zaoberal pri tomto názve iba príd. menom. Pri príd. mene sa podoba *dukliansky* postupne ujíma, nepoužíva sa však všeobecne. Podoba *dukelský* sa dodnes drží najmä vo vlastných menách, napr. v názvoch ulíc *(Dukelská ulica),* podnikov a inštitúcií (napr. *Dukelské tlačiarne v Prešove*). Vysvetliť si to zase možno osobitným postavením vlastných mien v sústave pomenovaní.

V bežnej jazykovej praxi sa stretávame s používaním tvarov s vkladnými samohláskami aj pri niektorých iných zemepisných názvoch.

Na prvom mieste je to pri českých zemepisných názvoch. Napr.:

*letenského* tunela (Pravda, 3. 7. 1972, s. 2) — *Letenskej* pláni (Pravda, 18. 9. 1972, s. 1) — *Lipenskom* jazere (Pravda, 14. 1. 1972, s. 2) — *Nuselský* most (Pravda, 22. 11. 1972, s. 1) — *Nuselského* mosta (Pravda, 4. 1. 1972, s. 2) — *Nuselské* údolie (Pravda, 26. 1. 1973, s. 1) — *Punkevských* jaskyniach (Pravda, 10. 2. 1972, s. 1)

---

[10] DVONČ, L.: Deriváty českých miestnych názvov na *-eň.* Slovenská reč, *37,* 1972, č. 3, s. 161.

Tieto a iné podobné prípady treba hodnotiť ako tzv. lexikálne citáty. Tvary s vkladným *e* sa tu zvyčajne vyskytujú v príd. menách ako súčastiach vlastných mien. Pravda, ide o lexikálne citáty z blízkeho, veľmi príbuzného slovanského jazyka. Iba častejšie používanie takýchto názvov môže prípadne viesť k zmene príd. mien na *-ský* s vkladnými vokálmi na prídavné mená na *-iansky* (*letniansky* a pod.).

Pri iných slovanských názvoch deriváty s vkladným *e* bývajú vcelku zriedkavé, napr. pri spomenutých názvoch *Jaslo* a *Varna*. Pôsobením jazykovej výchovy sa s tvarmi typu *jaselský, varenský* a pod. stretávame dnes už veľmi zriedkavo.

Zato pri neslovanských názvoch sa deriváty s vkladnou samohláskou vyskytujú pomerne často. Napr.:

*Flanderčanka* (Ž. Kossaková, Malomocný kráľ, prel. E. Sedláková, Bratislava 1971, s. 94) — Filip *Flanderský* (tamže, s. 77) — čipky, francúzske, talianske a *flanderské* (Život 22, 1972, č. 26, s. 48) — *Flanderska* (F. Timmermanns, Pieter Brueghel, prel. J. Májeková, Bratislava 1959, s. 167) — v *agerskej* pevnosti (A. C. Doyle, Poklad z Agry, prel. A. Bednár, Bratislava 1958, s. 94) — *biaferské* ozbrojené sily (Pravda, 15. 8. 1967, s. 5) — *Biaferský* záliv (Malý atlas sveta, 1. slov. prír. vyd., Praha 1960, register zemepisných názvov) — *konakerskom* prístave (Pravda, 42, 1961, č. 202, s. 3) — *konakerskom rozhlase* (Pravda, 22. 1. 1973, s. 4) — *Coimberskej univerzite* (F. Namora. V nedeľu podvečer, prel. Š. Martoňák, Bratislava 1970, 4. s. obálky) — *kanenského* víťaza (M. Jelusich, Hanibal, prel. J. Dvorská, Bratislava 1942, s. 126)

Podoby *flanderský* a *Flandersko* sa sústavne používajú aj v preklade románu J. Benzoniovej *Krásna Catherine I,* prel. M. Kocúriková, Bratislava 1962, s. 89 n. Tvary *Flanderčan, flanderský, Flandersko* sa odvodzujú od zemepisného názvu *Flandry,* ktorý sa síce neuvádza v SSJ ani v iných príručkách, ale ho máme doložený napr. z cit. prekladu románu Ž. Kossakovej. Podoba *Flandry* súvisí s flámskou podobou názvu *Flámska,* t. j. s podobou *Vlanderen* (čít. *Flanderen*).

Čím si tu možno vysvetliť istú životnosť derivátov s vkladnými vokálmi? Myslím, že vec spočíva v možnosti uplatňovania sa istých SP. Pri obyvateľských menách, ako sme to už ukázali pri iných príležitostiach,[11] je dnes najproduktívnejšia odvodzovacia prípona *-čan*. Táto prípona sa môže uplatniť aj vtedy, keď sa použije SZ s vkladnými vokálmi, porov. *Flanderčan, Agerčan, Konakerčan* a pod. Tejto tendencii po maximálnom uplatnení podôb s príponou *-čan* zodpovedajú vlastne aj deriváty *Znojemčan, Moskovčan, Litovčan* a iné v rámci derivátov od inoslovanských zemepisných

[11] Pozri v štúdii cit. v pozn. 9 a v štúdii *O produktivite niektorých slovotvorných prípon.* Slovenská reč, *38,* 1973, č. 1, s. 8–9.

názvov tohto typu.[12] To isté možno konštatovať aj o príd. menách. Základnou príponou je prípona *-ský*. Použitie SZ s vkladnou samohláskou umožňuje zase pripájať základnú príponu *-ský*. Dôležitá je tu aj iná okolnosť. Pri odvodzovaní derivátov najmä od cudzích zemepisných názvov najčastejšie sú potrebné príd. mená, obyvateľské mená sú vcelku zriedkavejšie. Prípona *-iansky*, ako sme už konštatovali, vznikla vlastne odvodzovaním od obyvateľských mien pomocou prípony *-ský* (zmenou pôvodnej slovotvornej štruktúry *detvian-sky* na *detv-iansky*, pričom sa tvar *detviansky* nehodnotí už ako derivát pomenovania *Detvan*, ale názvu *Detva*). A aj dnes sa prípona *-iansky* opiera o obyvateľské mená na *-an* (*Rudňan — rudniansky, Gortvan — gortviansky, Brusňan — brusniansky* atď.). Pri tvorení príd. mena od cudzieho názvu takáto opora príd. mena o obyvateľské meno chýba práve pre zriedkavosť tvarov obyvateľských mien. To zase vedie k častejšiemu používaniu derivátov na *-ský* s vkladnými vokálmi, t. j. k derivátom typu *agerský, konakerský* a pod.

Porovnanie stavu v slovenčine a v češtine ukazuje na niektoré zhody, ale aj na niektoré rozdiely medzi obidvoma jazykmi. Podrobnejšie porovnanie stavu v oboch jazykoch by si vyžadovalo osobitný príspevok. Tu možno upozorniť iba na najzákladnejšie fakty. V češtine sú bežnejšie SZ s vkladnými samohláskami, porov. *Kladno — Kladeňan, Kladeňák, kladenský*, podobne *Letná — letenský, Punkva — punkevský, Dukla — dukelský, Jaslo — jaselský, Michle — michelský* atď. Výraznejší je rozdiel medzi slovenčinou a češtinou pri SP. Kým v slovenčine je pri obyvateľských menách základná prípona *-čan*, v češtine je pri obyvateľských menách základná

[12] Toto úsilie o uplatňovanie sa derivátov na *-čan* vidíme aj pri odvodzovaní obyvateľských mien od miestnych názvov, ktoré sa skloňujú s vynechávaním samohlásky. Napr. k názvu *Choceň* (gen. sg. *Chocne*, dat. sg. *Chocni* atď.) síce SSJ uvádza obyvateľské meno *Chocňan (Chocnianka)*, ale bežne sa používa derivát *Chocenčan (Chocenčanka);* podobne aj namiesto príd. mena *chocniansky* bežná býva forma *chocenský*, pri ktorej je základná prípona *-ský*, nie *-iansky*. Podobne pri odvodzovaní slov od názvu *Cigeľ* sú bežné podoby *Cigeľčan (Cigeľčanka), cigelský;* formy *Cigľan (Ciglianka), cigliansky* treba osobitne vyžadovať. Takisto sa k názvom typu *Vancouver, Leicester, Manchester* a pod., pri ktorých sa pri skloňovaní vynecháva samohláska *e (Vancouvra, Manchestra* atď.) tvoria deriváty *Vancouverčan (Vancouverčanka), vancouverský, Manchesterčan (Manchesterčanka), manchesterský* atď., nie *Vancouvran (Vancouvrianka), vancouvriansky* atď. Z tohto hľadiska bude potrebné preskúmať aj deriváty od niektorých iných podobných názvov, napr. od miestnych názvov s osobným menom *Peter*. Porov. *Borský Peter — Borskopetran/Petran, Borskopetrianka/Petrianka, borskopetriansky, Dolný Peter — Dolnopetran/Petran, Dolnopetrianka/Petrianka, dolnopetriansky/petriansky,* ale *Liptovský Peter — Liptovskopetran/Petran, Liptovskopetrianka/Petrianka, liptovskopeterský/peterský, Turčiansky Peter — Turčianskopetran/Petran, Turčianskopetrianka/Petrianka, turčianskopetriansky/petriansky, turčianskopeterský/peterský.* K derivátom typu *Chocenčan (Chocenčanka), chocenský, Cigelčan (Cigelčanka), cigelský* atď. pozri štúdiu cit. v pozn. č. 10 (s. 159).

a najrozšírenejšia prípona *-an.*[13] Napr. v slovenčine je *Austrálčan, Náchodčan, Moskovčan, Kolínčan, Pompejčan,* v češtine *Australan, Náchoďan, Moskvan, Kolíňan, Pompejan,* Niekedy je v slovenčine prípona *-čan,* a v češtine prípona *-ec,* napr. slov. *Brazílčan, Amsterdamčan, Kórejčan, Olympijčan,* ale čes. *Brazilec, Amsterodamec, Korejec, Olympijec* a pod. Treba najmä zdôrazniť, že pri niektorých derivátoch toho istého názvu je síce medzi obidvoma jazykmi zhoda, ale pri iných derivátoch je už rozdiel. Napríklad k názvu *Znojmo* je v češtine príd. meno *znojemský,* rovnako aj v slovenčine sa najčastejšie používa tvar *znojemský,* ale už obyv. meno je v češtine *Znojeman (Znojemanka),* a v slovenčine *Znojemčan, (Znojemčanka).* Príd. mená *moskovský, litovský* (v slovenčine) a *moskevský, litevský* (v češtine) sú veľmi blízke (rozdiel je iba vo vkladnej samohláske, v jednom aj druhom prípade ide však o tvorenie od SZ s vkladnou samohláskou), ale zato obyvateľské mená *Moskovčan, Litovčan* a *Moskvan, Litevec* (staršie *Litvan*) sú už značne odlišné. Nové rozdiely medzi slovenčinou a češtinou pri obyvateľských menách vznikajú postupným zatláčaním prípony *-an* v češtine (stáva sa knižnou) a stále väčším uplatňovaním sa prípony *-ák,* ktorá v slovenčine je úplne zriedkavá. To poskytuje nový materiál na konfrontačné, resp. kontrastívne štúdium obidvoch jazykov.

[13] Tvoření slov v češtině. 2. Odvozování podstatných jmen. Sprac. kolektív pracovníkov Ústavu pro jazyk český ČSAV za red. F. Daneša, M. Dokulila a J. Kuchaře. 1. vyd. Praha, Academia 1967, s. 412. Pozri aj ŠMILAUER, V.: Novočeské tvoření slov. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1971, s. 32.

# SPRÁVY A POSUDKY

## Akademik Bohuslav Havránek osemdesiatročný

Akademik Bohuslav Havránek je nielen nestor československých jazykovedcov (30. januára 1973 sme si uctili jeho osemdesiate narodeniny), ale je už niekoľko desaťročí všeobecne uznávanou vedúcou osobnosťou československej jazykovedy a výraznou autoritou aj v medzinárodných reláciách. Toto vedúce postavenie si akademik B. Havránek získal predovšetkým svojimi významnými vedeckovýskumnými prácami z odboru slavistiky a bohemistiky. Do vývoja týchto filologických disciplín a jazykovedného myslenia vôbec akademik Havránek pozitívne a múdro zasahuje po celý čas svojej dlhoročnej a plodnej vedeckej činnosti, trvajúcej už dobre vyše päťdesiat rokov a neochabujúcej ani v pokročilom veku. Vo svojich prácach a vo vedeckých diskusiách vzbudzuje rešpekt a obdiv širokým rozhľadom v problematike súčasnej svetovej jazykovedy, cieľavedomým úsilím o pokrok vo vedeckej práci z hľadiska spoločenských potrieb, zmyslom pre riešenie základných teoretických, metodologických problémov, nekompromisným kriticizmom (a to aj vo vzťahu k svojim vlastným starším názorom) a nevšednou schopnosťou vidieť systémovú a dialektickú súvislosť javov.

Spomenuté schopnosti a vlastnosti uplatňuje akademik Havránek vo svojej vedeckovýskumnej práci, v monografiách, v kritických recenziách a v početných vedeckých diskusiách, v ktorých je majstrom nad majstrami, strhujúc hlbokou znalosťou problémov a silou logickej argumentácie. Úspešne pôsobí aj ako vysokoškolský učiteľ a školiteľ vedeckého dorastu. Má schopnosť objavovať nové talenty, ktoré potom systematicky usmerňuje a odborne vedie. Odchoval už prinajmenej dve generácie českých jazykovedcov. Priamy styk s ním na vedeckých konferenciách a na pracovných poradách, ako aj štúdium jeho prác má pozitívny vplyv aj na viacerých slovenských jazykovedcov.

Významnou zložkou pôsobenia akademika Havránka v rozvoji našej vedy je jeho redaktorská činnosť. O rozvoj slavistického výskumu v širokom zmysle sa stará ako vedúci redaktor časopisu pre slovanskú filológiu Slavia. Je zakladateľom a vedúcim redaktorom časopisu pre otázky teórie a kultúry jazyka Slovo a slovesnost, ktorý od polovice tridsiatych rokov podstatne prispieva k rozvoju teoretického jazykovedného myslenia najmä v okruhu problémov spisovného jazyka. Nemalý je Havránkov podiel na redakčnom vedení bohemistického časopisu Naše řeč. Je do veľkej miery zásluhou akademika B. Havránka, že všetky tieto časopisy sledujú výrazne pokrokovú líniu a že sa stali významnými orgánmi v rozvoji marxistickej jazykovedy.

Vedecké dielo akademika B. Havránka imponuje svojou mnohostrannosťou a bohatosťou. Najvýznamnejšou Havránkovou prácou z odboru slavistiky je jeho dvojdielny habilitačný spis Genera verbi v slovanských jazycích (I, 1928; II, 1934). Je to základná monografia pre poznanie gramatickej kategórie slovesného rodu, ale aj iných stránok slovanského slovesa. Otázkam fun-

govania gramatických a lexikálnogramatických kategórií slovesného vidu, času a slovesného rodu v slovanských jazykoch venoval B. Havránek veľa štúdií, úvah, recenzií a diskusných vystúpení na konferenciách a zjazdoch. Každý jeho príspevok prináša nové poznatky a podnety pre ďalší výskum a spravidla koriguje staršie a nesprávne tézy a formulácie.

Významná je Havránkova organizačná a pracovná účasť na všetkých slavistických zjazdoch. Jeho programové referáty o aktuálnych otázkach porovnávacieho štúdia slovanských jazykov, publikované v zjazdových zborníkoch, sú studnicou poučení pre každého slavistu. Akademik B. Havránek pozitívne ovplyvňuje vývoj slavistiky aj ako člen Medzinárodného komitétu slavistov a predseda Československého komitétu slavistov, ako aj aktívnou účasťou v práci viacerých slavistických komisií. Pod jeho vedením pracuje Medzinárodná komisia pre výskum gramatiky slovanských jazykov.

Dôležitou oblasťou Havránkovej činnosti v odbore slavistiky je paleoslovenistika. Zaoberal sa najmä otázkami cyrilometodovskej kultúry a staroslovienskymi pamiatkami českého pôvodu, ako sú václavské legendy a i. O výchovu slavistického vedeckého dorastu sa zaslúžil medziiným českým upraveným vydaním Kuľbakinovej príručky staroslovienčiny Mluvnice jazyka staroslověnského (Praha 1928). Od štúdia staroslovienčiny sa Havránek dostal k problémom balkanistiky a byzantológie, ktoré rozvíja najmä v časopise Byzantinoslavica.

Zmysel pre praktické otázky medzislovanských kultúrnych stykov B. Havránek preukázal medziiným vypracovaním pravidiel transliterácie cyrilského písma do latinky. Aktívne sa zúčastňuje na významných dvojjazyčných lexikografických prácach, ako je Velký rusko-český slovník a i., ako aj na vypracovaní a koordinácii základnej slovanskej lingvistickej terminológie.

Najrozsiahlejším a najvýznamnejším poľom vedeckovýskumnej činnosti akademika Havránka je bohemistika. Jeho dielo z tohto odboru obsahuje viaceré základné práce z problematiky spisovného jazyka, z vývoja spisovnej češtiny a z dialektológie. Základnou materiálovou prácou je jeho systematický opis českých nárečí v diele Československá vlastivěda (3. diel, 1934). Dôležité sú v nej úvodné výklady o rozvrstvení národného jazyka. V Československej vlastivěde vyšla aj Havránkova priekopnícka práca Vývoj spisovného jazyka českého, v ktorej autor sleduje vývoj spisovnej češtiny vo vzťahu k vývinu národnej spoločnosti. K problémom spisovného jazyka sa Havránek často vracia aj v neskorších rokoch, pričom koriguje z marxistického hľadiska niektoré tézy a formulácie z pôvodného vydania Vývoja (porov. v novších vydaniach Českej mluvnice).

Mimoriadne významná je Havránkova účasť na vypracovaní teórie spisovného jazyka. Opierajúc sa o práce popredných sovietskych jazykovedcov V. V. Vinogradova, L. V. Ščerbu, G. O. Vinokura a i., o domácu jazykovednú tradíciu a o hlboké poznanie zákonitostí vývoja spisovnej češtiny aj iných slovanských spisovných jazykov, B. Havránek v spolupráci s inými členmi Pražského lingvistického krúžku vypracoval ešte v tridsiatych rokoch premyslenú teóriu spisovného jazyka a jazykovej kultúry: Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura (v zborníku Spisovná čeština a jazyková kultura, 1932). Vychádzajúc z kritiky puristického postoja k problémom a potrebám spisovného jazyka, B. Havránek do hĺbky rozpracoval najmä otázky funkčného rozvrstvenia súčasnej spisovnej češtiny, pojem spisovnej normy a kodifikácie spi-

sovného jazyka. Tieto základné pojmy ďalej rozpracúva česká a slovenská jazykoveda v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch za aktívnej účasti akademika B. Havránka. Na Havránkovu teóriu nadväzujú aj mnohí zahraniční autori, medzi nimi viacerí sovietski jazykovedci. Úplnejší záber z Havránkových teoretických prác o otázkach spisovného jazyka poskytuje súbor Studie o spisovném jazyce (1963).

Vzorom vedeckej učebnice súčasného spisovného jazyka je Havránkova—Jedličkova Česká mluvnice (najnovšie vydanie z r. 1970). Jej osnovu a koncepciu v podstate prevzali aj autori Slovenskej gramatiky (Pauliny — Ružička — Štolc).

Osemdesiatka zastihla akademika B. Havránka v dobrom zdraví, v úplnej duševnej sviežosti a v neochabujúcej organizačnej a pracovnej aktivite. Je šťastím pre československú jazykovedu, že ju vedie a usmerňuje osobnosť svetového formátu, akou je B. Havránek. Pre ďalší rozvoj našej jazykovedy na marxistických základoch má veľký význam skutočnosť, že akademik B. Havránek ostal verný ideálom pokrokového vedca — marxistu a internacionalistu aj v pohnutých rokoch spoločenskej krízy a že sa aktívne zúčastňuje na súčasnom rozvoji marxistickej vedy.

*Š. Peciar*

## Zasadanie lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov

V dňoch 30. 1.—1. 2. 1973 sa konalo v Domove vedeckých pracovníkov Slovenskej akadémie vied v Smoleniciach prvé pracovné zasadanie medzinárodnej lexikologicko-lexikografickej komisie, jednej z pracovných komisií, ktoré zriaďuje Medzinárodný komitét slavistov (MKS) s cieľom organizovať a realizovať medzinárodnú spoluprácu v slavistickom výskume.

Novovznikajúca lexikologicko-lexikografická komisia pri MKS má prehlbovať, usmerňovať a koordinovať vedecký výskum v oblasti lexikológie a lexikografie slovanských jazykov formou pravidelných pracovných porád svojich členov za účasti širšieho kruhu jazykovedcov zaoberajúcich sa lexikológiou a lexikografiou. Na týchto poradách sa budú pertraktovať teoretické a metodologické problémy súčasnej lexikológie a lexikografie, problémy konfrontačného výskumu slovnej zásoby slovanských jazykov, problémy koordinácie a ustaľovania lingvistickej terminológie z pracovného okruhu komisie, zásady spracovania slovníkov rozličných typov, bude sa referovať o stave prác a o dosiahnutých výsledkoch na jednotlivých pracoviskách s cieľom koordinácie a výmeny pracovných skúseností. Na realizovanie tohto programu sa utvoria lexikologicko-lexikografické komisie pri národných komitétoch slavistov v jednotlivých krajinách.

Prvú pracovnú poradu, ktorá bola zároveň ustanovujúcou schôdzkou komisie, zorganizoval Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. Z členov komisie, ktorých navrhli jednotlivé národné komitéty, boli na porade prítomní: zo ZSSR O. N. Trubačov, člen korešpondent AV ZSSR, z PLR prof. S. Skorupka, z NDR akademik H. H. Bielfeldt, z BLR star. vedec. prac. K. Čolakova, z MLR doc. L. Kiss, z RSR doc. C. Apreotesei, zo Švédska prof. G. Jacobson a z ČSSR doc. V. Blanár, prof. J. Horecký, dr. Š. Peciar

a dr. J. Filipec. Okrem uvedených členov komisie sa na pracovných rokovaniach zúčastnili viacerí jazykovedci z pracovísk SAV, ČSAV a slovenských vysokých škôl, zaoberajúci sa problémami lexikológie a lexikografie.

Pracovné rokovania trvali tri dni. Otvoril ich prof. J. Horecký, zástupca riaditeľa JÚĽŠ SAV. V úvodnom referáte prof. J. Ružička, člen korešpondent SAV a riaditeľ JÚĽŠ SAV, podal referát o súčasnom stave a doterajších výsledkoch výskumu slovnej zásoby slovenčiny. Najväčšiu pozornosť vzbudili referáty zaoberajúce sa všeobecnými teoretickými a metodologickými problémami: J. Horecký v referáte o sémantických príznakoch a ich jazykovom a myšlienkovom základe podal kritický prehľad doterajších pokusov o systematizáciu sémantických príznakov a vyslovil niekoľko všeobecných zásad na vypracovanie sústavy sémantických príznakov; zdôraznil najmä zásadu systémovosti a vzťah systému „k okoliu". J. Filipec (z Prahy) v referáte o otázkach konfrontácie slovnej zásoby dvoch jazykov poukázal na rozličné aspekty konfrontačného štúdia jazykov; ťažisko konfrontačného výskumu vidí vo významovej stavbe slov a v slovotvorne motivovaných výrazových prostriedkoch. V. Blanár (z Bratislavy) hovoril o zmenách významu slov z porovnávacieho hľadiska. I. Němec (z Prahy) v referáte o problémoch rekonštrukcie jednotiek neúplne doloženého lexikálneho systému vyložil teoretické princípy, ktoré sa osvedčili pri opise slovnej zásoby starej češtiny v Staročeskom slovníku a ktoré bude možno uplatniť aj pri práci na iných historických slovníkoch. Aktuálnosť problémov tvorenia slov v súčasnej lexikológii dokumentoval referát M. Dokulila (z Prahy) o vzťahu slovotvorného a lexikálneho významu a referát J. Furdíka (z Prešova) o vzťahu slovotvorby a lexikológie. S. Skorupka (z Varšavy) sa zaoberal problematikou slovanskej porovnávacej frazeológie. Poukázal na podiel antickej kultúry vo frazeológii slovanských jazykov a potom podal formálnu (gramatickú) i sémantickú charakteristiku frazeologických jednotiek rozličných typov. L. Kiss (z Budapešti) zdôraznil potrebu onomaziologického prístupu pri štúdiu slovnej zásoby a ilustroval ho konfrontáciou rozličnej motivácie v pomenovaniach jabĺčka (patelly) v kolennom kĺbe v jednotlivých slov. jazykoch. M. Ivanová-Šalingová (z Bratislavy) sa zaoberala problémami konfrontácie slovnej zásoby blízko príbuzných jazykov (slovenčiny a češtiny).

Problémy preberania neslovanských výrazov do slovanských jazykov z rozličných hľadísk pertraktovali tri referáty; H. H. Bielfeldt (z Berlína) v referáte o klasifikácii západoslovanských jazykov na základe etymológie lexikálnych výpožičiek obhajoval pojem „severozápadnej slovančiny" (das Nordwestslawische), nadväzujúc na výsledky archeologických a etymologických prác v NDR. G. Jacobsson (z Göteborgu) analyzoval rozličné typy prevzatých pomenovaní niektorých morských rýb v slovanských jazykoch. C. Apreotesei (z Timişoary) hovoril o typoch a klasifikácii kalkov v slovanských jazykoch.

V sérii referátov sa rozoberali teoretické zásady súčasnej lexikografie pri rozličných druhoch a typoch slovníkov. O. N. Trubačov (z Moskvy) referoval o výsledkoch prác na novom etymologickom slovníku slovanských jazykov, ktorý sa zostavuje v Ústave ruského jazyka AV ZSSR. Š. Peciar (z Bratislavy) analyzoval koncepciu troch historických slovníkov (staropoľského, staročeského a pripravovaného Slovenského historického slovníka) a historicko-etymologického slovníka lužickej srbčiny. K. Čolakova (zo Sofie) rozoberala

teoretické problémy frazeologického slovníka. E. Sekaninová (z Bratislavy) sa zaoberala problémami dvojjazyčných slovníkov. Referát I. Ripku (z Bratislavy) a dva pripravené diskusné príspevky (P. Ondrusa z Bratislavy a J. Matejčíka z B. Bystrice) boli venované otázkam slovenského nárečového slovníka.

Na záver rokovaní prehovoril prof. J. Ružička o otázkach koordinácie a integrácie slavistického výskumu a o potrebe spolupráce jednotlivých slavistických komisií. Hodnotiace závery z dvojdňového pracovného rokovania predniesli V. Blanár a Š. Peciar. Rokovanie malo dobrú úroveň a prinieslo celý rad podnetov pre ďalšiu prácu komisie. Konštatovala to aj ustanovujúca schôdzka komisie, ktorá sa konala 1. 2. 1973 pred záverom pracovnej porady. Komisia sa ustanovila z prítomných členov, pričom sa členmi komisie stanú aj iní slavisti, ktorých navrhli jednotlivé národné komitéty slavistov a ktorí sa budú aktívne zúčastňovať na činnosti komisie. Za predsedu komisie bol navrhnutý dr. Š. Peciar, vedúci vedecký pracovník Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, a za tajomníka komisie dr. I. Kothaj, vedecký pracovník Ústavu svetovej literatúry a jazykov SAV. Najbližšia pracovná porada komisie sa plánuje na r. 1974 v Rumunsku.

*Š. Peciar*

## Monografické spracúvanie slovenskej antroponymie a toponymie

Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV usporiadala 24. októbra 1972 poradu o príprave monografií o slovenských vlastných menách, aby bolo možné koordinovať aj túto zložku vedeckovýskumnej práce v oblasti slovenskej onomastiky. Tento text obsahuje hlavné myšlienky z úvodných referátov a základnú bibliografiu.

I.

1. Antroponomastický výskum na Slovensku sa v poslednom desaťročí sústreďoval najmä na heuristické práce a riešenie základných teoretických otázok. Pokiaľ ide o zbieranie materiálu, v Jazykovednom ústave ĽŠ SAV sa vybudovala kartotéka úradných mien obyvateľov Bratislavy podľa voličských zoznamov z r. 1964 a pokračuje sa v kompletizovaní voličských zoznamov z celého slovenského jazykového územia. Spracovala sa frekvencia rodných mien i priezvisk a vyhotovil sa retrográdny slovník priezvisk. V budúcich rokoch sa bude dôslednejšie pokračovať v budovaní kartotéky historických osobných mien (v nadväznosti na kartotéku pre Slovenský historický slovník). Sústredená pozornosť sa venovala výskumu živého (t. j. neúradného) pomenúvania. Materiál zbierali poslucháči pedagogických fakúlt. Najlepšie výsledky sa dosiahli na Katedre slovenského jazyka PF v Banskej Bystrici. Tu je veľká zbierka živých mien zo stredného Slovenska. Pri rozvíjaní teórie antroponomastiky sa sčasti nadväzovalo na metodologický prístup, ktorý je rozpracovaný v *Príspevku ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku* (Blanár, 1950). Riešia sa otázky antroponomastického systému a jeho fungovanie, designácia rozličných tried osobných mien a s ňou súvisiaca jazyková výstavba, problema-

tika kartografovania (Blanár, 1968, 1970, 1972; Matejčík, 1972; Kotulič, 1972 a i.). Z väčších prác treba spomenúť rozbor súčasných i historických osobných mien z bývalej Tekovskej stolice (Krištof, 1969) a štatistické spracovanie priezvisk zo Záhoria (Šmelík, 1969, 1970). Bádateľské záujmy sa sústreďujú na tieto pracovné okruhy: antroponymia jednej obce alebo oblasti (F. Buffa, I. Kotulič, E. Krasnovská, Š. Lipták, J. Matejčík a i.); živé obyvateľské prezývky (Š. Krištof, A. Habovštiak); pravopis a skloňovanie osobných mien (L. Dvonč a i.), morfematická štruktúra prímena a priezviska (V. Blanár); historická antroponomastika (V. Blanár, J. Doruľa, I. Kotulič, J. Krištof, P. Ondrus, K. Palkovič, M. Majtán, M. Majtánová, K. Habovštiaková a i.); etymologické výklady starých obyvateľských mien (R. Krajčovič); štylistická onomastika (F. Buffa, M. Ivanová-Šalingová, M. Majtán, Š. Krištof, K. Palkovič); zoonymia (K. Palkovič). Bibliografické údaje nájdeme v stati M. Majtána (1970).

2. Doterajšie antroponomastické monografie, napr. z oblasti slavistiky, sa svojou vnútornou stavbou dosť odlišujú. Vo väčšine z nich sa analyzuje jazyková stránka daného súboru osobných mien, a nie príslušná sústava úradného a živého pomenúvania osôb. Súvisí to s nerovnakým vymedzením predmetu antroponomastiky a vôbec onomastiky. Stretávame sa v podstate s trojakým poňatím:

2.1. Kategória vlastných mien sa určuje vo vzťahu k apelatívnej oblasti (vlastné mená charakterizuje identifikačná funkcia). Analyzujú sa znaky vlastných mien ako lingvistickej kategórie. V tomto poňatí tvorí onomastika súčasť jazykovedy.

2.2. Vzhľadom na spoločenskú stránku identifikácie sa onomastika chápe ako osobitná oblasť jazykovedy. Skúma sa využitie jazykových prostriedkov v slovotvornej štruktúre vlastných mien a ukazujú sa osobitné slovotvorné postupy.

2.3. Predmetom výskumu je analýza sústavy pomenúvania osôb, osídlených a neosídlených objektov a iných tried proprií. Vychádza sa z myšlienky, že v rámci spoločnej identifikačnej funkcie treba rozlišovať viaceré triedy proprií, odlišujúce sa osobitnou designáciou. V designatívnej stránke sa odráža spoločensky podmienená identifikácia. Tým dostáva aj onymický znak svoju špecifickú podobu. Osobitné využitie jazykových prostriedkov pri výstavbe rozličných onymických sústav má svoje odôvodnenie v designatívnej stránke propria. Pri takomto poňatí onomastiky sa vymedzuje jej interdisciplinárny ráz. Opis jazykovej stránky vlastných mien tvorí len jednu zložku onomastického výskumu. Vo všetkých troch prípadoch patrí charakteristika jazykovej výstavby vlastných mien do úplného opisu národného jazyka.

3. Vzhľadom na súčasný vývin tejto disciplíny a na vytvárajúcu sa domácu tradíciu pokúsime sa načrtnúť problematiku nášho poňatia antroponomastickej monografie. Hneď na začiatku pripomíname, že svoju hodnotu má nielen vyčerpávajúci, ale aj čiastkový opis danej mennej sústavy. Pravda, opis istej stránky antroponymickej sústavy treba vidieť v príslušných súvislostiach s jej vyčerpávajúcou charakteristikou.

Za najprimeranejší pokladáme postup, pri ktorom sa analyzujú všetky tri zložky onymického znaku. Pokiaľ ide o denotatívnu zložku, treba sledovať, ako sa pomenúvajú príbuzné a nepríbuzné osoby v triede ženatých mužských osôb,



vydatých ženských
istých skupín pome
natívnej (obsahovej
ných mien podmie
nymickej sústave (
analýza apelatívneh
čajne je v mennej
významom živá). Na
Popri bratislavskom
R. Šrámek (1972).
ňatiu sú blízke prá
aspekt výrazne odl
štruktúry mena a
od skúmania etnick
na formu jeho osob
v prácach J. Melich
klad tu nie je cieľ
podmienok života
(a vôbec onomastik

Monograficky mo
vývin osobného po
konštrukcie antrop
nadväzuje analýza
stav, treba odlíšiť d
osnovu monografick
V. Blanár – J. Mat

4. Historicko-zem
4.1. Sústava antr
Sémantické p
príznakov. D
de a) ženatý
ných) detí. F
kálna distrib
spracovanie.
4.2. Jazykovedná
ká stavba a
vých mien.
4.2.1. Mikroš
neho p
(„synor
4.2.2. Štruktu
charakt
Využ
a ob
Sufixy
antrop
slovotv

vydatých ženských osôb a (slobodných) detí. Rozmanité spoločenské aspekty istých skupín pomenovaných osôb sa odrážajú ako sémantické príznaky v designatívnej (obsahovej) zložke osobného mena. Špecifická obsahová stránka osobných mien podmieňuje osobitné využitie jazykových prostriedkov v antroponymickej sústave (formálna stránka). Do tohto okruhu problematiky patrí aj analýza apelatívneho významu odvodzovacieho základu osobného mena (obyčajne je v mennej sústave irelevantný, niekedy je však motivácia apelatívnym významom živá). Naznačený metodologický prístup je zatiaľ málo prepracovaný. Popri bratislavskom centre v tomto smere pracujú napr. V. D. Beleńkaja (1969), R. Šrámek (1972). V. Rūķe-Draviņa (1969), R. Wimmer (1972) a i. Tomuto poňatiu sú blízke práce A. de Vincenza (1970). Svojou komplexnosťou sa tento aspekt výrazne odlišuje napr. od „čisto" lingvistickej analýzy (slovotvornej štruktúry mena a apelatívneho významu jeho odvodzovacieho základu) alebo od skúmania etnických, sociálnych a historických súvislostí denotáta vzhľadom na formu jeho osobného mena. Tento posledný prístup má u nás dobrú tradíciu v prácach J. Melicha, I. Kniezsu, J. Stanislava, B. Varsika a i. Filologický výklad tu nie je cieľom, ale prostriedkom na riešenie spoločensko-historických podmienok života nositeľov mien. V takom prípade sa antroponomastika (a vôbec onomastika) stráca ako osobitná spoločenskovedná disciplína.

Monograficky možno spracúvať sústavu dnešného pomenúvania osôb alebo vývin osobného pomenúvania. V jednom i druhom prípade vychádzame z rekonštrukcie antroponymickej sústavy a jej fungovania; na obsahovú stránku nadväzuje analýza jazykovej výstavby osobných mien. Keď sa spracúva novší stav, treba odlíšiť dve sústavy: úradné mená a živé mená. Podáme tu predbežnú osnovu monografického spracovania živých mien. Uplatní sa v chystanom diele: V. Blanár — J. Matejčík, *Živé mená na strednom Slovensku.*

4. Historicko-zemepisný náčrt a nárečové znaky skúmanej oblasti.

4.1. Sústava antroponymických modelov živých mien.
Sémantické príznaky a ich vyjadrenie. Spôsob uplatnenia sémantických príznakov. Druhy a vzájomné vzťahy antroponymických modelov v triede a) ženatých mužských osôb, b) vydatých ženských osôb, c) (slobodných) detí. Fungovanie antroponymickej sústavy. Horizontálna a vertikálna distribúcia antroponymických modelov živých mien. Kartografické spracovanie.

4.2. Jazykovedná charakteristika živých mien v triedach a), b), c. Fonologická stavba a gramatické vlastnosti živých mien. Lexikologická stavba živých mien.

4.2.1. Mikroštruktúrne vzťahy živého mena v rámci základného sociálneho poľa (obce): frekvencia, slovotvorné začlenenie a variantnosť („synonymia") živých mien.

4.2.2. Štruktúra slovotvorných modelov živých mien. Súpis a jazyková charakteristika slovotvorných modelov. Odvodzovacie základy.
Využitie apelatív (ich sémantická klasifikácia), proprií, etnických a obyvateľských mien.
Sufixy v triedach a), b), c). Spájanie slov a morfém. Špecificky antroponymické tvorenie. Horizontálna a vertikálna distribúcia slovotvorných modelov. Kartografické spracovanie.

4.3. Dokumentácia

Súhrn živých mien podľa osád. Abecedný súpis apelatívnych, propriálnych a etnonymických základov. Súpis sufixov.

Bibliografia

(doplnená výberom z domácich a inojazyčných monografií a štúdií)


Antroponimika. Red. V. A. Nikonov, A. V. Superanskaja. 1. vyd. Moskva, Izdateľstvo Nauka 1970. 360 s.

BEAULIEUX, L.: Les noms de famille en bulgare. Revue des études slaves, *19*, 1939, s. 17—39, *20*, 1942, s. 63—81.

BELEŇKAJA, V. D.: Toponimy v sostave leksičeskoj sistemy jazyka. 1. vyd. Moskva, Izdateľstvo Moskovskogo universiteta 1969. 168 s.

BENEŠ, J.: O českých příjmeních. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1962. 355 s.

BIRYLA, M. V.: Belaruskija antrapanimičnyja nazvy ŭ ich adnosinach da antrapanimičnych nazvaŭ inšych slavianskich moŭ. 1. vyd. Minsk, Vydavectva Akademii navuk BSSR 1963, 58 s.

BIRYLA, M. V.: Belaruskaja antrapanimija. Ulasnyja imëny-mianuški, imëny na baćku, prozviščy. 1. vyd. Minsk, Vyd. Nauka, Technika 1966. 327 s.

BIRYLA, M. V. Belaruskaja antrapanimija. 2. Prozviščy, utvoranyja ad apeľatyŭnaj leksiki. 1. vyd. Minsk, Vydavectva Nauka i technika 1961. 505 s.

BLANÁR, V.: Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku. 1. vyd. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení nákladom Štátneho nakladateľstva v Bratislave 1950. 139 s.

BLANÁR, V.: Die Entwicklung der slawischen Benennungssysteme unter strukturellem Aspekt. In: Leipziger namenkundliche Beiträge II. Berlin, Akademie-Verlag 1968, s. 59 — 74.

BLANÁR, V.: The Problem of a system of personal names. In: Onomastica, *15*, 1970, s. 163—171.

BLANÁR, V.: Problematika výskumu živých mien. In: Zborník materiálov z III. slovenskej onomastickej konferencie v Banskej Bystrici 4. 11. — 6. 11. 1970. Red. V. Blanár. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1972, s. 7—50.

BUBAK, J.: Nazwiska ludności dawnego starostwa nowotarskiego. Zv. 1. Wrocław — Warszawa — Kraków, Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictvo Polskiej Akademii Nauk 1970. 249 s.; Zv. 2. 1971. 185 s.

BUFFA, F.: K charakteristike vlastných mien v Kukučínových drobných prózach. In: Jazykovedné štúdie. 5. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1960, s. 29—39.

CUŘÍN, F.: Historický vývoj označování rodiny a rodinné příslušnosti v českých nářečích. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1964. 69 s. + 4 mapy.

ČUČKA, P. P.: Antroponimija Zakarpattia. Vstup do imena. Konspekt lekcij. 1. vyd. Užhorod, Užhorodskij deržavnij universytet 1970. 103 s.

Deutsche Namenkunde. In: Kleine Enzyklopädie in zwei Bänden. Die deutsche Sprache. 2. Band. Herausgegeben von E. Agricola, W. Fleischer und H. Protze. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut 1969, s. 639—684.

DROSDOWSKI, G.: Lexikon der Vornamen. Herkunft, Bedeutung und Gebrauch von mehr als 3000 Vornamen. Duden-Taschenbücher. 4. Band. Mannhein-Zürich, Dudenverlag 1968. 240 s.

DORULA, J.: O vývine niektorých typov priezvisk. In: Onomastica, *13*, 1968, s. 234—257.

GOLĘBIOWSKA, T.: Antroponimia Orawy. 1. vyd. Kraków, Nakładem Universytetu Jagiellońskiego 1971. 160 s.

ILČEV, S.: Rečnik na ličnite i familni imena u bălgarite. 1. vyd. Sofia, Izdatelstvo na Bălgarskata akademia na naukite 1969. 627 s.

KOTULIČ, I.: Príspevok k formovaniu živých mien. In: Acta Facultatis Paedagogicae Banská Bystrica. Séria spoločenskovedná. Onomastika. 3. Zborník materiálov

z 3. slovenskej onomastickej konferencie v Banskej Bystrici, 4. 11. — 6. 11. 1970. Red. V. Blanár. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1972, s. 232—252.

KNIEZSA, I.: A magyar és szlovák családnevek rendszere. 1. vyd. Budapest 1965. 112 s. (cyklostyl.)

KRIŠTOF, Š.: Osobné mená bývalej Tekovskej stolice. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969. 305 s. + mapy.

LADÓ, J.: Magyar utónévkönyv. 3. vyd. Budapest, Akadémiai kiadó 1972. 257 s.

MAJTÁN, M.: Desať rokov slovenskej onomastiky. In: Acta Facultatis Paedagogicae Banská Bystrica. Séria spoločenskovedná. Onomastika. 3. Zborník materiálov z 3. slovenskej onomastickej konferencie v Banskej Bystrici 4. 11. — 6. 11. 1970. Red. V. Blanár. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1972, s. 103—116.

MATEJČÍK, J.: Antroponymické modely a slovotvorné typy. In: Acta Facultatis Paedagogicae Banská Bystrica. Séria spoločenskovedná. Onomastika. 3. Zborník materiálov z III. slovenskej onomastickej konferencie v Banskej Bystrici 4. 11. — 6. 11. 1970. Red. V. Blanár. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1972, s. 56—71.

MĄCZYŃSKI, J.: Nazwiska Łodzian (XV—XIX wiek). Łódz, Łódzkie Towarzystwo naukowe 1970. 279 s.

REĎKO, K. J.: Sučasni ukrajinśki prizvyšča. 1. vyd. Kyjiv, Vydavnyctvo naukova dumka 1966. 261 s.

ROSPOND, S.: Struktura i klasifikacja nazwiska słowiańskiego. Na podstawie Słownika nazwisk śląskich. In: Rozprawy Komisji językowej V. Wrocław 1965, s. 9—63.

ROSPOND, S.: Struktura nazwiska polskiego i śląskiego. Słownik nazwisk śląskich, cz. I. A—F, Wrocław 1967, s. VII—XXX.

ROSPOND, S.: Stratygrafia polskich nazw osobowych. In: Rozprawy Komisji językowej 7, 1970, s. 53—130.

RŪĶE-DRAVIŅA, V.: Onomastische Modelle im baltischen Sprachraum. Résumés des communications. XIe Congrès international des sciences onomastiques, Sofia 28. 6. — 4. 7. 1972. Sofia, Comité national bulgare des sciences onomastiques 1972, s. 58.

SELIŠČEV, A. M.: Proischoždenije russkich familij, ličnych imen i prozvišč. In: Učonnyje zapiski Moskovskogo gos. universiteta. 128. (1948), s. 128—152.

Słownik staropolskich nazw osobowych. Pod redakcją i ze wstępem Witolda Taszyckiego. Wrocław — Warszawa — Kraków, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk (od r. 1965).

STANISLAV, J.: Staré slovenské mená. Slovenská reč, *15*, 1949/50, s. 165—172, s. 205—211, s. 290—298.

SUPERANSKAJA, A. V.: Struktura imeni sobstvennogo. (Fonologija i morfologija). 1. vyd. Moskva, Izdateľstvo Nauka 1969. 207 s.

SVOBODA, J.: Staročeská osobní jména a naše příjmení. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1964. 317 s.

SVOBODA, J. — ŠMILAUER, V.: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. 5. Dodatky k dílu Antonína Profouse. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1960, s. 521—642.

ŠMELÍK, Ľ.: Priezviská na Záhorí. I—III. 490 s. Nitra 1969. Kandidátska dizertácia.

ŠMELÍK, Ľ.: Využitie štatistickej metódy v onomastike. In: Štúdie Pedagogickej fakulty v Nitre. Zborník materiálov zo sympózia o teoretických a metodologických otázkach onomastiky a II. slovenskej onomastickej konferencie v Nitre 22.—24. mája 1969. Red. Štefan Krištof. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 85—93.

ŠRÁMEK, R.: Toponymické modely a toponymický systém. Slovo a slovesnost, *33*, 1972, s. 304—317.

UNBEGAUN, B. C.: Structure des noms de famille russes. In: Troisième Congrès International de toponymie et d'anthroponymie. Actes et Mémoires. Louvain 1951, s. 433—442.

VINCENZ, A. De: Traité d'anthroponymie Houtzoule. 1. vyd. München, Wilhelm Fink Verlag 1970. 613 s. Forum Slavicum. Herausgegeben von Dmitrij Tschižewskij. Band 18. 1970.

WIMMER, R.: Zur Semantik der Eigennamen. In: Résumés des communications. XIe Congrès international des sciences onomastiques, Sofia 28. 6. — 4. 7. 1972. Sofia, Comité national bulgare des sciences onomastiques 1972, s. 249.

ZAREBA, A.: Polskie imiona ludowe. Wybór materialów. In: Onomastica, 5, 1959, s. 373—408.
ŽELEZŇAK, I. M.: Očerk serbochorvatskogo antroponimičeskogo slovoobrazovanija. Suffiksaľnaja sistema serbochorvatskoj antroponimiji 12—14 vv. Kyjev, Izdateľstvo Naukova dumka 1969. 130 s.

II.

1. V Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV sa pripravuje komplexné spracovanie slovenskej toponymie — názvov neosídlených zemepisných objektov, buduje sa materiálová základňa, kartotéky názvov z celého slovenského územia, hesláre (frekvenčný, retrográdny), pracovné mapy, vznikajú mikroštúdie a štúdie o jednotlivých javoch a teoretických problémoch. Na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského sa chystá komplexné spracovanie slovenských osadných názvov, okrem prípravných štúdií je už hotový konspekt atlasu najstaršej slovenskej toponymie a intenzívne sa pracuje na príprave slovníka. Tempo prác závisí od tempa vydávania diplomatára a regestára.

Projekty a prípravné práce týchto diel s materiálovou základňou z celého územia Slovenska dopĺňajú a umožňujú príprava a vydávanie regionálnych monografií z menších administratívne, geograficky, jazykovo (alebo komplexne) vymedzených oblastí. Ide predovšetkým o monografie zemepisných názvov neosídlených objektov (oronymie, hydronymie, mikrotoponymie), kde za primerané materiálové východisko možno pokladať heuristickým výskumom zozbieraný živý materiál a názvy z novších kartografických diel a odbornej i populárnej literatúry vlastivedného charakteru. Pravda, nie je nemožné spracúvať aj osadné názvy menších oblastí, napr. historických stolíc, ale na úvahy a konkrétne tematické štúdie budú vhodnejšie podmienky po vydaní spomínaných základných pramenných diel. Terajšie štádium heuristického výskumu nedáva primeranú materiálovú základňu ani na monografické spracúvanie hydronymie. Optimálne podmienky máme u nás na Slovensku na prípravu toponomastických monografií, ktorých ťažisko bude v spracovaní zemepisných názvov neosídlených objektov, pričom sa spracuje aj súčasná hydronymia (vodné názvy) a ojkonymia (názvy osídlených objektov, osadné názvy). Tieto podmienky vyplývajú zo súčasného stavu heuristického výskumu.

2. Naša domáca tradícia nie je príliš veľká. Okrem klasických monografických diel nestorov slovenskej onomastiky V. Šmilauera (1932), J. Stanislava (1948) a B. Varsika (1964), v ktorých sa spracúva stará slovenská hydronymia a ojkonymia, môžu ako vzor poslúžiť iba monografie V. Blanára (1950) a A. Habovštiaka (1970) a štúdie M. Blichu (1969), Š. Krištofa (1967) a Š. Liptáka (1965).

Monografia V. Blanára spracúva slovenské osobné mená a zemepisné názvy získané pri výskume slovenskej menšiny v Maďarsku. Je dobre teoreticky podložená, po vymedzení základných pojmov nasleduje rozbor gramatickej a lexikálnej stránky (z formálneho i sémantického hľadiska) skúmaného onymického materiálu. Pramennú základňu tvorí súpis zozbieraných mien a názvov, usporiadaný podľa obcí aj abecedne podľa druhov (rodinné mená, prezývky, terénne názvy — tam „pomiestne mená“, osadné názvy — tam „miestne mená“).

A. Habovštiak spracoval toponymiu oravských obcí (okrem goralských). Ťažisko práce je v rozbore tvorenia názvov, pramennú základňu tvorí abecedný slovník názvov s lokalizáciami.

Štúdie M. Blichu a Š. Liptáka okrem abecedného slovníka súčasných názvov so skratkou obce obsahujú pokus o klasifikáciu materiálu z významového i morfologického hľadiska, pričom sa obe kritériá navzájom krížia. Krištofova štúdia obsahuje súčasné i historické terénne názvy usporiadané podľa obcí a ich charakteristiku z formálneho aj významového hľadiska.

Okrem monografie V. Blanára všetky ostatné práce majú prevažne materiálový charakter.

3. Ako vzor možno využiť aj viaceré spracovania inoslovanskej toponymie, napr. českej (H. Sáňka, 1960, J. Skutil, 1968), ukrajinskej (J. Rudnicki, 1939, S. Hrabec, 1950), poľskej (K. Dejna, 1956, M. Kucała, 1959, W. Lubaś, 1963, T. Gołębiowska, 1964, J. Wroniszewski, 1971, Z. Zagórski, 1972 a i.), chorvátskej (M. Karaś, 1968, P. Šimunović, 1972), macedónskej (W. Pjanka, 1970), bulharskej (I. Duridanov, 1952, 1958, J. Zaimov, 1959, G. Christov, 1964, N. P. Kovačev, 1962, 1965, K. Popov, 1070), lužickosrbskej (C. G. Schwela, 1958) i neslovanskej toponymie (napr. Zühlsdorf, 1970—1972). Pravda, všetky teoretické východiská ani všetky metodické postupy pri monografickom spracúvaní nezodpovedajú východiskám, predstavám a požiadavkám, vyplývajúcim z našej domácej onomastickej teórie (porov. napr. V. Blanár, 1970, M. Majtán, 1971, 1973 a i.), ale aj tak treba tieto práce poznať a pri vlastnej práci sa s nimi vyrovnávať.

4. Materiálovú základňu monografie musí tvoriť toponymický materiál z istého administratívne, geograficky alebo jazykovo vymedzeného územia, čo možno najúplnejší, získaný priamym heuristickým výskumom v teréne a doplnený zo starších katastrálnych máp, prípadne iných prameňov (dotazníky Slovenskej onomastickej komisie, dotazníky Slovenskej muzeálnej spoločnosti, dotazníky F. Pestyho, diplomové práce a pod.). Monografia by mala obsiahnuť všetku toponymiu, teda názvy obcí, osád, častí obce a predovšetkým všetky názvy fyzickozemepisných i hospodárskych, hospodársky využívaných objektov z jednotlivých katastrov.

Medzi základné požiadavky kladené na materiálovú základňu monografie patrí, aby celý zozbieraný materiál bol usporiadaný podľa obcí (aj s nárečovými podobami a s podobami doloženými z katastrálnej mapy, resp. z iných prameňov) s uvedením druhu názvov pomenovaného objektu a s lokalizáciou na náčrte katastru príslušnej obce alebo aspoň so smerovým označením vzhľadom na intravilán obce. Monografia musí obsahovať aj abecedný slovník všetkých slov zo zozbieraného materiálu (s odkazom na obec), pričom sa viacslovné názvy musia rozpísať, aby bolo zachytené a takto sprístupnené celé slovné bohatstvo.

Analýza spracúvanej toponymie závisí vždy od teoretických východísk, pripravenosti a cieľov autora a od povahy analyzovaného materiálu. Všeobecne sa dnes prijíma, že v regionálnej toponomastickej monografii sa má zhodnotiť obsahová (porov. Šrámek, 1972) i jazyková stránka názvov; jazykový materiál sa má analyzovať zo sémantického hľadiska (porov. V. Šmilauer, 1972) i z hľadiska štruktúrnotypologického (morfologického) (porov. A. V. Superanskaja, 1972, M. Majtán, 1973). Bežná je aj forma abecedného alebo vecného výkladového slovníka názvov. Ďalšie analýzy, napr. riešenie otázok teoretického charakteru, funkčnosti, systémovosti, štruktúrovanosti, životnosti toponymie, jej

významu pre poznanie migračných a národnostných pohybov obyvateľstva, historických i súčasných jazykových kontaktov s inojazyčným etnikom, starých foriem hospodárenia a spoločenského života (teda pre dejiny jazyka, pre historickú dialektológiu, etnografiu, históriu, archeológiu atď.), závisia od povahy zozbieraného materiálu, ale aj od pripravenosti, cieľov a vedeckej akríbie autora.

Bibliografia


BLANÁR, V.: Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAVU 1950. 138 s.

BLANÁR, V.: Špecifikum onomastiky. In: Zborník materiálov zo sympózia o teoretických a metodologických otázkach onomastiky a II. slovenskej onomastickej konferencie v Nitre 22.—24. mája 1969. Red. Š. Krištof. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 15—35.

BLICHA, M.: Chotárne názvy zatopených obcí na Ondave pri priehrade Veľká Domaša. In: Zborník Pedagogickej Fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove. 9. Zv. 3. Slavistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 81—109; pozri aj Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, *10*, 1969, s. 487—518.

DEJNA, K.: Terenowe nazwy śląskie. Onomastica, *2*, 1956, s. 103—126.

DURIDANOV, I.: Mestnite nazvanija v Lomsko. 1. izd. Sofija, Bъlgarskata Akademija na naukite 1952. 211 s.

DURIDANOV, I.: Toponimijata na Pъrvomajska okolija. In: Godišnik na Sofijskija universitet Filologičeskijat fakultet, 52, Sofija 1958, s. 1—200.

GOŁĘBIOWSKA, T.: Terenowe nazwy orawskie. 1. vyd. Kraków, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego 1964. 133 s.

HABOVŠTIAK, A.: Oravské chotárne názvy. 1. vyd. Banská Bystrica, Stredoslovenské vydavateľstvo 1970. 94 s.

HRABEC, S.: Nazwy geograficzne Huculszczyzny. 1. wyd. Kraków, Nakładem Polskiej Akademii Umiejętnosci 1950. XI + 264 s.

CHRISTOV, G.: Mestnite imena v Madansko. 1. izd. Sofija, Bъlgarskata akademija na naukite 1964. 350 s.

KARAŚ, M.: Toponimija Wysp Elafickich na Adriatyku. 1. vyd. Wrocław — Warszawa — Kraków, Wydawnictwo PAN 1968. 143 s.

KOVAČEV, N. P.: Mestnite nazvanija ot Sevlievsko. 1. izd. Sofija, Bъlgarskata akademija na naukite 1962. 300 s.

KOVAČEV, N. P.: Mestnite nazvanija v Gabrovsko. 1. izd. Sofija, Izdateľstvo na Bъlgarskata akademija na naukite 1965, 200 s.

KRIŠTOF, Š.: O chotárnych názvoch z Tekova. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre, Spoločenské vedy. 11. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1967, s. 99—126.

KUCAŁA, M.: Nazwy terenowe z kilku wsi w powiecie Myślenickim. Onomastica, *5*, 1959, s. 67—100.

LIPTÁK, Š.: Z chotárnych názvov slovenskej časti bývalej Užhorodskej stolice. In: Nové obzory. 7. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1965, s. 323—335.

LUBAŚ, W.: Nazwy terenowe pow. Jasielskiego i Krośnieńskiego. Onomastica, *8*, 1963, s. 195—236.

MAJTÁN, M.: Z problematiky predložkových zemepisných názvov. Jazykovedný časopis, *22*, 1971, s. 41—48.

MAJTÁN, M.: Chotárne názvy vetného typu. Slovenská reč, *37*, 1972, s. 140—143.

MAJTÁN, M.: Štruktúrne typy slovenských chotárnych názvov. In: IV. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 9.—10. novembra 1971), Zborník maetriálov. Red. M. Majtán. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. s. (v tlači).

PJANKA, W.: Toponomastikata na Ochridsko-prespanskiot bazen. 1. izd. Skopje, Institut za makedonski jazik „Krste Misirkov" 1970. 491 s. (+ mapy).

TOPOV, K.: Mestnite imena v Beloslatinsko. In: Godišnik na Sofijskija universitet Filologičeskijat fakultet, 54/2, Sofija 1960, s. 485—671.

RUDNICKI, J.: Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny. Lwów 1939. XV + 248 s.

SÁŇKA, H.: Pomístní názvy brněnského okolí. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1960. 106 s. (+ mapa).

SCHWELA, Ch. G.: Die Flurnamen des Kreises Cottbus (Stronine mẽńa Chóśobuskego hobcereńa). 1. Aufl. Berlin, Akademie—Verlag 1958. 571 s.
SKUTIL, J.: Mikrotoponymie a oronymie Drahanské vrchoviny. 1. vyd. Blansko 1968. 152 s. 2 zv.
STANISLAV, J.: Slovenský juh v stredoveku. 1. vyd. Martin, Matica slovenská 1948, s. 664, 673 + mapy. 3 zv.
SUPERANSKAJA, A. V.: Struktura imeni sobstvennogo. 1. izd. Moskva, Izdateľstvo Nauka 1969. 207 s.
ŠIMUNOVIĆ, P.: Toponimija otoka Brača. 1. izd. Supetar 1972. 318 s. (+ mapy).
ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. 1. vyd. Praha a Bratislava, Učená společnost Šafaříkova v Bratislavě 1932. XLIII + 564 s.
ŠMILAUER, V.: Třídění pomístních jmen. Zpravodaj místopisné komise ČSAV. 1. 1960, s. 149—171 (znovu ZMK, 13, 1972, s. 171—204).
ŠRÁMEK, R.: Toponymické modely a toponymický systém. Slovo a slovesnost, *33*, 1972, s. 304—318.
VARSIK, B.: Osídlenie Košickej kotliny. Zv. 1. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 475 s.
WRONISZEWSKI, J.: Nazwy terenowe i osobowe z okolic Skotnik w pow. koneckim. Onomastica, *16*, 1971, s. 122—177.
ZAGÓRSKI, Z.: Nazwy terenowe z kilku wsi w Złotowskiem (woj. koszalińskie). Onomastica, *17*, 1972, s. 27—50.
ZAIMOV, J.: Mestnite imena v Pirdopsko 1. vyd. Sofija, Bъlgarskata akademija na naukite 1959. 301 s.
ZÜHLSDORF, W.: Flurnamenatlas des südlichen Südwestmecklenburg. (Text, Karten, Register). 1. Aufl. Berlin, Akademie-Verlag 1970—1972. 630, 248 S. (+ mapy). 3 zv.

*V. Blanár — M. Majtán*

[3] Pozri DORUĽA, J.: Z histórie mien povolaní. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 81—82.

## Správa o činnosti onomastickej komisie za roky 1967—1972

(Táto správa nadväzuje na správu o činnosti Slovenskej onomastickej komisie za roky 1965—1966, uverejnenú v Slovenskej reči, *32*, 1967, s. 179—180.)

Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV sa stala organizačným a koordinujúcim strediskom onomastického výskumu na Slovensku. Terajšie predsedníctvo (doc. PhDr. V. Blanár, DrSc. — predseda, PhDr. M. Majtán, CSc. — tajomník, doc. PhDr. F. Buffa, CSc., doc. PhDr. R. Krajčovič, CSc., prof. PhDr. Š. Krištof, CSc., doc. PhDr. J. Matejčík, CSc., prof. PhDr. J. Stanislav, člen korešp. ČSAV, a prof. PhDr. B. Varsik, člen korešp. SAV) sa usiluje čo najlepšie plniť túto svoju základnú úlohu.

1. Slovenská onomastická komisia (najmä za posledných päť rokov) zorganizovala rozsiahly terénny výskum živého (ľudového) pomenúvania osôb, obyvateľských mien, názvov do domu a chotárnych názvov na celom území Slovenskej socialistickej republiky. Výsledky výskumu a ďalšie úlohy sa pravidelne prerokúvajú na pracovných zasadnutiach, poradách a konferenciách.

Piate zasadanie Slovenskej onomastickej komisie (15. júna 1967) bolo venované vzťahu onomastiky a historickej geografie. Odzneli referáty o vývine názvov obcí na Slovensku a prijal sa návrh, aby sa urýchlene pripravila praktická príručka, v ktorej by sa zachytil vývin obcí a ich názvov aspoň v posledných dvoch-troch storočiach.

Na pravidelných poradách sa prediskutúvali konkrétne úlohy súvisiace s organizovaním heuristického výskumu vlastných mien. Na poslednej (24. októbra

1972) boli na programe príprava a plánovanie monografií o vlastných menách a príprava seminára o heuristickom výskume vlastných mien, ktorý má byť v roku 1973 v Prešove.

Slovenská onomastická komisia v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV a filozofickými a pedagogickými fakultami Univerzity Komenského a Univerzity P. J. Šafárika zorganizovala a usporiadala v rokoch 1967—1972 päť vedeckých konferencií.

Pri trefom výročí svojho vzniku (5.—6. decembra 1967 v Bratislave) usporiadala Slovenská onomastická komisia v spolupráci s komisiou pre historickú geografiu, demografiu a štatistiku *I. slovenskú onomastickú konferenciu.* Na konferencii odznelo 16 referátov a koreferátov a vyše 30 diskusných príspevkov, ktoré sa združovali do troch základných tematických okruhov: 1. výskum súčasnej a historickej antroponymie, 2. historický výskum toponymie a 3. štandardizácia súčasnej slovenskej toponymie, onomastickej terminológie a obyvateľských mien. (Podrobnejší referát je v Slovenskej reči, *33,* 1968, s. 248—249.) Materiály z rokovania vydala rotaprintom Slovenská onomastická komisia v osobitnom zborníku (I. slovenská onomastická konferencia, Bratislava 5.—6. decembra 1967. Zborník materiálov. Red. V. Blanár a M. Majtán, Bratislava 1968. 278 s.).

*Druhá slovenská onomastická konferencia* bola v dňoch 22.—24. mája 1969 v Nitre (Sympózium o teoretických a metodologických otázkach onomastiky a II. slovenská onomastická konferencia). Sympózium a konferenciu usporiadali Slovenská onomastická komisia a Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Nitre. Zúčastnilo sa na nej vyše 50 bádateľov — z Československa (11), z Belgicka (2), Poľska (4), Maďarska (1), Juhoslávie (1) a Rumunska (1). Vcelku odznelo 20 referátov a pripravených príspevkov. Stretnutie odborníkov vhodne doplnili vlastivedné exkurzie po okolí Nitry a návštevy v Archeologickom ústave SAV v Nitre a v Arborétu v Tesárskych Mlyňanoch.

Materiály z rokovania vydala Pedagogická fakulta v Nitre (Zborník referátov a príspevkov z medzinárodného sympózia a II. slovenskej onomastickej konferencie v Nitre 22.—24. mája 1969. Red. Š. Krištof. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 185 s.).

*Tretiu slovenskú onomastickú konferenciu* organizovala Slovenská onomastická komisia v spolupráci s Pedagogickou fakultou v Banskej Bystrici v dňoch 4.—6. novembra 1970 za účasti 26 vedeckých pracovníkov. Zúčastnili sa na nej aj onomastici z ČSR (4). Rokovanie bolo monotematické, odznelo 20 referátov a 25 diskusných príspevkov, ktoré sa zaoberali problematikou živého (ľudového) pomenúvania osôb. Program konferencie doplnili exkurzie na Tále a do Bojníc. (Ref. SR, *36,* 1971, s. 185—186.)

Materiály z konferencie vydala Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici (Zborník materiálov z III. slovenskej onomastickej konferencie v Banskej Bystrici 4. nov. — 6. nov. 1970. Red. V. Blanár. Banská Bystrica 1972. 284 s.).

*Štvrtá slovenská onomastická konferencia* bola v dňoch 9.—10. novembra 1971 v Bratislave. Slovenská onomastická komisia ju zorganizovala v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV. Základnou témou rokovania konferencie, na ktorej sa zúčastnilo 37 jazykovedcov, historikov, archivárov a geografov, z toho 10 z ČSR, bola jazyková výstavba vlastných mien. (Ref. SR, *37,* 1972, s. 176—177.)

Materiály z konferencie vydá Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV (IV. sloven-

ská onomastická konferencia, Bratislava 9.—10. novembra 1971. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973 — v tlači).

V dňoch 3.—7. mája 1972 bolo v Prešove *V. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku* pri Medzinárodnom komitéte slavistov, ktoré bolo spojené s *V. slovenskou onomastickou konferenciou.* Obidve podujatia usporiadala Slovenská onomastická komisia v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra a s Pedagogickou a Filozofickou fakultou Univerzity P. J. Šafárika v Prešove. Tematické okruhy, ktorými sa zaoberalo 37 referátov a 43 diskusných príspevkov, boli zacielené na: 1. výskum a kartografovanie slovanských osobných mien, 2. základnú slovanskú onomastickú terminológiu a 3. odraz medzijazykových kontaktov na vlastných menách.

Priebeh rokovania vhodne doplnili vlastivedné exkurzie. Všetci účastníci (60, z toho 14 zo zahraničia a 9 z Českej socialistickej republiky) sa takto oboznámili aj s krásami Slovenska a najvýznamnejšími udalosťami novodobých dejín Slovákov. (Ref. SR, 37, 1972, s. 385—387.)

Materiály z rokovania vydá Pedagogická fakulta UPJŠ v Prešove (V. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku a V. slovenská onomastická konferencia, Prešov 3.—7. mája 1972. Zborník materiálov. Red. M. Blicha a M. Majtán. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973 — v tlači).

2. Utvorenie Slovenskej onomastickej komisie pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV (1964) a onomastickej pracovnej skupiny v rámci oddelenia dejín jazyka v JÚĽŠ SAV (1965) umožnilo vybudovať organizačnú základňu a koordinačné stredisko onomastického výskumu na Slovensku. Tento výskum sa zameriava na riešenie teoretických a metodologických otázok a problémov onomastiky. Základný materiálový výskum sa sústreďuje na dve hlavné úlohy: 1. výskum osobných mien a 2. výskum chotárnych názvov.

Rozpracúva sa teória a metodológia štruktúrnotypologického výskumu úradného, ale najmä živého (ľudového) pomenúvania osôb, pričom sa výskum zacieľuje na celú antroponymickú sústavu a jej fungovanie. Dôležitým prvkom výskumnej práce je, že sa výsledky sústavne konfrontujú na domácich i medzinárodných fórach a takto môžu slúžiť ako východisko pri komplexnom výskume slovanských osobných mien. Zavŕšením prvej etapy výskumu bude spracovanie živého pomenúvania na strednom Slovensku a syntetická práca o vývine pomenúvania osôb na Slovensku. Po skončení spomínanej etapy sa prikročí k vyčerpávajúcej charakteristike jazykovej výstavby slovenských priezvisk.

Toponymický výskum sa popri riešení základných problémov zameriava aj na riešenie niektorých čiastkových úloh. Ide najmä o problém propriálnosti niektorých typov chotárnych názvov, terminológiu, tvorenie a využívanie chotárnych názvov v jazykovo zmiešaných oblastiach, prekladanie starých či tvorenie nových chotárnych názvov v oblastiach, ktoré boli postupne osídľované príslušníkmi rozličných jazykových kolektívov a pod. Po skončení heuristického výskumu, dôkladnej analýze a po vypracovaní primeranej vedeckej metódy bude možné celý zozbieraný materiál synteticky spracovať. Komplexné spracovanie materiálu by malo obsahovať vyčerpávajúcu analýzu a syntézu jazykovej výstavby jednotlivých typov slovenských chotárnych názvov a malo by sa stať základným pramenným dielom nielen pre výskumné práce z histórie slovenského jazyka a slovenských nárečí, ale aj pre ďalšie výskumy v oblasti historickej geografie, demografie, etnografie a pod. Predpokladáme, že poslúži aj ako

jeden zo základných prameňov pri bádaniach o slovanských zemepisných názvoch, najmä ak sa materiál postupne doplní z bohatého archívneho materiálu.

Na Filozofickej fakulte Univerzity J. A. Komenského sa pripravuje atlas najstaršej slovenskej toponymie a intenzívne sa pracuje na príprave slovníka.

Na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici vzniká rozsiahla monografia o živých menách na strednom Slovensku.

Na Pedagogickej fakulte v Nitre vznikla už monografia o osobných menách býv. Tekovskej stolice a pripravuje sa monografické spracovanie tekovskej toponymie.

3. V ostatnom čase zaznamenávame v slovenskej onomastike veľký rozmach. Charakterizujú ho nové úlohy, nová organizácia vedeckovýskumnej práce, jednotná koordinácia cieľov a úloh, živá aktivita, pomerne rozsiahla publikačná činnosť, väčšia aktívna účasť na medzinárodných fórach atď. Slovenská onomastická komisia bude podľa svojich možností túto aktivitu i naďalej podporovať a rozvíjať.

*M. Majtán*

## Nová česká práca o výstavbe jazykových prejavov

K. Hausenblas: Výstavba jazykových projevů a styl. Acta Universitatis Carolinae (Philologica monographia XXXV. Praha 1971. 188 s.)

K. Hausenblas sa vo svojej monografii *Výstavba jazykovch projevů a styl* pokúša o nový prístup k otázkam štýlu a štylistiky. Neuspokojuje sa s doterajším chápaním a zaraďovaním štylistiky do užšie vymedzovanej jazykovedy. Výhodnejším a vyhovujúcejším sa mu vidí prístup cez všeobecnejšiu teóriu komunikátu a komunikácie. Z tohoto dôvodu sa K. Hausenblas usiluje aj vnútorne pretvoriť nielen obsah základných pojmov: štýl, jazykový prejav, štylizácia, kompozícia, výstavba prejavu, prehovoru, štylistika atď., ale navrhuje aj ich nové usúvzťažnenie a usporiadanie v rámci jazykovedy i štylistiky a ďalej širšie v rámci teórie komunikátu.

Celú monografiu delí K. Hausenblas na päť častí:

I. Nauka o komunikaci — jazykověda — stylistika (s. 11—38); (Tu autor charakterizuje základné pojmy.)

II. K některým základním pojmům (s. 39—64). (Tu venuje pozornosť pojmom štýl, metóda, štylizácia, kompozícia, téma.)

III. Ke klasifikaci komunikátů (s. 65—100). (Hausenblas sem zaraďuje zaujímavú problematiku klasifikácie jazykových prejavov a ich charakteristiku a neorganicky aj problematiku prekladov umeleckej literatúry.)

IV. K sémantické výstavbě komunikátu (s. 101—114). (Problematika je tu zúžená na sémantické kontexty v básnickom diele.)

V. Stylistické a sémantické analýzy slovesných děl (s. 115—168). — Do tejto časti zaradil K. Hausenblas články s problematikou, ktorú rozpracoval v starších štúdiách. Tieto štúdie metodologicky i terminologicky stoja na úrovni výskumov z rokov, keď ich autor koncipoval. Ide o tieto známe štúdie (s vynikajúcimi jazykovo-štylistickými analýzami diel z českej klasickej literatúry):



K výstavbě posta
chově Máji (s. 127
Z vnútorného rc
práce venuje autor
ženosť vzniká aj
zaujímavé i zákla
a detailnejšie nero
ani hierarchizáciu
novej koncepcie.
Takýto improvi
3 strany!), Stylizas
kompozícia (s. 47–
rozpracovať základ
vaných typoch jaz
a závažnosť jedno
kompozičných typo
Na výstavbe kor
prostriedky, ktoré
1. vlastné jazyk
taktické);
2. paralingválne
typ písma ap.);
3. tematické pro
komunikátu. Podľa
tencie lingvistiky.
jazykových komun
prejavov nás presv
sujetu, námetu atď
kých prostriedkov
možno preto dnes
vôbec do výskumov
4. textové prostr
tematicko-rématick
5. tektonické pro
bola atď.);
6. prostriedky k
(žánrové útvary, fo
„v oblasti výstavby
ferenciaci druhů ko
to bode nemôžeme
tiach, aj pri komp
rozličné typy (mod
*kladná klasifikácia*
s. 204–212; *Základ*
rupkov zborník (ru
V dispozičnom s
využívajú aj celé
anekdoty, pohrebná
Z tohto výpočtu

K výstavbě postavy v prozaickém textu (s. 115 n.); Zobrazení prostoru v Máchově Máji (s. 127 n.); Styl a překlad (s. 157 n.).

Z vnútorného rozčlenenia monografie K. Hausenblasa vidieť, že iba polovicu práce venuje autor novej teórii, druhú časť k nej akoby voľne pripája. Nevyváženosť vzniká aj preto, že z hľadiska výstavby jazykových prejavov závažné, zaujímavé i základné, ústredné pojmy Hausenblas iba naznačuje, ale hlbšie a detailnejšie nerozpracúva. Tým nedosahuje ani žiadúce skĺbenie problematiky, ani hierarchizáciu pojmov bez širšej argumentácie a bez náležitého zdôvodnenia novej koncepcie.

Takýto improvizovaný charakter majú kapitolky: Styl a metoda (spolu 3 strany!), Stylizase a kompozice (z toho štylizácia s. 45, 46, časť strany 47!), kompozícia (s. 47—54). Za takýchto okolností autor ani nemohol podrobnejšie rozpracovať základné pojmy, ani sledovať ich fungovanie v štýlovo diferencovaných typoch jazykových prejavov, ani stanoviť typy štylizácie a fungovanie a závažnosť jednotlivých javov v kompozícii jazykových prejavov rozličných kompozičných typov.

Na výstavbe komunikátu sa podľa K. Hausenblasa zúčastňujú tie jazykové prostriedky, ktoré majú dosah pre štýlové zafarbenie komunikátu (s. 13—15):

1. vlastné jazykové prostriedky (fonologické, morfologické, lexikálne, syntaktické);

2. paralingválne prostriedky (fonetické: tempo reči, hlasový timbre; grafické: typ písma ap.);

3. tematické prostriedky, ktoré utvárajú vyššiu vrstvu sémantickej výstavby komunikátu. Podľa K. Hausenblasa tematické prostriedky nepatria do kompetencie lingvistiky. Tento názor sa považuje za všeobecne platný. No výskumy jazykových komunikátov ako celkov a práve i štúdium kompozície jazykových prejavov nás presviedčajú o tom, že výber témy, členenie témy, obsahu, fabuly, sujetu, námetu atď. majú dôsledky pre kompozíciu, výber jazykových, štylistických prostriedkov i výstavbových prostriedkov všetkých jazykových rovín. Nemožno preto dnes už tvrdiť, že téma, tématika, tématické prostriedky nepatria vôbec do výskumov lingvistiky (vrátane štylistiky);

4. textové prostriedky (jazykové prostriedky tzv. aktuálneho členenia, t. j. tematicko-rématická štrukturácia);

5. tektonické prostriedky (trópy, figúry, napr. opakovanie, gradácia, hyperbola atď.);

6. prostriedky komplexného charakteru: schémy komunikátov ako celku (žánrové útvary, formy, slohové útvary). Tu sa K. Hausenblas domnieva, že „v oblasti výstavby komunikátu jako celku není mnoho rysů obecných, v diferenciaci druhů komunikátů se silně uplatňují rozdíly stylové povahy". V tomto bode nemôžeme s K. Hausenblasom súhlasiť. Práve tak ako v iných oblastiach, aj pri kompozičných štruktúrach jazykových prejavov sú vypracované rozličné typy (modely) kompozície. Ukázali sme to v našich príspevkoch: *Základná klasifikácia kompozičných typov jazykových prejavov*, SR, 37, 1972, s. 204—212; *Základné modely kompozičných typov jazykových prejavov*, Skorupkov zborník (rukopis).

V dispozičnom súbore výstavbových prostriedkov jazykových prejavov sa využívajú aj celé prehovory (promluvy), napr. blahoželanie, klasické citáty, anekdoty, pohrebná reč, uvítacia reč, prívet ap.

Z tohto výpočtu vidieť, že K. Hausenblas chápe štýl komunikátu širšie, ako

sa doteraz bežne v lingvistickej a štylistickej literatúre uvádzalo. Neobmedzuje štýl na spôsob využívania jazykových prostriedkov, usiluje sa postihnúť vlastnosti štýlu ako jedného z hlavných konštrukčných princípov v základných „jazykových" vrstvách výstavby komunikátu, t. j. štýl chápe ako integračný princíp výstavby celku. A hoci K. Hausenblas postihol v tejto práci daktoré všeobecné črty a princípy výstavby jazykových komunikátov, nepodarilo sa mu ich úplnejšie podchytiť a na ich základe podať klasifikáciu kompozičných typov jazykových prejavov. Nepostačia tu zložky výstavby: výber prostriedkov (selekcia), úprava (modifikácia) prostriedkov a usporiadanie (kompozícia). Nezisťujú sa ani konštrukčné pravidlá, ani kompozičné modely, ani ich konštanty a variabilné zložky.

K. Hausenblas sa na jednej strane pokúša rozšíriť hranicu štylistiky o výstavbu komunikátu (široko chápanú) a na druhej strane chce podstatne rozviesť a rozpracovať i prepracovať celý pojmoslovný aparát (s. 23). Podarilo sa mu to iba pri malom počte termínov a aj tie v ďalších kapitolkách používa v tradičnom význame (ktorý štylistickým a lingvistickým termínom pripísala funkčná štylistika).

Všimnime si bližšie termín *štýl*, ako ho najnovšie chápe K. Hausenblas a aké miesto mu určuje v sústave pojmov o jazykovom štýle, resp. o štýle komunikátu.

K. Hausenblas píše: „Kterou složku struktury komunikátu nazýváme stylem? Označujeme tak jeden z principů jeho výstavby jako celku majícího povahu výkonu lidského chování, výtvoru lidské činnosti." Ďalej vysvetľuje pojmy: výtvor ľudskej činnosti, výstavba, utváranie a utváranosť (ako rezultát aktu utvárania), selekcia, modifikácia, kompozícia a napokon hlavné princípy výstavby komunikátu (s. 18—19).

Z citovaného vidieť, že štýl sa definuje iba v oblasti komunikátu. V terminológii funkčnej štylistiky by sme povedali, že sa definuje na úrovni jazykového prejavu, a to je štylistická kategória stojaca v hierarchii štýlových javov pomerne nízko. Štýl jazykového komunikátu je podriadený celému radu determinujúcich vyšších kategórií; sú to: funkčný jazykový štýl (objektívny štýl, podľa Hausenblasa i jazyk štýlu), dobový funkčný štýl, štýl príslušného žánru, autorský (individuálny) štýl a až tak štýl jednotlivého jazykového prejavu, komunikátu. A tak, hoci sa v tejto teórii — keďže ide o výstavbu jazykových komunikátov — nevyhnutne musí vychádzať zo štýlu jazykového (verbálneho) komunikátu (prejavu), jednako aby širšie a správne zaradil štýl komunikátu do bohatého rozvrstvenia celonárodného jazyka, siaha K. Hausenblas za tradičnými štýlovými útvarmi národného jazyka, ktoré sa v podstate zhodujú so známymi funkčnými jazykovými štýlmi.

Napriek tomu, že K. Hausenblas už dlhší čas propaguje staršie Havránkove termíny, napr. „funkčné jazyky" (s. 28), tieto termíny sa neujímajú. Ide tu predovšetkým o terminologickú otázku. To na veci nič nemení, lebo označené javy K. Hausenblas skutočne chápe ako funkčné jazykové štýly v doterajšom tradičnom vymedzení, ba aj čo do ich charakteristiky a rozpracovania. Hoci postuluje prekročenie a rozšírenie hraníc štylistiky, sám ich v tejto monografii neprekračuje okrem malých výnimiek (zopár nových navrhovaných pojmov).

K. Hausenblas napr. v úvodných partiách monografie obhajuje hovorový štýl spisovnej češtiny (t. j. súčasnej spisovnej češtiny) a vymedzuje vzťah tohto štýlu k obecnej češtine. K ostatným štýlom a k sústave štýlov v tejto novej

teórii sa autor vlastne nedostal a ani nepotreboval dostať, lebo teóriu komunikátu nemusí (prísne vzaté) zaujímať fungovanie a rozvrstvenie (štýlové či akékoľvek) celého jazykového systému a všetkých subsystémov.

Pri rozvíjaní teórie komunikátov a pri analýze jazykových komunikátov (u Hausenblasa verbálnych komunikátov) hrá významnú úlohu systematická analýza a klasifikácia či typológia komunikátov. Hoci by sme čakali, že výstavba jazykových komunikátov bude priam viesť k systematickej a komplexnejšej klasifikácii komunikátov, uspokojuje sa K. Hausenblas iba s daktorými postrehmi. Sám doslovne vraví: „Soustředíme se zatím na několik momentů, kterým při charakteristice a klasifikaci jazykových projevů nebyla dosud věnována náležitá pozornost, ačkoli jde o jevy, které podstatně zasahují do struktury projevu." (s. 70).

Ide mu o tieto diferencie medzi komunikátmi: a) jednoduchost — zloženost textové výstavby projevů, b) samostatnost — vázanost projevů, c) kontinuitnost — diskontinuitnost projevů.

Do skupiny a) zaraďuje K. Hausenblas takéto typy prejavov: prejav obsahuje jediný text s jedným zmyslom; prejav, ktorý má jediný text, ale dvojaký zmysel; prejav, ktorý má jeden text s vmontovaným úryvkom iného prejavu; ako podtyp vydeľuje text epickej prózy s priamou, nevlastnou priamou a polopriamou rečou; ďalším typom je text dialogický. Nie celkom jasné je vydelenie ako podtypu napr. takého prejavu (novinového článku), pri ktorom sa pripúšťa aj tzv. kratší text. Kompozícia textu takéhoto článku sa predsa pritom vôbec nemení. K tomuto podtypu sa pridružuje ďalší podobný podtyp, a to jeden prejav, v ktorom sú dva texty (i viac textov) (napr. text a poznámky pod čiarou, komentáre ap.). Tým sa však o kompozičnom charaktere vlastného textu veľa nedozvedáme. O tom, ako je komponované dielo, akými jazykovými a kompozičnými prostriedkami sa uskutočňuje de facto výstavba napr. vedeckej monografie, odborného referátu, komentára, odborného článku, odbornej eseje ap., aké rozličné možnosti a typy kompozície sa pri rozličných jazykových prejavoch vypracovali, sa tu nehovorí. Aj keď členenie na vlastný (hlavný) text a sekundárny (poznámkový) text zasahuje do kompozície textu, je to však len jeden zo sprievodných, nie základných prvkov výstavby hlavného, základného textu. Nakoniec zaraďuje K. Hausenblas do tohto prvého typu prejavov aj texty s montážnym kompozičným princípom.

Pod b) zaraďuje K. Hausenblas prejavy (relatívne) samostatné, prejavy situačne (relatívne) neviazané a prejavy situačne viazané.

Pod c) patria jazykové prejavy plynulé, kontinuitné a prejavy diskontinuitné rozličného charakteru, napr. športové reportáže, poznámky, zápisky (heslovité), zoznamy, inventáre, formuláre atď.

Z tohto prehľadu Hausenblasovej klasifikácie textov vidíme, že chýba klasifikácia podľa kompozičných princípov textov, podľa vlastnej (špecifickej) kompozičnej typizácie textov (jazykových prejavov). Chýba nám taký štrukturálny opis textov a tried komunikátov, o aký sa pokúsili napr. U. Oomenová: Systemtheorie der Texte. Folia Linguistica, ASLE, tomus V. 1/2, Mouton 1969, s. 12—34; Max Bense: Theorie der Texte. 1. vyd. Köln a. Rhein 1962, s. 5 n. a i.

Záverom možno konštatovať, že K. Hausenblas pri pokuse o novú teóriu komunikácie, o novú teóriu štylistiky i o novú klasifikáciu komunikátov (či textov, resp. jazykových prejavov) ostal na polceste. Nevybudoval ani vlastnú a podrobne hierarchizovanú teóriu komunikátov a textov, ani nevypracoval

systematickú terminológiu, resp. pojmoslovie. Prelína sa tu stará teória funkčnej štylistiky a štrukturálnej lingvistiky s teóriou komunikácie, čo staršiu teóriu síce v istom smere obohacuje a rozširuje, ale doteraz jej nedáva také jednoznačne kladné výsledky, ako by sa očakávalo. Preto aj v Hausenblasovej monografii všeobecná a „nová" teória je iba načatá a naznačená. Trvalú hodnotu má druhá časť práce, zostavená z príspevkov napísaných dávnejšie.

*M. Ivanová-Šalingová*

## MAJTÁN, M.: Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972. 672 s.

Obsiahla publikácia M. Majtána o názvoch 3115 obcí Slovenskej socialistickej republiky je významným súborným prameňom na poznávanie súčasného i staršieho stavu názvov obcí na Slovensku. Preto môžu mať o ňu záujem nielen odborníci (jazykovedci, onomastici, archivári, historici, geografi, filatelisti a iní), ale aj pracovníci centrálnych úradov a verejnej správy, národných výborov (matrikári).

Jednotlivé obce sa v monografii spracúvajú vo forme slovníkových hesiel. Pri každej obci sa bližšie určuje, do ktorého okresu patrí a do ktorej stolice patrila v minulosti. Potom sa prehľadne s udaním rokov uvádzajú názvy obcí z úradných lexikonov, počnúc prvým úradným súpisom obcí z čias Márie Terézie (Lexikon universorum regni Hungariae locorum populosorum z r. 1773). Napríklad heslo *Prešov* sa spracúva takto:

Prešov PŠ (Šariš.)

1773 Eperiessinum, Eperjes, Pressow, K 1786 Eperies, Eperiesinum, Fragopolis, Pressow L 1808 Eperiesinum, Eperjes, Eperies, Pressow, 1863—1913 Eperjes, 1920 — Prešov.

(Pod skratkou K sa uvádzajú názvy z knihy J. M. Korabinského, Geographisch Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn, Pressburg 1786; pod skratkou L 1808 názvy z prameňa J. Lipszky de Szedliczna, Repertorium locorum objectorum que in XII tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et confiniorum militarium magni item principatus Transylvaniae occurentum, Budae 1808; ostatné lexikony sa citujú bez skratky, iba s udaním rokov vydania.)

Uvádzajú sa tu teda úradné staršie latinské, nemecké, maďarské i slovenské názvy obcí s udaním rokov vydania excerpovaných lexikonov a ostatné úradné nyzvy obcí. Kontrolou náhodne vybraných hesiel sa ukázalo, že ide o spoľahlivú, starostlivo urobenú publikáciu.

V knihe sa prehľadne zaznamenáva aj dynamika spájania, zriedkavejšie i rozčleňovanie jednotlivých obcí. Napríklad obec č. 2109 (*Príbelce* z okresu Veľký Krtíš v býv. Hontianskej župe) má tento názov až od r. 1966. Jej vznik sa prehľadne zaznačuje symbolmi 2109 ← AB, A ← C, ktoré značia, že obec *Príbelce* vznikla spojením obcí A (= Dolné Príbelce) a B (= Horné Príbelce) a že do obce A (Dolné Príbelce) bola ešte pred zlúčením s obcou B pripojená obec C (Bereklak). Pri prípadnej reedícii knihy by sa dalo ešte uvažovať o tom, či v zozname neuviesť v zátvorke aj ľudové (neúradné) alebo novšie názvy tých bývalých obcí, ktoré boli administratívne pripojené k inej obci. Napríklad spo-

mínaná obec 2109 C, ktorá sa v najstarších lexikonoch uvádza ako *Priklek* a *Bereklak*, po r. 1907 sa pripojila k obci *Dolné Príbelce* a jej slovenský ľudový názov *Príkľak*, ktorý sa v povojnových lexikonoch uvádza ako samota, sa v tomto slovníku obcí nezaznamenáva. Podobne ani slovenský názov bývalej obce *Rača* nenájdeme medzi názvami bývalej obce *Račištorf*, ktorá bola po r. 1946 pripojená k Bratislave.

Orientáciu v starších názvoch obcí umožňuje slovník starších inojazyčných aj domácich názvov obcí (str. 487—667). Viacslovné dnešné úradné názvy obcí sa uvádzajú vždy pri substantíve (nie pri adjektíve), teda pod B pri „Brod" sú obce: *255 Čierny Brod, 256 Kráľov Brod, 257 Krásny Brod;* alebo pri „Bystrica" obce *303 Banská Bystrica, 304 Nová Bystrica, 305 Považská Bystrica, 206 Stará Bystrica, 307 Záhorská Bystrica.* Pri adjektívach sú odkazy na príslušné heslo (napr. Banská Bystrica 303). Pri adjektívnej zložke úradných názvov obcí sa poukazuje na využívanie istých adjektív pri pomenúvaní miest, napríklad adjektívum *banský* je dnes v úradných názvoch obcí *Banská Belá, Banská Bystrica, Banská Hodruša, Banská Štiavnica, Banský Studenec.* Adjektívum *čierny* je v úradných názvoch obcí: *Čierna Lehota, Čierna Voda, Čierne Kľačany, Čierne Pole.* Pre zaujímavosť možno spomenúť, že adjektívum *dolný (-á, -é)* je v 53 zložených názvoch, adj. *horný (-á, -é)* v 54, *nižný* v 33, *vyšný* v 35, *nový* v 39, *starý* v 15 zložených názvoch obcí.

V názvoch obcí sa zachovali aj viaceré dialektizmy a archaizmy, napr. slovo *vôľa* v názvoch *Voľa, Dobrá Voľa, Jakubova Voľa, Jurkova Voľa, Juskova Voľa, Nižná Voľa, Ruská Voľa, Ruská Voľa nad Popradom, Vyšná Voľa, Volica.* Ide tu o osady s istými výsadami (podobne ako obce *Lehota, Lehôtka*).

Kniha Milana Majtána poukazuje na históriu názvov obcí na Slovensku, na proces zlučovania obcí, i na tendencie, ktoré sa pri pomenúvaní obcí uplatňovali, ako aj na súčasný stav názvov slovenských miest a dedín. Pre svedomité spracovanie môže byť spoľahlivým východiskom pri ďalších výskumných prácach tak slovakistických, ako aj slavistických (ako porovnávací materiál). Osobitne významná je aj pre jazykovú prax, pre upevnenie používania ustálených úradných názvov obcí v Slovenskej socialistickej republike.

*A. Habovštiak*

## SYMONI-SUŁKOWSKA, J.: Zróżnicowanie słowotwórcze i leksykalne nazw z zakresu transportu i komunikacji w gwarach polskich. 1. vyd. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, Wydawnictwo PAN 1972. 142 s. + 42 máp.

Výskum nárečovej lexiky sa v Poľsku robí veľmi intenzívne. Jeho výsledky sa spracúvajú tak vo forme slovníkov, ako aj monograficky. Jednou zo série monografií je aj recenzovaná práca, týkajúca sa názvoslovia z oblasti dopravy a prepravy v poľských nárečiach. Materiál sa získal pomocou špeciálneho dotazníka (v rámci väčšieho výskumu mnohých oblastí dedinského života), ktorý mal 224 otázok a bol vyplnený v 338 bodoch rozložených po celom Poľsku.

Materiál, ktorý sa v tejto práci rozoberá, tvoria zväčša názvy motivované, preto jadro práce je v rozbore ich slovotvornej štruktúry (kap. I—VII). Takéto

motivované názvy autorka delí predovšetkým podľa ich stavby, podľa charakteru slovotvorného základu, a tak v prvej kapitole sú deverbálne substantíva, v druhej deadjektívne a v tretej desubstantívne, vo štvrtej kapitole sú substantíva s príslovkovým slovotvorným základom, v piatej sú substantíva odvodené od predložkových spojení a v šiestej sú zložené substantíva. V rámci týchto kapitol sa materiál ďalej člení podľa logicko-syntaktických kritérií, ako je to zvykom u viacerých poľských jazykovedcov, pričom autorka si bola asi vedomá slabín tohto delenia, preto ho dopĺňa tradičným názvoslovím. Napríklad hneď v I. kapitole sú takéto názvy jednotlivých častí: 1. *Formacje podmiotowe czynne — Nazwy wykonawców czynności i nazwy narzędzi.* (s. 9) 2. *Formacje podmiotowe bierne:* a) *Nazwy biernych podmiotów i rezultatów czynności.* (s. 21) b) *Nazwy miejsca* (s. 24) ap.

Samotný materiál sa uvádza podľa sufixov, pričom pri jednotlivých slovách je vždy ich zemepisné určenie, ďalej významová, príp. aj gramatická charakteristika a často aj iný komentár (napr. týkajúci sa štruktúry slova ap.).

V siedmej kapitole autorka podáva niekoľko zaujímavých prípadov názvov vzniknutých kontamináciou a adideáciou (významovou asociáciou dvoch pôvodom odlišných, ale foneticky blízkych výrazov). V ôsmej (materiálovej) kapitole autorka rozoberá tie slová svojho materiálu, ktoré sú nemeckého pôvodu, pričom tu rozlišuje názvy, ktoré sa v poľštine asimilovali, ďalej kalky nemeckých výrazov a slová s miešanými poľsko-nemeckými slovotvornými, resp. lexikálnymi elementmi. Prirodzene, že autorka ako skúsená dialektologička sa neuspokojila len s mechanickým uvádzaním materiálu, ale ho na mnohých miestach podrobuje hlbšej analýze a širším konfrontáciám, takže miestami jej teoretické úvahy, najmä v úvodných a záverečných častiach kapitol, sú veľmi cenné z hľadiska hlbšieho poznania poľského národného jazyka, ako aj z hľadiska všeobecnej jazykovedy.

V deviatej kapitole autorka rozoberá svoj materiál z hľadiska teritoriálneho. Od celopoľských názvov (známych aj v spisovnom jazyku) oddelila pomenovania obmedzené na istú oblasť Poľska, pričom podrobne uvádza, ktoré z týchto názvov sú typické pre jednotlivé oblasti. Túto stať vhodne dopĺňa príloha 42 prehľadne urobených máp takých preskúmaných slov, ktorých geografická diferencovanosť (zväčša lexikálna) je výraznejšia a veľmi poučná.

Zhrnujúca desiata kapitola obsahuje výstižnú celkovú charakteristiku analyzovaného materiálu. Dozvedáme sa z nej, že štruktúra názvov z oblasti dopravy a prepravy v poľských nárečiach sa vo všeobecnosti zhoduje s charakterom slovotvorného (i lexikálneho) systému poľštiny. Mnoho názvov má charakter celopoľský. Väčšina názvov tejto oblasti sú slová odvodené, najčastejšie pomocou sufixov, pričom pri nich dominujú derivácie deverbálne. Vcelku autorka z uvedenej oblasti zozbierala 1745 názvov pre 139 designátov, čo je priemerne 12 názvov pre jeden designát. Spravidla sú to diferencie lexikálne, len zriedka pre ten istý designát je niekoľko názvov odlišujúcich sa v poľských nárečiach slovotvorne. Prirodzene, nie všetky názvy sú rovnocenné; odlišujú sa rozličným geografickým rozšírením, resp. aj rozličným spôsobom motivácie, rozličným významovým zaťažením (mnohé z nich sú viacvýznamové) ap., o čom autorka hovorí na mnohých miestach recenzovanej práce. Na konci knihy je vo forme 6 tabúľ schematicky predstavená schopnosť istého prefixu spájať sa so sufixami v deriváciách pochádzajúcich od predložkových spojení. Prácu uzatvára ruské resumé a patričné indexy (vyskúmaných dedín, slov, sufixov, máp ap.).

Recenzovaná práca je dobrou ukážkou, ako seriózne a so zanietením pristúpili poľskí dialektológovia k výskumu poľskej nárečovej lexiky. Nám, ktorí sme sa v tejto oblasti ešte ani len poriadne nerozbehli, môže byť táto ich činnosť v mnohom príkladom i vzorom.

*F. Buffa*

## GOLĘBIOWSKA, T.: Antroponimia Orawy. 1. vyd. Kraków, Nakładem Universytetu Jagiellońskiego 1971. 160 s.

V posledných rokoch vyšlo v Poľsku viac knižných dialektologických prác zaoberajúcich sa výskumom goralských nárečí na Orave a Spiši (T. Golębiowska, *Terenowe nazwy orawskie*, Kraków 1964, M. Karaś, *Polskie dialekty Orawy I*, Kraków 1965; Z. Sobierajski, *Atlas polskich gwar spiskich I, II*, Poznań 1966, 1970). K nim sa priraďuje aj práca Terezy Golębiowskej *Antroponimia Orawy*. Predmetom jej skúmania sú antroponymá z goralskej nárečovej oblasti na hornej Orave.

Práca analyzuje nárečový materiál z 10 goralských obcí na slovenskej strane a z 13 obcí na poľskej strane. Autorka chápe danú oblasť ako jeden jazykový i etnický celok a z tohto stanoviska hodnotí aj príslušný materiál. Autorka nehodnotí v práci vplyv spisovnej slovenčiny na goralské nárečia na Orave, ktorý je zreteľný najmä v reči príslušníkov mladšej generácie. Vplyv spisovnej slovenčiny sa prejavuje aj pri tvorení hypokoristík a živých mien. Golębiowska nedocenila v práci tento moment. Danú oblasť chápe ako jeden celok a otázke jazykových kontaktov nevenuje takmer žiadnu pozornosť. V prvej časti (str. 20) sú vlastne iba okrajové poznámky na túto tému.

S tým súvisí aj ďalší nedostatok práce. V prehľade literatúry sa T. Golębiowska obmedzuje iba na poľské onomastické práce. V takejto práci sa predsa žiada, aby autorka uviedla aj základné slovenské antroponymické práce, najmä tie, ktoré sa zaoberajú otázkou klasifikácie živých mien, problémom slovotvorných modelov a typov a ktoré už dospeli k istým teoretickým uzáverom. Bolo to v recenzovanej práci o to potrebnejšie, že autorka skúma materiál aj zo slovenských goralských obcí.

Práca sa skladá zo štyroch častí a slovníka mien. Ich predmetom je formálny a významový rozbor osobných mien, priezvisk a živých mien zo synchrónneho hľadiska.

V prvej časti *Imiona* rozoberá osobné mená mužské a ženské. Vo všetkých obciach T. Golębiowska zaznačila 213 mien. Vo výbere mien badať už aj v tejto oblasti vplyv mesta. Ďalej sleduje autorka osobné mená zo slovotvorného hľadiska. Opäť tu chýba bližšie určenie, ktoré sufixy sú charakteristické pre slovenskú a ktoré pre poľskú oblasť. Na identifikáciu osôb v neoficiálnom styku sa nepoužívajú osobné mená v ich úradnej podobe, ale ich rôzne modifikácie. Autorka uvádza najmä sufixálnu deriváciu a skracovanie mien. Pri tvorení hypokoristík a rôznych modifikácií osobných mien by bolo vhodné rozlíšiť osobné mená príslušníkov staršej a mladšej generácie. Vplyv spisovného jazyka je badateľný na osobných menách najmä mladých ľudí a detí.

Na strane č. 15. T. Golębiowska uvádza niektoré skrátené mená od príslušných základov. Nepresne sú tu uvedené niektoré hypokoristiká. Napr. *Fer(ko)*

odvodzuje od základu *Ferdynand;* môže však ísť aj o hypokoristikum osobného mena *František,* ktoré je v slovenskom jazykovom prostredí veľmi časté. Podobne meno *Uľa, Uľka* má svoj základ nielen v osobných menách *Juliana, Urszula,* ako sa nazdáva autorka, ale aj v osobnom mene *Júlia.* To isté platí o menách *Jana, Janka,* ktoré uvádza ako modifikácie mien *Janina, Joana.* Osobné mená *Jana, Janka* sú dnes bežné v dediskom prostredí. V súčasnom slovenskom prostredí sú to mená veľmi časté.

V druhej časti nazvanej *Nazwiska* autorka analyzuje oravské priezviská. Pri ich klasifikácii pokladá za rozhodujúci vzájomný vzťah formálneho a významového kritéria.

Priezviská rozčleňuje na dve skupiny: odvodené a neodvodené. Obidve skupiny ďalej rozdeľuje na dve podskupiny, a to na 1. priezviská odvodené od vlastných mien, 2. priezviská odvodené od všeobecných mien. V rámci tejto schémy autorka podrobnejšie rozoberá jednotlivé slovotvorné typy priezvisk. Najproduktívnejšou slovotvornou príponou v oravskej oblasti je prípona *-ak* (233 priezvisk). Ostatné sufixy, ako *-ek, -ik, -czyk, -owczyk, -ka,* sú menej produktívne.

Všetky priezviská sú uvedené v poľskej spisovnej podobe. Z takého znenia nevyplýva, či ide o priezvisko, ktoré je úradným menom, zaznamenané v poľskej alebo v slovenskej časti Oravy. Keďže sa autorka nerozhodla pre transkripciu, čo by bolo v danom prípade najvyhovujúcejšie, bolo potrebné uvádzať priezviská zo slovenských obcí slovenským pravopisom. Táto poznámka platí aj na prvú časť a sčasti aj na tretiu a štvrtú časť.

Tretia časť práce *(Przezwiska)* je venovaná problematike živých mien. Pod pojem „przezwisko" zahrnuje autorka všetky typy živých mien vyskytujúcich sa v oravskom prostredí: *przezwisko* || *przezwa, przezywisko, przydomek* || *przytomek, dokładanie, szpicmiano, przytułek* (str. 34). Takéto chápanie je pomerne široké a dovoľuje zahrnúť všetky tie mená, ktoré sa požívajú na identifikáciu osoby v každodennom styku a ktoré vlastne tvoria istý doplnok úradnej dvojmennej pomenovacej sústavy.

Pri klasifikácii autorka používa tie isté kritériá ako pri klasifikácii priezvisk. Prevažnú väčšinu tvoria živé mená sémanticky motivované. Podľa zistení autorky sa v oravskej oblasti vyskytuje vyše dvetisíc živých mien. Pôvodnosť mien je tu však skrytá pod spisovnou formou, v ktorej sú živé mená zachytené.

Vo štvrtej časti *(Nazwy rodzinne)* autorka analyzuje rodinné mená, t. j. tie, ktoré v antroponymickom systéme vyjadrujú rodinné vzťahy. Sú to mená žien, dcér a synov. Táto skupina živých mien má v porovnaní so spisovným jazykom svoju špecifickú úlohu. Z formálneho hľadiska sú to odvodeniny so sufixami *-ka, -ula, -iná, -ów, -in/-yn.* Pri tvorení marytononymických foriem sufix *-ula* je charakteristický pre slovenskú oblasť, sufix *-iná* pre poľskú oblasť. Autorka ďalej uvádza aj charakteristické formy mena celej rodiny.

Slovník obsahuje abecedný zoznam osobných mien, priezvisk a živých mien. Pri jednotlivých menách sa uvádzajú aj ich nárečové znenia a modifikácie.

Práca prináša mnoho zaujímavého a cenného materiálu predovšetkým z hľadiska poľskej dialektológie a poľskej onomastiky. Pre slovenskú onomastiku bude môcť poslúžiť len ako orientácia pri výskume a nie ako východisko výskumu. Dôvody som uviedla vyššie. Pri výskume jazykovo prechodných oblastí je priam nevyhnutné uplatniť konfrontačné hľadisko. Toto v danej práci chýba.

*J. Krišśáková*

# ROZLIČNOSTI

**O skloňovaní názvov** *Medvedzie* a *Srňacie.* — V 6. zv. Slovníka slovenského jazyka, v časti *Slovenské miestne názvy a obyvateľské mená* sa pri názve *Medvedzie* (s. 202) a pri názve *Srňacie* (s. 229) uvádzajú tvary gen. sg. *Medvedzieho* a *Srňacieho.* Podľa toho sa majú tieto názvy skloňovať ako príd. mená (vzoru cudzí). Toto určenie skloňovania názvov *Medvedzie* a *Srňacie* podľa nášho názoru nie je správne.

Názvy *Medvedzie* a *Srňacie* sú podst. mená, ktoré majú svoj pôvod v tvaroch druhových privl. príd. mien *medvedí a srňací* (tvar *medvedzí,* v ktorom má pôvod miestny názov *Medvedzie,* je nárečový). V prvom prípade ide o odvodzovanie príponou *-í,* v druhom prípade príponou *-ací,* ktorá je vlastne variantom prípony *-í.* Popri tvare *srňací* sa používa aj tvar *srní.* V dnešnej spisovnej slovenčine sú bežnejšie privl. príd. mená druhové na *-í* (L. D v o n č, O príponách *-í* a *-ací* v druhových privlastňovacích prídavných menách, Slovenská reč, *26,* 1961, s. 84—96).

Podoba *srní* sa rovnako ako podoba *srňací* používa v miestnych názvoch, a to v názvoch *Horné Srnie* a *Dolné Srnie.* Okrem spomenutých príd. mien sa takto používajú aj niektoré ďalšie druhové privl. príd. mená. V uvedenom súpise slovenských miestnych názvov a obyvateľských mien sa zaznamenávajú ešte tieto názvy: *Babie, Baranie, Deviče, Jastrabie nad Topľou, Jastrabie pri Michalovciach, Ovčie, Predjastrabie, Ptičie* (vlastne „Vtáčie"), *Šarišské Jastrabie, Trenčianske Jastrabie, Turie, Vranie, Zemplínske Jastrabie.* Pri všetkých týchto názvoch okrem názvov *Medvedzie* a *Srňacie* sa v SSJ pre gen. sg. uvádza tvar *-ia,* čo znamená, že sa tieto názvy skloňujú podľa vzoru vysvedčenie (*z Babia, Devičia* atď.). Otázkou skloňovania miestnych názvov tohto typu sa podrobne zaoberala M. M a r s i n o v á (Skloňovanie miestnych mien typu Jastrabie. Slovenská reč, *15,* 1949/50, s. 299—309). Autorka uvádza tieto miestne názvy: *Babie, Deviče, Dolné Srnie, Horné Srnie, Jastrabie, Madvedzie, Ptičie, Ovčie, Srňacie, Šarišské Jastrabie, Trenčianske Jastrabie, Turie, Vranie.* Spomína tu aj žen. podst. meno *Svinia,* ktoré podľa M. Marsinovej v celej štruktúre miestnych názvov nemá nijakej opory (s. 303); tomuto názvu tu však nemusíme venovať pozornosť, keďže niet pri ňom problémov z hľadiska skloňovania. M. Marsinová podáva obraz o miestnom úze na základe dotazníkov, ktoré sa rozoslali zväčša na školy. Výsledky tohto malého prieskumu ukazujú na rozpaky a neustálenosť pri skloňovaní miestnych názvov z pôvodných druhových privl. príd. mien. Ukazuje sa však, že na strednom a západnom Slovensku sa prejavuje tendencia ku skloňovaniu mien tohto druhu podľa vzoru *vysvedčenie,* kým na východnom Slovensku prevažujú adjektivizačné tendencie. Podľa autorky príklon ku skloňovaniu podľa substantív je v zhode s tendenciami pri skloňovaní miestnych názvov na *-ov, -ovo,* totiž s tendenciou skloňovať ich ako substantíva.

Skloňovanie takýchto názvov podľa vzoru *vysvedčenie* sa výslovne pripomína aj v gramatickej literatúre. Podľa *Slovenskej gramatiky* (E. Pauliny — J. Ru-

žička — J. Štolc, 5. vyd.) do vzoru *vysvedčenie* patria aj miestne názvy ako *Tŕstie, Jastrabie, Srnie.* V *Morfológii slovenského jazyka* (1966, s. 120) sa píše, že podľa vzoru *vysvedčenie* sa skloňujú aj miestne názvy, ktoré majú tvar druhových príd. mien, ako *Jastrabie, Srnie, Vranie, Ovčie.* Skloňovanie podľa príd. mien (napr. *z Jastrabieho, k Jastrabiemu*) sa tu výslovne označuje ako nenáležité v spisovnom jazyku. Možno konštatovať, že v spisovnom jazyku sa pôvodné adjektívne tvary, ktoré sa končia ako substantíva, skloňujú ako podst. mená: *Kukučínov — Kukučínova, Štúrovo — Štúrova, Ovčie — Ovčia.* Príd. menami ostávajú názvy, ktoré sa končia inak ako podst. mená, napr. *Kňažia — Kňažej, Humenné — Humenného* a pod.

Názvy *Medvedzie* a *Sŕňacie* sa v spisovnej slovenčine majú skloňovať podľa vzoru *vysvedčenie,* nie podľa vzoru *cudzí* (ako príd. mená). Podľa toho bolo treba aj v Slovníku slovenského jazyka pre gen. sg. uviesť príponu *-ia,* nie *-ieho.*

*L. Dvonč*

**Zaire, alebo Zair?** — Bývalá belgická kolónia v Afrike, ktorá sa 30. 6. 1960 stala samostatnou Konžskou republikou, dostala najnovšie nový názov. V tlači sa stretávame s podobou *Zaire.* Napr. *Odriekli Irak, Jordánsko a Zaire* (Pravda, 5. 7. 1972, s. 6). Treba konštatovať, že táto podoba nie je v spisovnej slovenčine správna.

Podoba *Zaire* je prevzatá z francúzštiny. Vo francúzštine má podobu *Zaïre.* K tejto pravopisnej podobe treba uviesť, že sa tu píše *i* „s dvoma bodkami" preto, aby sa *i* spolu s predchádzajúcim *a* nečítalo ako *é.* Okrem toho písané *e* na konci sa nevyslovuje. Výslovnosť slova *Zaïre* je teda *zair.* Môžeme to povedať aj opačne: na dosiahnutie výslovnosti *zair* sa vo francúzštine v súhlase so spôsobom písania slov v tomto jazyku volila pravopisná podoba *Zaïre.* V podobe *Zaire,* s ktorou sme sa stretli v našej dennej tlači, sa vynecháva graféma *ï,* ktorú spisovná slovenčina nepozná, a nahrádza sa písmenom *i.* Ponecháva sa tu však koncové *-e,* ktoré sa nemá vyslovovať. Podoba *Zaire* by sa však v slovenčine mohla nesprávne vyslovovať tak, ako sa vyslovujú iné slová s *e* na konci slova, a preto podobu *Zaire* nemôžeme v spisovnej slovenčine používať. Namiesto nej treba používať takú pravopisnú podobu, ktorou sa vystihuje pôvodná výslovnosť tohto slova. V slovenskom pravopise môže ísť iba o podobu *Zair.*

Je síce pravda, že v spisovnej slovenčine používame niektoré slová francúzskeho pôvodu, v ktorých sa na konci píše tzv. nemé *e* (napr. *ensemble, langue, parole, avenue, revue*), ale sú to slová, pri ktorých je evidentný ich francúzsky pôvod, a preto sa tu nemôže tak ľahko stať chyba vo výslovnosti. Podobne píšeme aj niektoré francúzske mená, napr. *Marseille, Le Havre, La Manche.* Názov *Zaire* je však pomenovanie africkej krajiny. Takéto názvy majú v spisovnej slovenčine slovenskú pravopisnú podobu, napr. *Rodézia, Etiópia, Nigéria, Alžírsko.* Inštruktívny je v tomto prípade napr. názov *Alžírsko.* Pôvodnú francúzsku podobu *Alger* sme upravili v spisovnej slovenčine na *Alžír,* pričom sa k nej ešte na označenie krajiny pripojila odvodzovacia prípona *-sko* analogicky podľa iných názvov na *-sko,* čím sa podoba *Alžírsko* odlíšila od názvu mesta *Alžír.* V spisovnej slovenčine treba teda používať formu *Zair,* ktorou sa zachytáva a dosahuje pôvodná výslovnosť.

Pravda, v spisovnej slovenčine názvy krajín bývajú najčastejšie utvorené odvodzovacou príponou *-sko*, napr. *Maďarsko, Slovinsko, Poľsko, Rusko, Japonsko* atď. Príponu *-sko* po čase dostávajú aj cudzie názvy krajín, napr. spomínaný názov *Alžírsko* alebo napr. *Thajsko*. Bolo by preto možné uvažovať aj o podobe *Zairsko* ako o forme najviac zodpovedajúcej sústave názvov krajín v spisovnej slovenčine. To by bol ďalší stupeň zdomácnenia tohto názvu. Nateraz odporúčame podobu *Zair*.

K názvu *Zair* tvoríme prídavné meno *zairský*, mužské obyvateľské meno *Zairčan* a ženské obyvateľské meno *Zairčanka*.

*L. Dvonč*

**Emauzy — Emáuz, nie „Emauz".** — V Pravidlách slovenského pravopisu (11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 153) sa uvádza heslo *Emauzy*, pri ktorom sa zaznamenáva tvar gen. pl. *Emauz*. V podobe *Emauz*, ktorá je utvorená rovnako ako tvary gen. pl. iných pomnožných miestnych názvov, niet osobitnej pádovej prípony, resp. je tu tzv. nulová pádová prípona *(Emauz-Ø)*, pričom v kmeni slova nenastáva tu nijaká zmena. Podľa našej mienky podoba *Emauz* nie je správna.

V základe tohto cudzieho názvu je skupina -au-. Taký istý prípad z hláskoslovného hľadiska predstavujú napr. aj slová *auto* a *flauta*. Písané *u* sa tu vyslovuje rovnako ako písané *v* na konci slova alebo pred spoluhláskou, ak predchádza samohláska alebo slabičné *l, r* (napr. *dav, kavka, pravda* a pod.). V gen. pl. v slovách *auto, flauta* sa predlžuje kmeňová samohláska. Tvary gen. pl. od slov *auto* a *flauta* sú podľa platných Pravidiel *áut, fláut*. Takisto by sa mal tvoriť aj tvar gen. pl. názvu *Emauzy*, t. j. namiesto tvaru *Emauz* by sme mali používať podobu *Emáuz*.

Podoba *Emauz* sa prvý raz uvádza v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940 a preniesla sa aj do všetkých vydaní terajších Pravidiel slovenského pravopisu. V Pravidlách z r. 1940 nachádzame nielen tvar gen. pl. *Emauz*, ale aj genitívne podoby *aut* a *flaut*. Ak sa však namiesto foriem *auf, flaut* zachytávajú v Pravidlách od r. 1953 formy *áut, fláut* (a tie pokladáme za správne, lebo samohláska *a* sa pravidelne dĺži, ak za ňou nasleduje vo výslovnosti obojperné, bilabiálne *v*, podobné krátkemu neslabičnému *u*, napr. *právd*), treba pokladať za správnu aj formu *Emáuz*. Forma „Emauz" predstavuje v terajších Pravidlách slovenského pravopisu výnimku, ktorá nemá oporu v jazykovom systéme.

*L. Dvonč*

**O slove šuštiak.** — Voľný plášť z nepremokavého šustivého materiálu sa bežne nazýva *šuštiak*. Vraciame sa k tomuto názvu, hoci sa ním pomenúva artikel, ktorý má zenit módnosti už dávno za sebou. Súvisí s tým istá ustálenosť tohto slova v slovenskej slovnej zásobe. Ak slovo *šuštiak* bolo spočiatku na jej periférii — mohlo sa hodnotiť ako bohemizmus alebo slangový výraz — jeho vývoj znamenal postúpenie smerom k bežnej slovnej zásobe.

V ostatnom výbere rozhlasových jazykových poradní — v knižke *1000 poučení zo spisovnej slovenčiny* (Red. G. Horák. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971) — sa toto slovo odmieta ako „názov s nedostačujúcou

a nevyhovujúcou motiváciou" a odporúča sa spojenie *dažďový plášť, plášť do dažďa.* Takéto hodnotenie sa nám vidí neprimerané, a to z viacerých dôvodov.

Názov *šuštiak* je potrebný na označenie istej reálie, odchodnej od tej, ktorú pomenúva odporúčaný názov. Názvy *dažďový plášť, plášť do dažďa* sa ustálili na označenie inej veci. Je to najčastejšie igelitový plášť, ktorý sa nehodí na nijakú inú príležitosť, iba do dažďa. A *šuštiak*? Pôvodne ako plášť z nepremokavého materiálu bol určený na nosenie do dažďa, lež skoro sa stal módnym artiklom a slúžil na každú príležitosť. Jeho pôvodná funkcia sa vytratila i z povedomia používateľov a jeho vlastnosť (šušťanie) sa stala v zásade vyhovujúcim motivačným prvkom. Bola tu možnosť nazvať ho *silonovým plášťom* (ako je to v Cenových výberoch Cenového úradu a Ministerstva obchodu SSR), ale bol by to názov rovnako málo špecifický ako *dažďový plášť*. Iné je to pri distribúcii tohto tovaru, kde sa silonové plášte diferencujú pomocou trojmiestnych čísel.

Ani v *1000 poučeniach* sa neupiera tomuto slovu ústrojnosť. Je to deverbatívum mužského rodu, pravidelne utvorené od nedokonavého slovesa príponou *-iak* podobne ako napr. *ležiak*. Treba pripustiť, že šušťanie nie je takou základnou vlastnosťou šuštiaka, ako napr. ležanie je vlastnosťou ležiaka. Motivačným príznakom však nemusí byť vždy najpodstatnejší príznak. Spomeňme napr. *koleso* (motivované tvarom), *žĺtok* (motivované farbou), *mydlo* (motivované funkciou), *okno* (motivované podobnosťou, inému predmetu, v tomto prípade *oku*) atď. Zdá sa, že dôležitejšie ako presná motivácia je to, aby motivačný príznak — v súčinnosti sa zvukovou gramatickou podobou — mal dosť „dištinktívnej sily", t. j. aby pomenúvané veci a javy boli dostatočne diferencované.

Správnosť zaraďovania slova *šuštiak* do spisovnej sféry slovenskej slovnej zásoby potvrdzuje existencia viacerých slov, utvorených tou istou príponou, ktorých proveniencia sa odvodzuje z pomenovania látok. Autori *Slovníka slovenského jazyka* ako spisovné (hovorové) hodnotia aj tieto slová: *gumák* — gumový nepremokavý kabát (zv. 1, 446), *gumáky* — gumové čižmy (zv. 1, 446), *baloniak* (slang. i *baloňák*) — balónový plášť, kabát (zv. 6, 12), *drevák*, obyč. *dreváky* — obuv s drevenou podošvou (zv. 1, 327) (posledný príklad bez označenia *hovor.*).

Doklady na slovo *šuštiak* máme iba z novšej spisby. Súvisí to s časom objavenia sa tejto pôvodne importovanej veci. Relatívne najstarší je z roku 1964: *Šuštiak a la talian* ... (Večerník zo 14. V. 1964, s. 3). Na tej istej strane pisateľ použil i deminutívum *(Môj šuštiačik prežil už prvú jarnú búrku),* čo už samo svedčí o istom stupni adaptovanosti tohto slova v slovenčine. Slovo *šuštiak* nachodíme i v autorskej reči u spisovateľa A. Bednára *(Počul do izby, ako v predsieni šuští taliansky šuštiak),* u H. Zelinovej *(Pri každom pohybe šuštiaky zašušťali).*

Uvedení autori používajú slovo *šuštiak* ako nepríznakové. Nenašli sme ani jeden doklad, kde by sa spochybňovala existencia tohto slova tým, že by bolo uvedené v úvodzovkách.

Chceli sme ukázať, že hoci slovo *šuštiak* je utvorené analogicky podľa českého univerbizovaného slova *šusťák*, resp. ako jeho slovakizovaná podoba, v dnešnej jazykovej situácii sú všetky podmienky na priznanie domovského práva tohto slova i v slovenskej slovnej zásobe. Malo by sa hodnotiť podobne ako napr. *baloniak,* teda zaradiť do hovorovej vrstvy spisovnej slovenčiny.

*S. Ondrejovič*